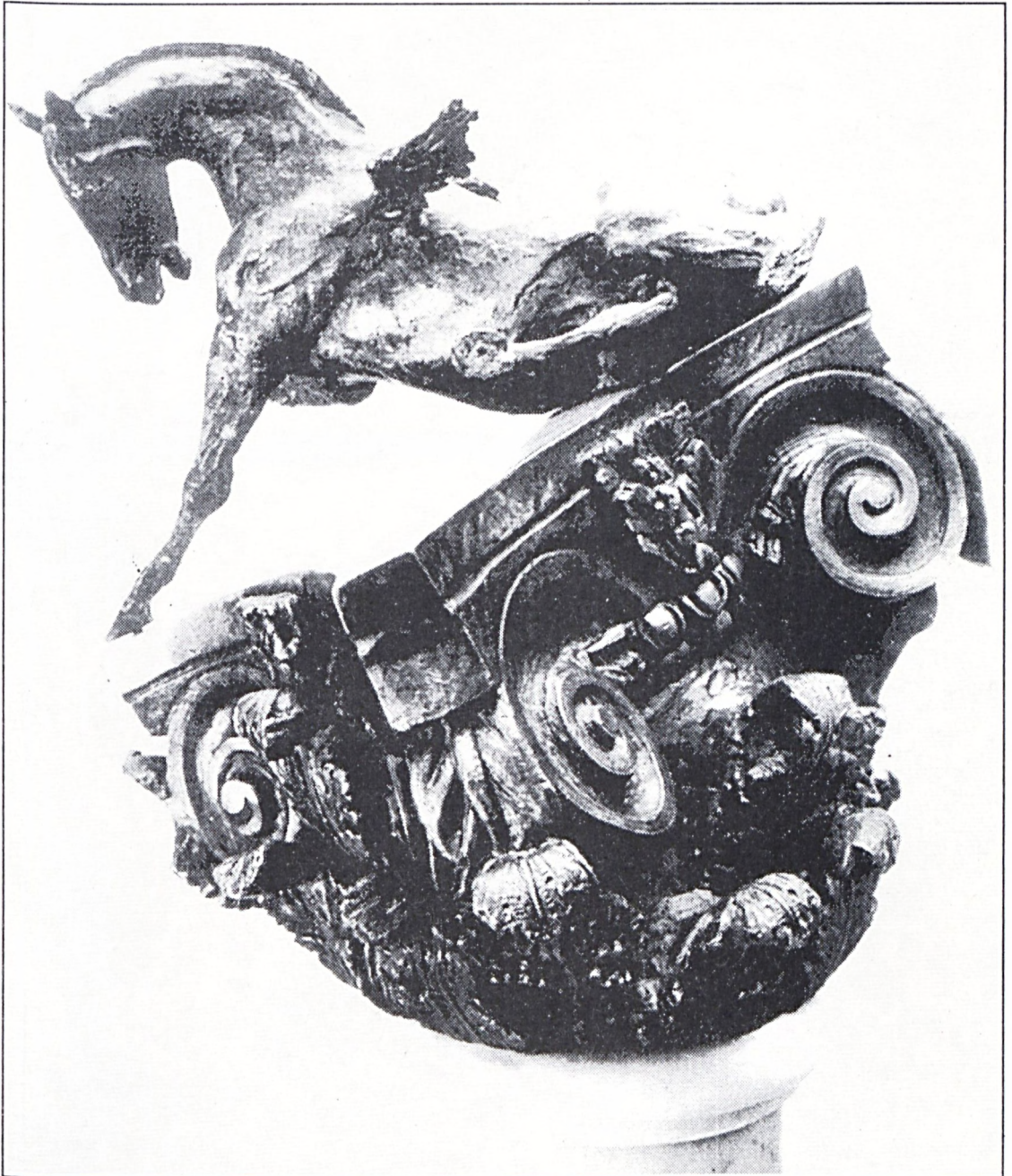

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 94/6

XXVII. évfolyam

november-december

<i>Bettes István</i> Tisztelt Olvasó!	537
<i>Vankó Attila</i> versei	538
<i>Mizser Attila</i> versei	542
<i>Krójer Angi</i> versei	544
<i>Sélley Hudina Zsolt</i> versei	546
<i>Ardamica Zorán</i> versei	548
<i>Prékop Mária</i> versei	550
<i>Hajdú István</i> kisprózái	552
<i>Hajtman Béla</i> kisprózái	555

Szlovák állameszme – szlovák államiság

II. Nógrád megyei magyar-szlovák történész konferencia

<i>Karol Wlachovský</i> Tabuk nélkül	561
<i>Milan Podrimavský</i> Államjogi törekvések a szlovák nemzeti emancipációs folyamat keretében	562
<i>Dusan Kovač</i> Szlovákia és az önálló Csehszlovákia létrejötte	567
<i>Szarka László</i> Szlovákia kérdése a párizsi békekonferencián	573
<i>Natasa Krajčovičová</i> Szlovákia államjogi helyzetének rendezésére irányuló törekvések a két világháború között	582
<i>Horváth István</i> A szlovák nemzetiségi politika érvényesülése Nógrád vármegye vezetésében a két világháború között	591
<i>Tóth István</i> A szlovák politika és az alföldi szlovákok viszonya a XX. század első felében	595
<i>Ivan Kamenec</i> A szlovák államiság megvalósulása az I. szlovák köztársaság feltételrendszerében	600
<i>G. Kovács László</i> Josef Tiso nemzetfogalmának legfőbb sajátosságai	607
<i>Michal Barnovský</i> Szlovákia 1945-1960 közötti államjogi helyzetének néhány kérdéséhez	613
<i>Jozef Žatkuliak</i> Szlovákia helye a cseh-szlovák szövetségben és a Szlovák Köztársaság megalakulása 1993-ban	620
<i>Hamberger Judit</i> Az 1939-es és az 1993-as szlovák állam létrejöttének összevetése	627

MÉRLEGEN

<i>Horpácsi Sándor</i> Honnan hová? (recenzió)	632
--	-----

MŰTEREM

<i>Rideg Gábor</i> Őszi gondolatok a III. Szécsényi Tárlatról (kritika)	634
---	-----

SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM

<i>Szokács László</i> A magyar kultúra tarnowi követénél...	637
---	-----

KRONOSZ ÁRNYÉKA

<i>Radó Györgyre</i> emlékeztén	642
<i>Radó György</i> Forgácsok	643

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ
Pál József
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ
Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi út. 36 sz.
Telefon:(32) 314-386, 310-022
Levélcím:
3101 Salgótarján, 1.Pf.270

Kiadja
Nógrád Megyei
Közművelődési Központ

Készült
az UNIPRINT Nyomda
salgótarjáni nyomdaüzemében
Nyomdai előkészítés
szövegtördelés
Csiba Imre

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtökön 11-15.30 óráig
Számlaszám 750-453523

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői:

Ardamica Zorán költő (Losonc, Szlovákia), *M.Barnovszky* történész (Pozsony, Szlovákia), *Bettes István* irodalomtörténész, újságíró (Pozsony, Szlovákia), *Hajdú István* író (Rimaszécs, Szlovákia), *Hajtman Béla* író (Érsekújvár, Szlovákia), *Hamberger Judit* történész (Budapest), *Horpácsi Sándor* kritikus (Miskolc), *Horváth István* történész (Salgótarján), *I.Kamenec* történész (Szlovákia), *D.Kovač* történész (Szlovákia), *G. Kovács László* történész (Budapest), *N.Krajčovičová* történész (Szlovákia), *Krójer Angi* költő (Losonc, Szlovákia), *Mizser Attila* költő (Fülek, Szlovákia), *Prékop Mária* költő (Rozsnyó, Szlovákia), *M.Podri-mavský* történész (Pozsony, Szlovákia), *Radó György* (1912-1994), *Rideg Gábor* művészettörténész (Budapest), *Sélley Hudina Zsolt* (Rimaszombat, Szlovákia), *Szarka László* történész (Budapest), *Szokács László* újságíró (Budapest), *Tóth István* történész (Szeged), *Vankó Attila* költő (Fülek, Szlovákia), *K.Wlachovský* tanácsos, műfordító, a Szlovák Kulturális Intézet Igazgatója (Budapest).

*

E számunk illusztrációit a III. Szécsényi Őszi Tárlat kiállításából válogattuk

A borító I-IV. *Párkányi Péter* szobra látható. Borító III.: *Radics István* Divény vára és várkastélya

Fotó: *Homoga József*

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára 50 Ft., előfizetési díj félévre 150 Ft., egy évre 300 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Folyóiratunk megvásárolható Budapesten az Írók Boltjában (Andrássy u. 45 sz.)

Tisztelt Olvasó!

Nem tudom mennyire volt a véletlen műve – ami egyesek szerint van, mások szerint nincs –, hogy éppen a salgótarjáni atlétikai ugróversenyt néztem a TV-ben, amikor meghozta a posta ennek az összeállításnak talán az utolsó küldeményét. Tréfásan arra gondoltam éppen, no lám, hát nem pont a palóc földről lehet a legjobban elrugaszkodni...? Egy kubai, 236 centivel innen ugrott legmagasabbra magyar földről. Persze azt meg már csak az tudhatja istenigazából, hogy általában így és éppen itt is lehet valóságosan és átvitt értelemben nagyot zuhanni. Mert Ikarosz is csupán jelkép és példázat, a fény felé és a szellem világossága felé törekvő ember általában tragikus földi végzetéről.

Jól tudatosítja vagy érzi ezt az a hét fiatal alkotó is, kik írásaikkal tavaly a Madách-Posonium könyvkiadónál megjelent Kapufa a Parnasszuson című antológiában mutatkoztak be. Természetesen, mint mindenütt, itt is van kivétel: Vankó Attila Füleken már bemutatkozott egy saját kiadású válogatással. Hajdú István első önálló novelláskötete pedig most vár megjelenésre a dunaszerdahelyi Lilium Aurumnál. Ő azért is kivétel, mert nem szerepel az antológiában, de a szlovákiai magyar irodalmi folyóiratokban már évek óta rendszeresen közöl novellákat, rövid prózai írásokat.

A válogatás egyébként a szűkebb palóc régió fiatal szerzőitől való. Hajdú rimaszécsi, Vankó Attila és Mizser Attila Füleken élnek, S. Hudina Zsolt Rimaszombatban, Prékop Mária Rozsnyón, Ardamica Zorán pedig Losoncon. Ilyenféle szemszögből nézve az Érsekújváron tanároskodó Hajtman Béla és az ugyancsak a közelből származó Krojer Angi a kivétel.

A biográfiai adatok mai szemlélettel azonban már kissé anakronisztikusnak tekinthetők, a szerzők manapság ezt többnyire elég kelleetlenül tüntetik fel, s talán helyesebb is. Beszéljenek ezek helyett az írások inkább.

Pozsony, '94 szeptember

Bettes István

Vankó Attila

bemelegítő vallomás

javarészt
ámor nyilában a méreg

almát varázsolok
benne kígyót
zamatos harapással
az isten jóllakik

oltalmadba meteoriként csapódtam
szeleket hallgatok

de ez már közhely

okozatok találkája

– paródia –

elesé a feleség az eleségkosárban
megüte rendesen prüszköl már a mája
nem bámulja hirtelen kuruttyol a csengő
üsse el szánja meg a ragadozó mennykő

elesé a feleség az eleségkosárban
megdermed lábnyma a halvány sárban
uccuneki csészealj még egy tehát kérkedsz
csipkebogyót magot meg nagyítót kérhetsz

elesé a feleség az eleségkosárban
va júdik szegényke csattog köpköd szája
selyembugyi nagy gatyá bepiált a tegnap
tramtatá tramtatá dínom dánom sejhaj

meghívó

üres a szám
 a fogak ünnepségre indultak
 magukkal vitték koronájukat
 a ceremónia holnap igen holnap
 nem lesz nagy felhajtás
 harminc vegetariánus a díszpáholyé
 plusz kettő az est fénypontja
 reflektor

összhang

csapó

Kedves Nézőink Tudósítást

innen onnan

oda ide

és újra

reflektor

összhang

csapó

(nem lesz semmilyen felhajtás)

a zománcöltözék kötelező

állítólag csupán kitömött

esetleg betömött

gyökérrágók várhatóak

hoppá hoppá

ez bizony bécsi keringő

gyatra egy készülődés

a konferanszié majd elájult

reflektort

összhangot

csapót

(sok idegcsillapítót)

két vonaglás között

pardonok ösztüzében hamvad
a legeredetibb gondolat
égő világtürelem lankad
háborúk marják torkomat

meghízik a magyarázattért
térdre alacsonyult értelem
ívik a kedv lyukas tallér
kergeti a buzi felleget

képversek tán bénák a kortól
a Szajnátt letagadja Párizs
csatlós maradok a bortól
a középpont is szolidáris

falakon romlott vizeletszag
a batyuban kökemény pogácsa
minden csillag szerelmet hajt
mellékvágányon a bocsánat

foszlanak dicső másodpercek
harangmuzsikával nyel a szél
a pályán bátorító tercek
a láb megindul és visszalép

Radics István : Somoskő vára

Mizser Attila

pénteki estére kiadó óra

lépések között szavak rohadnak
falakat rugdostunk közéjük

az eget elitták a csillagok
másnapos más napok jönnek

vödörszámra kapitulálnak
a kiábrándult homokszemek

no töröld le a sarat

kapcsolat

lefektetem összes percemet
a többi
ingatlan ügynök gyanánt
osztódik
a sarkytejbár pultján

émmeg ezoretikus
gondolataimmal
pucsítgatom agyam
rejtett zugaiból
zúgolódó zsákokskáimat

(bélabá testközelből
mellőzi vágyaim
netovábbjára
korcsolyázó
nagyapámat)

néma körvadászat

megugrik a piac
 a kis kép
 megvásárlása
 a színpadon játszódik
 tovább

kibérelt alkalom ez
 a perc
 néma körvadászat
 biccentés
 várás
 az elmaradt felvonásra
 a függönyt nézem
 van ilyen nap is
 csupa telitalálat

az ezredes

nézet

mozdult
 tenyerében
 utcák vesztek el
 könyvet zárt be
 dalok potyogtak homlokából
 a gögyi (jógikhoz hasonló)
 türelemmel feszült
 fagyaltgépek ütemét
 képzelte valahol
 a városban
 és a mese
 terül el ilyen

kéjesen ágyadban
lámpaoltás után
hisz
van aki a verebekben
hisz de a szobrok
legalább megmaradnak
mélyről induló böffenések
jelzik tudunk ám
csak a felhasználás
levegőbe harap
így feketedik meg
az ezüst
a bérházak elhajolnak
pár év után sípcsonton
rúgható az ég

Krójer Angi

R.Ó.ZS.A

(rituális órák zsumalisztikai agytornája)

felkérek egy virág nevében
Hogy taposs rám, mert...
    hogya taposs rám
        felkérek
    hogya taposs rám
mert virág vagyok
    még felkérek
    hogya taposs rám
        kérek
taposs taposs taposs
    felkérek
hogya taposs a Rózsára

ÉRZELEM

Varázsolhatnánk – mondta a Lélek. Szerettem volna...
 A Lélek mindig érdekes meséket mond arról, hogy gonosz vagyok.
 A Bánatot is ismerem. Olyan kecses, olyan nyugodt; már azon is
 gondolkodtam, hogy a felesége leszek.
 Kielégítem a Magányt. Vízet iszik a Rózsa meg liheg, én pedig
 kérlek: harapj belém! légy maga a Határ!

kiindulópont a kiszámíthatatlanság
 tényleg égek, ha megvalósulok
 furcsa fényesség a ma
 de még mindig érdektelen
 kitégülek, hogy elférhessek
 neked nem adok utolsót
 megvédlek, hogy vigyázz rám
 mert mostanában valahogy: félek

TÉR//ÁLMAIMBAN

vársz
 alakok homályosan karnyújtásnyira a
 Keresztől
 halaim álmok mélyén.
 kígyóbőrből kivágom a Szíved
 ráhánylak egy sötét égre.

kolduló felhők a tűzből
 képtelenhogyhalottalbeszélek
 képtelenhogyhalottalbeszélek
 képtelenhogyhalottalbeszélek
 van egy hatalom, ami...

Sélley Hudina Zsolt

Idegen a védtelen úton,
a bámulók fintorgásával
megáldva,
ittam szenttelen kacagásod
féligazságait –
eljött a jajt nem ismerő.
Mint újfent megtalált betűk:
a fa, a táj, a ház.
De nőt nem adott az útra,
ki kezemet fogja,
és épít várat álomfiaimnak.

Halottszivárvány

Arcom járdád lesz,
lépj rá.
Csupán lábad érintését kértem,
de mindezek előtt
Isten hozott Téged.
Ha több lennél,
(ez nem kérés)
ez fájna.
S mint a fájdalom,
az is az utolsó,
én a legutolsó,
vertél, hogy nem tudtad,
nem haragszom Rád.

keletek – keletek

belekezdted három sorért,
 csak folytatom; mondogatod.
 újra szülsz a kopogós éned
 előtt ki-kitáruló ajtókat,
 csak hát ez is illúzió.
 a szekérnyi próbálkozás
 nem határoz meg
 borostás elgyengülést –
 hát újra szülsz a semmit.

bolyongásod nevetséges
 a ki-kitáruló ajtók
 takarta betonkarikák
 (kisebbek-nagyobbak)
 ezek egésze,
 csak vedd észre –
 azt a három sort
 úgysem érti senki.

Arcomba mély
 Istenjeleket vésett
 ama maró füst.
 Az éjszakának élek,
 dobban is a szívem,
 s félek,
 de nagyon is félek,
 hogy meg sem találom
 azt a testet,
 gyönggyel kirakott,
 szívvel megáldott testet,
 ki megérti elmebeteg
 kiáltásaim zuhatagát.
 A hangok nem hagynak,

s én sem feledhetem őket.
Fényt sem gyújthatok,
mert megfojtja az
életem bujdosó jeleit.
S a gonoszkodó
(úgy, mint aki játszik)
képzeletbarlangomból ellopja
a nékem hazát jelentő árnyékot,
s létemben oly kevés az áldás,
hogy ezt elvenni soha nem hagyom.

Ardamica Zorán

Könnyeink ízét

tanuljuk már meg végre
tisztelni
könnyeink ízét
a sírás erejét
és a sírásó erejét
mocskos körmeit
lapátja súlyát
lopott aranyfogai csillogását
talán éppen
nagyapád fogai azok
– porból porrá –
borból sokat
minél többet ilyenkor
bort és könnyet kell inni
csillogó fogú mosolyt tisztelni
a cserzett ajkak
szögleteiben végigfutó
verejtékcsermelyek útját
simítani
s kérdezni hová vezet
ez az út

Ha majd egyszer újra születek

Ha majd egyszer újra születek
senkinek sem árulom el
hogyan vagyok
leszek

csak úgy
titokban láthatatlanul
gyönyörű lányokat
erőszakolok meg
(he-he, majd néznek,
mitől támadt orgazmusuk...)
gátlástalan leszek
és hullarabló

és politikus
nevelhetetlen
szabad

bárkinek a fülébe köpök
útálnak majd

engem a láthatatlant
és szeretnek is
személytelenül
csöppet sem lesz terhes az élet
csak a becsvágyamtól
kell megszabadulnom...

csókold meg kérlek a homlokom
nagyon beteg vagyok

Prékop Mária

álmomanóváró

rengő bölcösöd
az ölem
lány párnád
a mellem
ölelő takaród
a karom
világod
vérző sebem

Túlvilági billegés

„egy kis méltóságot a megdöglésbe...”

S. Beckett

igéző hullacéjjeleken
élők vad szonátája
girnyók – mondja haldokló ellenséged
s megborotválkozik

minden Átlátszó

farkasvakság és 2 db. hóvirág

megetted a havat
a farkas eloldalgott

vakvirágság

Szerelmes dal

(szomorkodó)

J. Ilonának

álomban merészet álmodtam
 álmos finom felhők lebegtek narancs szemhártyámon
 bájos rubensangyalok chopint
 keringőzni hívták kedves OTthonukban
 édes illatú szédületben kavargott keringett
 minden költemény
 trillalú-lallólú
 vakító lobogásba olvadt bódulatunk lehelete
 mozart síró zongorája a végtelenbe ragadta
 remegő parfümös képzeletünk

: míg folyik a világban a vér

megnevezhetetlen

„jó sok lámpa rondítja össze a sötétséget”

S.B.

éjfélkor

elárulom

nem leszek örök harmadik személy

arcomon az örület harapásaival

semmire sem rímelő hangot

értek

versmértékben v. mértéktelenül

– honnan bújtunk elő –

anyám aludni küld

GYÖNGYEIMÉRT

„csak vigyázz, el ne szomorodj...”

Cs.T.

ISTEN FELMETÉLT CSUKLÓJA
(egy kicsit belehalok)
AZ A SUHANÓ PERC
AZ ÖSSZEBÚJÁS CSENDJE
(egy halott sirály mered a véres égre)
SZÁZ VIRÁGGAL SZIKRÁZÓ
SZÉPSZÍVÜNK RETTEGÉSE
HALOTTAK KARÁNAK LIDÉRCES EREJE
ÚJ ISTENEKET ÉBRESZT
(reszkető hitőrületünk
másik hatalmat ígér)
KARÁCSONY
KÖZELEDIK
JÉZUS
ÁTÖLELŐ
ÉBREDÉSE

Hajdú István

Az ember csak ül...

Az ember csak ül ebben az „O” alakú halszáj-világban, mint valami Jónás, belekényszerítve a létbe, félúton az örökkévalóság felé, hiábavalóan keresve a kiutat, az évek teltevel mind nagyobb megszállottsággal, fanatikus kítartással, nekiütközve a világlabirintus betonfalainak, ám ő a legmagasabb falakat is megmássza, hidakat épít a folyókon, hegyfogakat tép ki a föld ínyéből, alagutakat váj e mozdulatlan potrohban, titokzatos számításokat és méréseket végez, megfigyel és szimulál, össze-vissza repked a levegőben, sőt már az éterben is, hogy újra és újra csalatkozva visszajusson és leüljön az „O” alakú halszáj-világban, ugyanarra a helyre, ahonnan elindult, ugyanabba a székbe, ahonnan felkelt.

Az ember csak ül ebben a habarcsmauzóleumban, mint valami Cheops, vagy mint a kopatok, kirekesztve, és sohasem juthat el ARRÁ a helyre, hiába veszi magát körül mindenféle

rekvizitummal: vonalakkal és körökkel, színekkel és bizonytalan körvonalú, változó felületekkel, szalagokkal és zörejekkel, a levegő sodorta apró porszemekkel, zöldellő fákkal és bömbölő állatokkal, zuhogó lefolyócsövekkel és hullámzó falakkal, színes neoncsovekkel és az ételek csípős, édes és savanykás ízével, marcangoló csalódásokkal és kérészéletű szerelmekkel, lány bódulattal és őrzöngő kiáltásokkal, kopár napokkal és félelmetes éjszakákkal, belegyömöszölve abba a degeszre tömött bőrsákba, amit testnek neveznek, kidülledt szemekkel naponta elolvasva a fenyegető feliratot a betonkoporsón, összerakva a bőbitás É-t, a derékszögű L-t, a villás E-t, és kinyújtott kezű K-t, hogy kitörülhetetlenül a memóriájába vésődjön: ÉLEK.

Az ember csak ül a börtönében és szemléli az élet eszeveszett valóságát – bámulja magát a tükörben, kinyújtja a nyelvét, megfogja az orrát, behúnyja a szemét, megcsípi magát, hogy fáj-e?, elmosolyodik, látva egyre mélyülő vonásait, őszülő haját, tudomást sem akarva venni az időről, amely csak a váratlan pillanatot lesi, amikor új árkot vájhat a homlokon és szarkalábakkal karcolhatja teli az arcot, amikor odakenhet egy folt szürke festéket a szem árkaiba, és ott van mindenütt, nem fogy el soha, csak telik, ropja végtelen vitustáncát, fittyet hányva a rendre és kaotikussá zavarva azt, nevetve az ember meghökkentő felismeréseinek és kínlódásán, újra kézenfogva őt, és bevezetve a végtelen labirintusba, odavetve lábait elé a quiput, a lét színes, csomózott zsinórjainak nagy talányát, melyet lehetetlen megfejteni.

Az ember csak ül és számolgat, az orra elé tartja a téglalap alakú színes papírokat, izzadt markában csörgeti a kerek fémdarabokat, és folyvást azon morfondírozik, melyiket nyitassa ki a labirintus érzéketlen, hideg, nyirkos falába vajt kapuk közül, a csábító, keménydeszkás, oroszlánfejes nagyot, vagy a papundeklis, hevenyészett, csalóka kicsit, mely mögött már egészen biztosan ott van, csak a kezét kell kinyújtani és megérinteni, érezheti, beleharaphat és lenyelheti, de a kapuk mögött csak kínos mosoly és fintor várja, új falakkal és kapukkal, a téglalap alakú papírosokon lévő sátáni arcok kacaaja, a fémdarabok velőtrázó csörgése, és még azok is fogynak, mindig csak fogynak, szaporítva a hiány és a kiszolgáltatottság érzetét.

Az ember csak ül ebben a vakító, sűrű fényességben, bámulja a tenger fodros hullámtarajait, félelmében álmodozik, igyekszik hinni valamiben, mert sok dolog van a földön, amiben hinni lehet, valamibe görcsösen belekapaszkodik és nem engedi el, amíg nem talál jobbat, szebbet, kevésbé fájdalmasat, de a világ túlságosan változékony és könyörtelen ahhoz, hogy hittelt legyőzhessen, az ember túl kicsi és magányos a kozmosz végtelenjében, még akkor is, ha a tudat, a totális öntudat, olojzottan működik, és cselekvésre ösztönöz, és a száj, a nyelv megmozdul, panaszosan mondja a maga történetét, és azt, ami meg fog történni, és vár, szüntelenül csak vár, az isten tudja mire, és folyvást azt kérdezzeti magától: de hát minek vagyok én itt?, ám a válasz nem jön, a száj csukva marad, csak valami cinkos, cinikus, mosolyféle jelenik meg rajta, amitől meg lehet örülni, mert nincs remény, a kapuk nem nyílnak sehová, az utak a végtelenben összeérnek, és nem marad más hátra, csak rohanni és keresni, és keresni, belerohogni a lét zsarnok képébe.

De az ember csak...

Menekülők a függönyön (helyzetgyakorlat)

Ez talán mégis egy másik kép. A mélységek mélyek, az élek vágna, az érdes karcos. Néha valaki behúzza a függönyt, néha valaki villanyt gyújt. Ezen kívül nem történik semmi. A poros, nehéz függöny lőréssein fénytűk hatolnak a koromba. Mi van mögötte? Nem érdekel. Mi lenne?! Egy ház van mögötte, na és?! A vörös zszindelyeken fehérlik a galambszar, mint az emésztés cáfolhatatlan corpus delictije. (A galamboknak enyhe roppanással tekerték ki a nyakukat. Valahogy így hangzott: prc. Felfalták őket is.) Ez túlságosan megnyugtató, akár egy Diaze-pam-bomba.

Rá kellene lépni minden lépcsőfokra, megfontoltan haladni, mint egy piramisra, és fent (a tetőn), egy grimasszal nyugtázni a csalódást. Enyhén fújdogál a szél, a homokszemek a szemekbe hullanak, a könnytől sípol az orr. Nem egy nagy kaland. Némi joggal a tapasztalat kiszámítható; mint ahogy az is, amikor valaki lámpafénynél alszik, mert egyedül fél a sötétben. A félelem meghatványozza az álmok intenzitását, ilyenkor a legjobb a szenvedés. Nocsak mi van még? Egy ablak, vagyis ablakráma (lila), s mögötte ki-kigyullad a fény, mint az operában. Köd gép: Orpheus vonakodik alászállni. Akkor inkább egy társasutazás a Pan Am-mel, még ha a hot dogot a köpenye alá kell is dugnia. (Hot dog-bomba?) A helyzet rejtelmes, akár egy talált aktatáska – nem a tartalma, hanem a körülmények, a lopva történő birtokbavétel mómora. Ha ezt nem érezted még, soha semmit sem találtál még az életben. Ennyi az egész, tényleg, nem találtál semmit, és ez elszomorító. Talált Tárgyak Osztálya, nem kell erőltetni, majd ügyis jön valaki, és a tömegből kinyújtja a kezét. Tessék, vidd! Nagyvonalúság, de ez csak nevelés kérdése. Mindent meg kellene találni, hogy mindent szét lehessen osztani? Nem. A feladat pedig egyszerű, majd parancsba adjuk a következő nemzedéknek. Most ez valahogy nem működik.

Tegnap is itt ült, átnézett az egyik lyukon. – Mi a faszt olvasol már megint? – méricskélte a könyvet. – Van valami kajád? Evett egy rántottát, és elment. Kutyaszag maradt csak belőle, makacsul tartja magát.

A többieket nem ismerjük, át-átnéznek a lyukon, idegen arcok, senki sem köszön senki-nek, micsoda emberek, egymást lesik. Felderítenek, se bú, se bá. Szívósan öregszene, mint a tárgyak is körülöttük. Fél tíz. Miért nem oltják már el odaát a villanyt? Kínózzák egymást a tekintetükkel. A sötétben csak a kusza hangfoszlányok maradnának, és az alattomos érintések. Így is valahogy minden fel van nagyítva, mintha a tér iszonyatos méretűvé tágulna, mintha valaki túl akarná feszíteni az idegeket. Bizonyára ők a szkarabeuszok. Cél nélkül görgetik maguk előtt gömbölyű életüket. Az akadályok nem annyira lényegesek. Nem is szkarabeuszok, inkább...

A légáramtól megmozdulnak a hajszálok, a fejeken felborulnak az elrendeződések. Mediterrán fuvallat, itt valahol kutyának kellene lennie. Nem érteni, mi történik.

Jó rálátni a függönyre. Valaki spray-vel próbálkozott valamit ráfújni, de az üzenetből csak szétmosódott csíkok lettek. Talán egy M, mintha I is és T. MIT... Mit akarhatott odaspriccelni? Tegnap a kolostor (most kocsmá) falán könnyebb volt elolvasni az üzenetet: „*Azt akarom, hogy csípjén meg egy darázs!*” Kurva meleg volt, és mindenütt gyilkos darazsak röpködtek. Az üzenet egyszerre volt bájos és rémisztő. Pánikszzerű félelem loholt mögötte. Nagyon-nagyon figyelt mindenki.

Teljesen normális lenne, ha valaki odaát felmászna a függönyön. Erőteljes karmozdulatokkal, mintha felfelé úszna. Aztán, csak úgy lógatná magát, vagy inkább elhelyezkedne (megállapodna), mint a pók a hálóban. Erős, nem vacak függöny, megtartana egy lovat is. „*A menekülőket kérem erre felmászni!, a többiek maradjanak az előtérbe. Az oszloj kötelező, beszélni tilos, akit rajtakapnak, hogy mutogat, agyonlövök. Ha már egyszer itt vannak, tartsák be a törvényeinket. Mindenkit meg fogunk hallgatni, úgy bizony.*” Néhányan tempós mozdulatokkal araszolnak felfelé. Meddig? Hol van ennek a legteteteje? A lyukba bele lehet dugni a gyűrűsujjat. A tartályokból megint ömlik a füst. Már egészen térdig ér, ezen a ponton megállapodik. „Megcsonkított testek.”

Egyszerűen hurrá!

Beszélni tilos!

Nem kell ezt a képet annyira értelmezni... Mozgassátok a lábujjatokat!

A kísértés óriási: átnézni a lyukon. De hátha a tekintet egy másikkal találkozik? Hátha valaki egy tűt szúr a lyukba, netán belő? Hátha valami átfolyik rajta? Ezek a becsüngő ujjak is zavaróak, nem illenek az innenső nyugalomba. Csak az a kérdés: „*Ki csinálta a lyukakat?*”

Hajtman Béla

Valahogy másképp

Ma is csak azt tudom mondani, hogy szomorú vagyok. Nagyon szomorú. Keserédes napjaim meg csak telnek. Újra beszűrösödve ülök itt a váróteremben. Várom a pillanatot. Csak azt az egyet. Mi az, hogy egy pillanat? Hát a boldogság pillanatát. Eljön-e? Különben nem jó ez így. Szar. Na. Közben elrobogott egy tehervonat. Ráragyom boldogtalanságom terhét. Semmi sem maradna belőlem. Valahová el. Csak el. El. Fel. Párizsba. Meg vissza. Különben is. De másképp. Ülök itt, mint egy elfelejtett csomag. Romlandó vagyok, vigyázzatok! Törékeny is.

Majd csak egyszer fölrafnak egy pályaudvari járgányra. Aztán fölrafnak Párizsba. Rám nyomnak egy pecsétet. Szlovákiai magyar áru. Kinek kelnek majd akkor én? Bonszuár madam. Zsönvüpakesszoungruadóteföle. Vigyázz, romlott, Es stingt. Merde. Mondaná a garszón segédjének. Húha. Mondanó. Nincsmibó. Jaj, ha legalább te élnél Arthur. Tetetete. Hol vagy Paul? Dörren a pisztoly.

Valahogy másképp apuskám.

Másképp kell írnod egy novellát.

Azt mondta a barátunk, hogy több mint egymillió szavunk van. Ezekből kellene valamit összedobnunk. Az alanyt az állítmánnyal egyezteted. Az ígét alanyi és tárgyas ragozásban. Kezdődik a történet.

Ülök a váróteremben. Nem, ez így nem magyarosch.

A váróteremben ülök. Mit állítunk? Ülök. Ki? Én.

A váróteremben ülöm. Mit ülöm?

Nem, nem jó. Nem ül. Szül. Nőszülök. Bőszülök. Kösz ülök.

Valahogy másképp kell írnod egy novellát, apuskám.

Az egész úgy kezdődött, hogy elmentem borbélyhoz. Kérjem nyírja le a szakállam. Úgy le-gényesen. Nyessen le az arcomból. És akkor megláttam egy vasutas kabátos fiatalembert.

– Kérem, vigyen el a pályaudvarra!

Körbenyírt. Úgy angolosan.

A cukrászdában táncra perdült a polgármester a menyével. Mit állítunk? Ki? Kivel? HOL? Miért? Szavak.

Valahogy másképp...

Újra szörös vagyok. "Medzinárodný rýchlik Balt-Orient je pripravený na odchod." Tegnap is ezt mondta. Ma nő. Neki sem mennek vonatok. Vége a táncnak. A táncnak vége. A polgármester az irodájába lép. Nem tudom követni. Valahol szül a nő. Ápoló! Nem akar jönni. A gyerek sem. (N)ó meg csak nyomja. Aztán végül is felsír a csecse. Pezseg a teje, kint a feje. Nesze, most már neveld! Mondaná a főorvos, aki imént tette le gordonkáját. Hegedűs kerestetik egy duóra. Ūt az óra. Legyen Nóra, mondja az anya, távozik. Nem tudom követni.

Barátunk azt kérdezte, hogy van-e a nőnek lelke. Van a hegedűmnek is. Ezt nem mondtam hangosan nekije. Nő kerestetik, mondaná a polgármester, de mégsem mondja ki. Hol a pus-kám, apuskám?

Ez elment vadászni...

Valahogy másképp kell írnod...

Ülök a váróteremben egy padon. Hol vagy Arthur? És te Paul?

Témák egy családregényhez

Kisfiam a kiságyában öregesen horkolgat. Szuszog. Ma elfelejtettem az orrát kiszívni. Van egy gumiszivattyúm: hegyes műanyag pálcikaszerű orrsövény-, pika-, szuszonyszipantó. Azt hiszem tegnap az orrrlyukacsájában kotorásztam. Szutty. Éjszaka háromkor szoktam átcsavarni. Pisis pelenkáját szárazra váltom. Olyankor nem szólok hozzá, nehogy kizökkentsem álmából. Talán nem is álmodsz. Én mostanság sokat álmodom, de már leszoktam álmaim felelevenítéséről. Volt, mikor órákig gondolkodtam egy-egy képen. Most már nem tulajdonítok nagy jelentőséget ezeknek a kusza, szövevényes, csupa értelmetlen képsoroknak. Igaz, néha pontosabban, világosabban, sokkal részletesebben felvillan egy álm jelenet, mint életem sokannyi pillanata. A pillanatok összecsomósodásából emlékszem vissza a múltra. Az elmúltra. Talán megtörténtre. Néha jelképesen szólva, kicsavarnám az agyamat. Jól megmarkolásznám, mint a lúgos vízbe áztatott pelenkát, tenyerembe csattintanám és egymásnak ellenkező irányba csavarnám, forgatnám, tekerném, aztán kiteríteném. Kiagगतnám tekervényes agyam, persze lehet, hogy az enyém nem olyan, de anatómiai ismereteim tudatában talán mégis olyan, az udvart átszelő szárítókötélre, hogy átjárja a levegő, meglengesse a szél, kiszellőztesse a fuvallat. Aztán visszailleszteném. Fáradság, másnaposság, levertség esetén tenném. Most is. Bedobnám gyermekem felhalmozódott, mosásra kikészített pelenkái közé. Lefeküdnék, esetleg leülnék, mint most, pihennék, nem kellene gondolkodnom, nem is lenne mivel, nem kellene álmodnom, nem lenne mi elraktározna a képeket, csak néznék a semmibe, úgy tűnnék, mintha gondolkodnék, pedig csak lennék. Lenni egy apának, férjnek, barátnak, szeretőnek egyszemélyben. felszabadítva magam a gondolkodás orgánumától egy éjszakára. Behatolni az érzékek birodalmába, átadni magam a gátlástalan, leplezetlen valóm mindenható végtelenségének, bele-süllyedni a feledés homályába, eljátszani a puszta léttel, gyarlóságaim és bűneim terhes súlyai alól elmenekülve szabadulni vészjósló, gyanakvó embertársaim fojtogató nyakörvéből, csak némán lesni, hallgatni fiacsám éjszakába vesző szusszanásait, belopódzni takarója alá, végiglehelni selymesen puha combjait, cumiként kéjesen megdörgölni fogatlan szájpaddását a fájdalmasan kellemes viszketései enyhítésére, míg az udvart átszelő szárítókötélen kiagगतott agyam továbbgondolná a bizonyosan megfejtethető válaszokra feltett kérdések túlélhetőségének esélylatogató érveit és ellenérveit a lúgos vízben kimosott enyhe mosószerillatot árasztó-terjesztő pelenkák között. Majd érzékszerveimtől függetlenül, utasításokat adva a maga megszokott gyorsaságú ritmusában az elvégezhető, de mégsem végrehajtható cselekedetekre, a jeladásba megrögzött ideggócok parancsosztogató tekervényeibe zárt univerzum megszabadítana és felmentene az előre kiszámíthatatlan tettek kínosan megfontolandó, mérleglendő, kétes határozataiba torkolló, irányszabta kódrendszerébe automatizált énjének súlya alól. A kötélen száradó tudat a tökéletes ismeretlenségbe burkolódva az örök rejtély világmegváltó üressége, éppúgy, mint a bűn elkövetésénél résztvevő minden titkot, a leleplezést felfedni vágyó koronatanú kihallgatása előtti hirtelen halála. Elvész a világosság fényáradatából a mitsemsejtés végérvényesen megfejtethetlen sűrűjébe.

Megpihenve, mélyeket lélegezve csak a merő képzelgés táptalaját művelhetem, mivel a fikció, a képzelet határtalan elkalandozását, szüntelenül lüktető homlokereim mögé zárt, csekély anatómiai ismereteim tudatában teszem. Azt hiszem, ugyanilyen zárt világ egy néhány hónapos csecsemő, aki még nem birtokolja és bitorolja a szavakat, de a kimondatlanok mögött megbúvik az érzékek és érzetek embrenyi összessége, mely bevehetetlen, felérhetetlen és egyzersmind kideríthetetlen.

Mintha azt várnám, hogy kisgyermekem szájából mikor esik ki a cumli, hogy villanásszerűen szájába nyomhassam sírása elfojtására, hogy beavattassam testet öltő szuszogásszerű lélegzetvételeibe.

Édesanyám melléből szopom a tejet, édesapám hátára zuhanyrózsából rácsöppen a forró víz. Vér buggyan ki hátából, tej csöppen ki melléből. Akkor még nem voltam a szavak birtokában. Mennyire színes, gazdag világ. Ma már megfogalmazhatom. Maga a kép leírhatatlan. Körülírható, de pontatlan, tárgyyszerű, sekélyes. Agyamban szemlélem az egymástól jól elkülöníthető, más-más időpontban történő képeket. És beszennyezett, megátalkodott gondolatvilágom képzelőerejével szemlélem az agyam a szárítókötélen. A gyermek- és felnőttkor különbsége.

A padlásra került hiányos kerekű játékautókat tologatod, a mini biliárdasztalka golyóit kocogtatod tenyeredben, hátrahagyott levelek sorait silabizárod gyermekkori alkotóhelyed, játszótermed, meseországod birodalmában.

Nem volt nagyobb öröm annál, mikor lépteidet a Mamától rejtve felosontál a padlásfeljárón, kezdedben nedvessé szorongatott cigarettával, hogy füstfellegeket fűjjál ki a pókháló szűk rekeszei közé. Nem is a dohányfüst íze, hanem az a titokban cselekvés öröme, izgalma, az esetleges rajtaütés félelme szötte át e visszahozhatatlan bájos perceket. A ruhásszekrények alján lapuló, zizegő zacskóba csavart dohánytörmelékek, a kabátzsebekbe csúsztatott cigarettaszálak tűntek el veled a világ és molyok előtt a padlás sarkába, ahol a beszívott, de inkább kifújt füsttől kábán lekuporodva némán hallgatod a körötted szálldosó víg legyek röpneszét. Régi, csak a címdalukon színes divatlapokat, szemétkosárba dobott harisnyadobozokat csentél fel, hogy megosszad velük magányodat, végigsímítsad a lapokat a kisablakon beszüremelő délelőtti fényben. Ő, az az érzés, mikor szégyenteljesen, az édeskés bűn vágyhatalmában nadragod gombjait remegő kezdeddel szabaddá teszed, másik kezdeddel az üres harisnyásdobozt görcsösen tartod, hogy jobbod rítustáncba kezdjen kiszabadított szeméremtestteddel, elhomályosul előtted a dobozon lezseren ülő nő, hirtelen Anyává változik át, egy pillanatra behúnyod szemed, a kilövellő vágyerő pillanata ez, az egyéttartozás, a komolyan vett játék pillanata, amelyet ezt azért mégsem kellett volna, és az ilyet már soha nem teszel bűne követ; és az az érzés, mikor a fürdőszoba ajtaja előtt, a szívdobogtató csendben szemed a kulcslyuk irányába téved attól a bizonyos vágtyól hajtva, hogy hátha feléd fordul a fürdőkád vízébe készülő éppen vetkőző Anyád, de lelki szemeid előtt megjelenik Apád, gyorsan az ágyba ugrasz izgatottságtól felhevülten, ahol biztonságban nyugtázod, hogy nem sikerült rajtakapniuk, elszenderülsz

a másnap megint minden előlről folytatódhat reményében; vagy az az érzés, mikor nyári szünetet Apád szülőfalujában töltöd, ahol mindenki kivétel nélkül szlovákul beszél, de a nyelvi különbségek értelmüket veszítik, mert nem a kimondott szó, hanem a megérett játék öröme teszi játszótársakká a gyermeki szíveket: a szomszédlánnyal hancúrozol Mostohanagyanyád udvarán, majd benn a hűvös szobában a bibliai jelenet képe alatt, Jézus keresztre feszítésének képe alatti ágyon fogja meg kezéd, majd testi épségeket mit sem féltve örült marakodásba kezdtek, önkívületben durván benyúlsz lába közé, ő rád ugrik és ágyékodon önfeledten lovagolva, sikongatva végigmaszírozza a vad érintéseitől bizsergő testedet, köpköditek egymást, úgy érzitek ezzel a színlelt haraggal titkoljátok el egymástól a kéjes érzéseket.

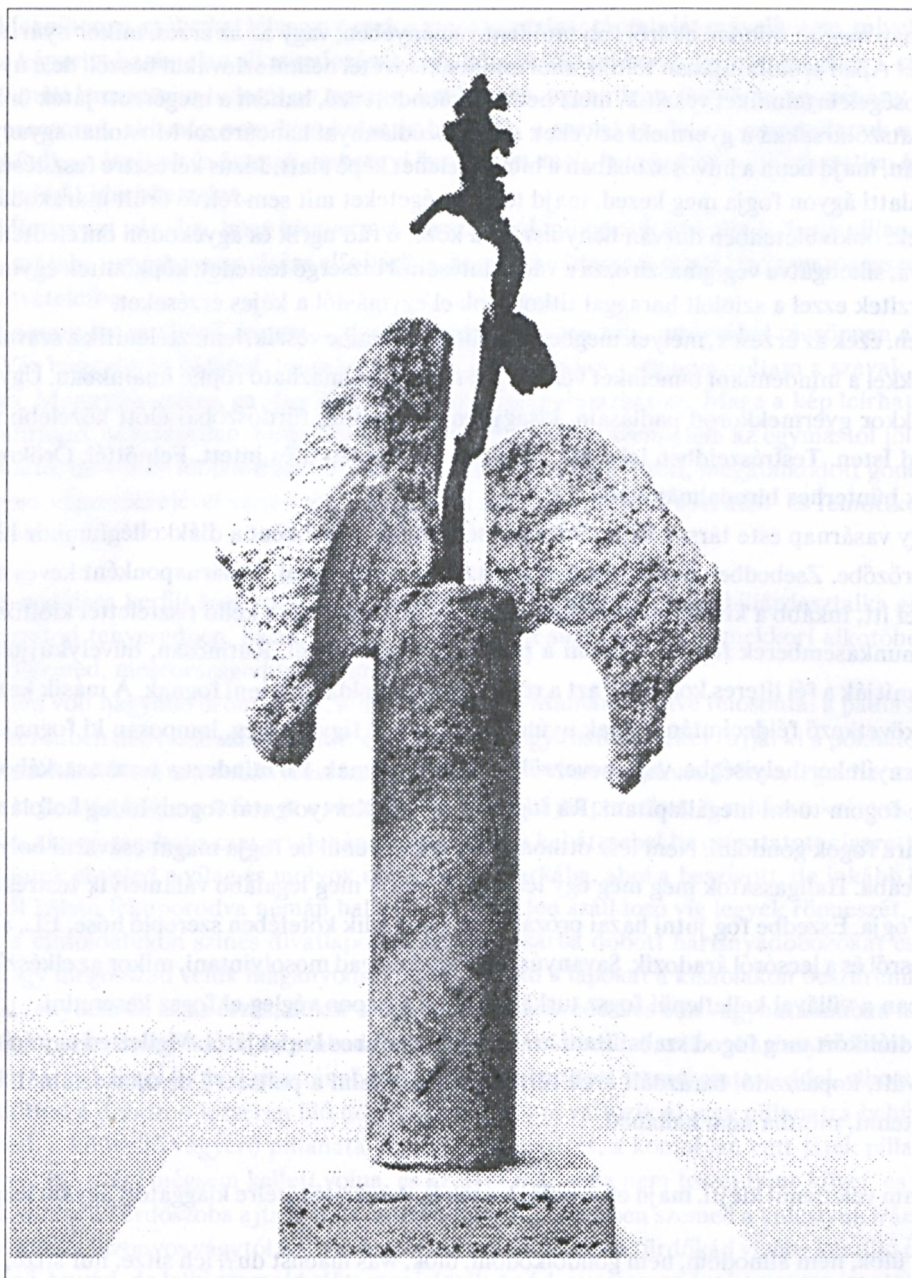
Igen, ezek az érzések, melyek megbecstelenítik, semmibe veszik, lemeztelenítik a szavakat, melyekkel a mindennapi bűneinket vezekeljük a megfogalmazható röpke imáinkban. Úgy érzed, akkor gyermekkorod padlásain, kiságyában, udvarain, fürdőszobái előtt közelebb volt hozzád Isten. Testrészeidben lakozott, irgalmazott, büntetett és intett. Felnőttél. Örökre. A szavak bűnterhes birodalmát éled.

Egy vasárnap este társak híján fel fogsz sétálni ide, egyébként a diákollégiumhoz közel eső sörözőbe. Zsebedben diólikörös kisüveget fogsz szorongatni. Vasárnaponként kevés diák üldögél itt, inkább a kiskocsmához hűséges, a hét utolsó napjára kellő tisztelettel kiöltözködött munkásemberek fogják lenyelni a pultnál szíverősítőiket. Rutinosan, hüvelykujjokkal megsímítják a fél literes korsónak azt a részét, amelyik oldaláról inni fognak. A másik kezükkel a következő féldeci után fognak nyúlni, aztán majd figyeld meg, lomposan ki fognak sétálni a nyílt kerthelyiségbe, vagy nevezük inkább terasznak. Én mindezt a terasz sarkából figyelve fogom tudni megállapítani. Rá fogok gyújtani. Kortyolgatni fogom hideg kofolámat. Emmára fogok gondolni. Nem lesz otthon senki. Meztelenül be fogja magát csavarni bolyhos pokrócába. Hallgassatok meg még egy lemezt! Kívánja meg legalább valamelyik testrészed! Nem fogja. Eszedbe fog jutni hazai prózaírótok harmadik kötetében szereplő hőse, EL, aki a kefélsről és a lecsóról áradozik. Savanyúan el fogod magad mosolyintani, mikor az elkészített lecsóban a villával kelletlenül fogsz turkálni. Azon a napon végleg el fogsz keseredni.

A diólikört meg fogod szabadítani aranyozott, csavaros kupakjától. Melletted egy frissen borotvált, kopaszodó, barázdált arcú férfi fog megszólalni a pultszerű deszkaasztalnál. Úgy fogsz tenni, mintha nem hallanád.

Fiam véletlenül kiejti, majd elnémulnak azok is. A szárítókötélre kiaggatott agyam lengeti a szél.

Itt ülök, nem álmodom, nem gondolkodom, ülök, was machst du?, ich sitze, nur sitze, ich, já, já, já.

Bobály Attila alkotása

Szlovák állameszme – szlovák államiság

II. Nógrád megyei magyar-szlovák történész konferencia

Karol Wlachovský

Tabuk nélkül

Kölcsönös hajlandóság nélkül nem alakulhat ki párbeszéd. I ismeretek nélkül nem alakulhat ki hasznos eszmecsere. És ahonnan hiányzik a beszélgetés, a párbeszéd, ott nem oszthatók el a félreértések, de nem alakul ki megértés sem, ellenkezőleg, termékeny talajra találnak az előítéletek, az elfogultságok. A történelmi tapasztalat arra figyelmeztet bennünket, hogy mindez egyaránt érvényes kis és nagyobb közösségekre, nemzetiségekre és nemzetekre. Azaz a szlovákokra és magyarokra is.

Jelenleg a szlovák-magyar kapcsolatok – irodalmi kifejezéssel élve – nem felhőtlenek. Nem teljesen tiszta – ez megint eufemizmus – az emberek tudata sem. Mindkét esetben kísért a múlt árnyéka. Ez pedig nem csupán a közös múltat megelőző, az alatt jelenlévő és az azt követő történelem eltérő magyarázatából ered, hanem elsősorban a múlt politikai célzatú értelmezéséből is.

A történelmen viszont már nem változtathatunk, csupán valóban eltérően értelmezhetjük. A történelem és a történelmi tények magyarázatához, feldolgozásához nem közelíthetünk az összefüggések objektív ismerete nélkül. Ezt kísérelték meg szlovák és magyar történészek az egykori Csehszlovák Kulturális Központ, a Középeurópai Intézet és Balassagyarmat Város Önkormányzata kezdeményezésére, akik azért jöttek össze, hogy eltűnjön a szlovákok szerepéről Európa történelmében (1992. november 18. és 19., Balassagyarmat, Városháza). A konferencia rávilágított a szlovákság történetének és a szlovák-magyar viszonyok jónéhány addig meg nem vitatott tényére és összefüggésére. (A konferencián elhangzott tanulmányok a Középeurópai Intézetnek köszönhetően könyvalakban is megjelentek Budapesten, 1994 decemberében.)

Az első sikeres lépés pedig ösztönözte a következőt: ez a II. – nevezzük így – Nógrád Megyei szlovák-magyar történészkonferencia volt (1994. október 11., Salgótarján) Szlovák állameszme – szlovák állam címmel.

A szlovák történészek érett generációja és a fiatal magyar történészgeneráció képviselői megvizsgálták a szlovák önállóság gondolatának megszületését a történelmi Magyarország keretében, valamint fejlődését, s a körülötte keletkezett bonyodalmakat, egészen a második önálló Szlovák Köztársaság létrejöttéig.

A hozzászólások megjelenése a Palócföld hasábjain arról tanúskodnak, hogy sikeresen felülkerekedtek a különböző okokból tilalmasnak ítélt "tabuizált" témán és hozzájárultak a hamis elképzelések, dezinformációk és előítéletek lebontásához. Ez pedig igényes feladat. Bizonyára nem marad folytatás nélkül. A harmadik, szintén nógrádi találkozó nélkül.

Milan Podrimavský

Államjogi törekvések a szlovák nemzeti emancipációs folyamat keretében (1848-1914)

Az önálló szlovák állam létrehozása gondolatának beteljesüléséhez vezető történelmi út megértéséhez szükséges a szlovák állam-eszme forrásainak és genezisének ismertetése, hogy az egyes fejlődési szakaszok, amelyekben a szlovák állam-eszme formálódott, küzdött elfogadtatásáért és legitimitásáért, illetve konkrét formákban realizálódott is államjogi síkon, tehát ennek megértéséhez az kell, hogy ezek a szakaszok történelmi visszatekintésben kerüljenek bemutatásra. Ezért elkerülhetetlen, hogy a modern szlovák történelem olyan kulcsfontosságú eseményeire és jelenségeire irányítsuk figyelmünket, amelyekkel nemcsak a szlovák állam-eszme fejlődésének folyamatát demonstrálhatjuk, hanem azokat a politikai törekvéseket is, amelyek programszerűen céloztak meg annak államjogi szférában való érvényesülését.

Általánosságban megállapítható, hogy a szlovák nemzeti emancipáció gyökerei és forrásai azokhoz a nemzeti öntudatosodási folyamatokhoz kötődnek, amelyek a 18. század végétől alakították Európában a nemzeti kérdés modern formáját. Ezért a szlovák nemzeti emancipáció lényegét, és a társadalmi élet

egy-egy szférájában való megjelenését is csak az európai nemzeti mozgalmak kontextusában vizsgálhatjuk meg adekvát módon. Ugyanakkor a szlovák emancipáció sajátos vonásait, megnyilvánulásait és problémáit annak az államalakulatnak az államjogi, hatalmi, politikai és nemzeti körülményeire való tekintettel ítélni kell, amelyben ez a nemzet élt. Ez az állam létrehozott egy adott behatárolt geopolitikai keretet, tehát saját, és sajátos feltételeket teremtett az egyes benne élő nemzeti szubjektumok emancipációs törekvéseinek, minden egyes nemzeti szubjektum "nemzeti gondolata" megvalósulásának, miután ezek individuumokként saját történetileg formálódó identitással jelentek meg.

A szlovák politika lényege és meghatározó vonása a szlovák nemzet emancipációjának kérdése volt. Ezért állíthatjuk, hogy a szlovák politika feladata a szlovákok, mint önálló nemzet teljeskörű nemzeti önmegvalósítása feltételeinek megteremtése volt. Lényegében az önálló nemzeti lét jogainak kihasználásáról volt szó egy olyan államban, amely lakosságának összetétele alapján többnemzetiségű volt, azonban alkotmányos ke-

retei és politikai rendszere nem felelt meg ennek a ténynek. Ezért a szlovák nemzet emancipációjának kérdése szorosan összefüggött olyan alapvető államjogi és politikai változások elkerülhetetlen voltával, amelyeknek ki kellett volna alakítaniuk az államban élő minden nemzet önmegvalósításának kereteit. E nemzetek emancipációs mozgásának politikai alapelvei között, organikus részeként szerepelt az állampolgárok és nemzetek egyenjogúságának természetes igénye.

A 19. század közepére kiteljesedett a szlovák nemzet önálló nemzetté válásának folyamata, ami visszatükröződött a nemzeti emancipációs program tartalmának és célkitűzéseinek meghatározásában is. Világosan megmutatkozott ez az 1848-1849-es forradalmi években, amikor a szlovák nemzeti emancipáció lehetőségeivel és feltételeivel kapcsolatos elképzelések jellegében alapvető változás állt be. Ez összefüggésben állt a történeti Magyarország és a Habsburg birodalom hatalmi-politikai konstellációjának megváltozásával, mivel ekkor bizonyos tér nyílt a nemzeti emancipációs programok deklarálása és keresztülvitele előtt.

Az 1848. május 11-i keltezésű - A szlovák nemzet követeléseit viselő - nemzetpolitikai program nem csupán a rendi társadalom polgárrá váló alakításának igényét tükröző polgári jogok és szabadságok törvénybe iktatását követelte. A nemzetek helyzetének kérdését és jogaik új értelmezésével történő megoldását összekapcsolta a történeti Magyarország föderatív jellegű állammá való átalakításának koncepciójával. Ebben pedig érvényre jutnának az egyes nemzetek, mint önálló - a közös államalakulat területi egységének atributeit feltétlenül tiszteletben tartó autonóm jogú államalkotó egységek emancipációjának államjogi garanciái.

A nemzeti autonómia egyik módja Szlo-

vákiának a Habsburg birodalom önálló koronaországaként való kialakítása, azaz a történeti Magyarországból való kiválása lett volna. A szlovák kérdés megoldásának ezt az alternatíváját 1849 márciusában terjesztették be I. *Ferenc József* császárhoz Szlovák kérelem a trónhoz címmel. A birodalom alkotmányos problémái azonban olyan irányt vettek, amely az államigazgatás és a kormányhatalom centralizálására irányuló törekvéseivel elvetette a birodalom berendezkedésének hasonló változtatásait.

Éppen azért, mert a szlovák képviselői irányultságai és törekvései ebben az időszakban nem teljesültek; az az alapelv, hogy a nemzeti emancipáció elérésének feltétele, annak alkotmányos rendben való rögzítése, amely garantálja a nemzeti jogokat (vagyis az önálló nemzeti lét elismerésével összefüggő jogok) - továbbra is a szlovák nemzeti emancipációs eszme programjának magja maradt. Kiegészítésül hozzá kell tennünk, hogy a történeti Magyarországon élő valamennyi nemzet egyenjogúsága feltételeinek alkotmányjogi megteremtését igényként fogalmazta meg a többi nem magyar nemzet politikai reprezentációja is.

A szlovák nemzeti emancipáció alapvető irányának megerősítését jelentette egy új nemzetpolitikai program kidolgozása abban az időszakban, amikor az Októberi diploma (1860) és a Februári pátenst (1861) kiadásával megújult a birodalom alkotmányos élete.

Az 1861. június 6.-7.-i túrócszentmártoni Szlovák Nemzetgyűlés elfogadta A szlovák nemzet memoranduma című programdokumentumot. Megállapítható, hogy a szlovák nemzeti öngazgatás elképzeléseit tartalmazó 1848-1849-es dokumentumokkal összevetve a Memorandum még nagyobb hangsúlyt helyezett a szlovákok önálló nemzeti létének államjogi és politikai princípumaira. Történel-

mi érvekkel indokolta, hogy a szlovákok a történeti Magyarország keretében önálló nemzeti individuusként fejlődtek és a fejlődés adott fokán természetes joguk ezt az önállóságot kifejezésre juttatni az állammal szembeni kapcsolatban is, és azt, hogy alkotmányosan elismert államalkotó szubjektumként léphessenek fel.

Éppen a Memorandum két sarkallatos követelése - az önálló nemzeti lét elismerése és egy körülhatárolt területen - bizonyítja, hogy a nemzet ismerve további alakulásának folyamata organikus és csak olyan államjogi és politikai feltételek között valósulhat meg, amelyek megfelelő garanciákat hoznak létre. A nemzeti államiság gondolata, amelyet a memorandum a történeti Magyarország körülményeire dolgozott ki, hangsúlyozta tehát a nemzeti emancipációs program lényegét. Ez, az adott körülmények között a nemzeti önrendelkezés dimenziójában jelent meg, amelyet a szlovák reprezentáció mint a nemzeti emancipáció többnemzetiségű, federatív elveken szerveződő államban elérhető célját értelmezett.

A nemzeti autonómia követelését az 1861 decemberében kelt bécsi Szlovák memorandum konkretizálta. Ennek első része megerősítette a szlovák nemzet memorandumának már említett alapelveit, az uralkodótól pedig a szlovák nemzet védelmét szolgáló kiváltságok megadását kérte. Ez azt jelentette, hogy a szlovákok önálló nemzeti voltát egy uralkodói döntés és az abból eredő államjogi következmények erősítették volna meg.

A másik, a felsőmagyarországi szlovák körzet (Okolie) kialakítása és szervezete priviligiumának tervezete címet viselő dokumentum arra tett javaslatot, hogy milyen legyen az alkotmányosan garantált szlovák Körzet (Okolie) öngazgatási formája, belső szervezeti felépítése, a társadalmi élet egyes

területein tevékenykedő politikai és közigazgatási szerveinek jogköre a történeti Magyarországon belül.

Tehát, míg a túrócszentmártoni Memorandum csupán általánosan fejezte ki egy autonóm szlovák terület létrehozásának igényét, addig a Bécsi memorandum már egy alkotmányos jellegű jogi dokumentumban pontosítja azt.

Az említett memorandumok az adott kor szintjén fejezték ki a szlovákok nemzetállami törekvéseit és megerősítették azok folytonosságát az 1848-49-es államjogi törekvésekkel. Elmondható, hogy nem csupán valamiféle változó értékű és bizonytalan politikai következményekkel járó pragmatikusan értelmezett cselekedetek voltak ezek. Az 1861-es Memorandum alkotói mindenekelőtt a nemzeti emancipációs mozgalom elvi alapokmányát fogalmazták meg, ennek elsődleges értékét egy, a résztvevők által Szlovák Nemzetgyűlésként meghatározott képviselői fórum adta meg, amely egy kötelező érvényű és stratégiai dokumentum autoritativ pecsétjét helyezte rá. Erre támaszkodhatott minden nemzeti emancipációs törekvés annak érdekében, hogy eljusson a kitűzött célhoz, amelynek lényege a szlovák nemzet államjogi elismerése és a szlovákok önálló nemzeti voltának tiszteletbentartásából következő jogainak biztosítása.

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követően a monarchia két része közötti államjogi kapcsolat megváltozásával gyakorlatilag az elkövetkezendő időszakra megszűntek a nem magyar nemzetiségek helyzete államjogi alapokon történő megoldásának lehetőségei. Az 1868-ban a magyar parlament által elfogadott nemzetiségi törvény az "egyes magyar politikai nemzet" létezésének alapelvéből indult ki, ami azt jelentette, szóba sem jöhetett olyan lehetőség, hogy a szlo-

vákok ezen a jogi platformon állva önálló nemzeti szubjektumként érvényesülhessenek a történeti Magyarország állami és politikai életében. Ráadásul a nemzetiségi törvény nem valósult meg a politikai gyakorlatban, így tehát nem válhatott az általa proklamált nyelvi és kulturális jogok biztosítékául.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az ezzel a törvénnyel szembeni elégedetlenségének nem csupán a szlovák nemzeti reprezentációnak azon része adott hangot, amely a Memorandum programjának alapelveit vallotta magáénak, *Szlovák régi iskola*, hanem csalódással fogadta a törvényt a *Szlovák új iskola* néven ismert csoportosulás is. Ez utóbbi, tekintettel a kiegyezés utáni körülményekre a szlovák kérdés megoldását olyan konstellációban képzelte el, hogy a szlovák Körzet (Okolie) követeléséről való lemondással a vezető magyar politikai erőkkel megegyezve a nyelvi, oktatási és kulturális területen kedvezőbb relációban érhetők el bizonyos garantált jogok, mintha a szlovák Körzet (Okolie) formájában a területi autonómiához ragaszkodnának. Bebizonyosodott viszont, ez az út annak ellenére, hogy az Új iskola követői helyességét elsősorban azzal igyekeztek bizonyítani, miszerint a történeti Magyarország körülményeinek reális értelmezésére támaszkodik, végül nem vezetett semmiféle pozitív eredményhez. Az általuk megtett, hangsúlyozottan a másik fél kedvét kereső lépések nem találtak megfelelő visszhangra, így az Új iskola, mint csoport és mint a szlovák politika bizonyos alternatívája rövidesen megszűnt létezni.

Az Új iskola 1875-ös szétesését követően a szlovák emancipációs mozgalomban egyet-

len aktív tényezőként a Memorandum programjának követői maradtak, akik 1871-ben *Szlovák Nemzeti Párt* néven szerveződött politikai párttá. Több, mint jelképes értékű, hogy a párt éppen a Memorandum elfogadása 10. évfordulójának napjaiban jött létre, hiszen annak alapelvei jelölték ki politikai működésének stratégiai irányát.

A történeti Magyarország politikai életének viszonyai között a SZNP tulajdonképpen a szlovák nemzet politikai képviselőtének szerepét töltötte be. Működése lényegében a nemzeti identitás jellemzőinek megvédésére irányult, amivel a nemzeti emancipációs folyamat programja folytatójává vált. Ez nem csupán a magyar parlamenti választásokon való aktív részvételekor tűnt nyilvánvalónak, hanem akkor is, amikor az állam nemzeti politikájával szembeni tiltakozásul nem vett részt a választásokon (1878, 1884, 1887, 1892, 1896). Éppen a Szlovák Nemzeti Párt közvetítésével lettek meghirdetve a nemzeti emancipációs törekvések alapvető princípumainak különféle változatai (nemzeti egyenjogúság, természetes nemzeti jogok), amelyek egyértelműen bizonyították, hogy a Memorandumban megfogalmazott nemzeti autonómia követelése a nemzetpolitikai törekvések célja. Az adott feltételek között, amikor nem volt valós lehetőség eme stratégiai cél megvalósítására, az 1868-as nemzetiségi törvény előírásai betartásának követelése került előtérbe, azt azonban csak a fő cél elérése felé vezető első lépésőfoknak tekintették, mint az adott törvénykezési lehetőségek kihasználása taktikájának kifejeződését, főleg a szlovák nyelv közéleti érvényesülése érdekében.

Rá kell mutatnunk, hogy a Szlovák Nemzeti Párt hozzáálása a nemzeti emancipációs szándékok megoldásának szükségességéhez főbb vonalaiban összehangban állt a románok és szerbek politikai reprezentációjának szándékaival és közös, 1895-ben kelt programdeklarációjuk tartalmazza a nemzeti autonómia és a történeti Magyarország federalizálásának követelését.

Bár a századfordulón a szlovák politika jelentősen differenciálódott, önálló áramlatok születtek, ezek valamennyien megegyeztek az önálló nemzeti lét értelmezésében és programjaikban a teljes nemzeti emancipáció célkitűzésének szerepeltetésében. A Szlovák Nemzeti Párt aktualizált politikai programja megítélésével kapcsolatos egyes kritikai fejtegetések ellenére, miszerint megfelelő az 1861-es Memorandum a szlovák politika akkori szükségleteinek, végül konszenzus született, amely megerősítette, hogy a szlovák nemzeti emancipáció programja szempontjából az önálló szlovák nemzeti lét alapja a Stúr-féle koncepció. Az 1861-es Memorandum pedig mint államjogi és politikai program, megvalósítása esetén megfelel a nemzeti emancipáció céljainak.

A szlovák állameszme specifikus formájában tehát a teljes nemzeti emancipáció kifejeződése volt, ami tükröződött röviddel az első világháború kitörése előtt (1913-14) is, amikor a Szlovák Nemzeti Párt politikai programja újracsak a Memorandumra hivatkozva nyilvánosan vetette fel annak államjogi követeléseit a jövő felé vezető útként. Nem

véletlen, hogy éppen ebben az időszakban érett be a szlovák politika különféle pártokra való felosztása áthidalásának gondolata, amelynek célja volt, biztosítani a pártok közös fellépését a szlovák nemzeti emancipációs érdekek képviselésében és elfogadtatásában.

A szlovák politika minden szereplőjét képviselő Nemzeti Szlovák Párt, mint legmagasabb nemzeti politikai szerv létrehozásának tervét nem sikerült ugyan 1914-ben megvalósítani, azonban eme szerv küldetésének és funkcióinak koncepciók elképzelései kifejezték egy olyan pártok feletti nemzeti képviselő létrehozásának elkerülhetetlen voltát, amely reprezentálná a szlovákságot más nemzetekkel szemben, akár az állam keretein belül, akár azokon kívül. A szlovák nemzeti emancipációs törekvések irányultsága szempontjából ez organikus és megalapozott lépés volt, még ha a háborút megelőző válság majd a háború kirobbanása következtében nem válhatott is valóra.

A háború feltételei között nemcsak az államok között, hanem a nemzeti kérdés megoldásában törvényszerűen új megoldási formák és eszközök érvényesültek.

A szlovák emancipációs folyamat hagyományai és annak folytonossága a háború időszakában elegendő indokot szolgáltatott ahhoz, hogy a politikai szándékokban és tervekben számoljanak a szlovák kérdéssel és az végül az önrendelkezési jog alapelveinek érvényesítésével és államjogi formában kerüljön megoldásra. (Fordította: Paulik Antal)

Dusan Kovač

Szlovákia és az önálló Csehszlovákia létrejötte

Szlovákia helyzetének és szerepének problémája a szlovák politika és a szlovák nemzeti felszabadító mozgalom helye az önálló csehszlovák állam létrejöttének és megalakulásának folyamatában kétségtelenül olyan kulcsfontosságú témák, melyek kifejtése nélkül Csehszlovákia megalakulásával kapcsolatos ismereteink minden bizonnyal hiányosak maradnak. A kérdés így hangzik: Csehszlovákia megalakulása a cseh politika és a cseh nemzeti felszabadulási harc kibontakozásának eredménye, vagy pedig olyan "kontrapunkt", ahol törvényszerűen és történelmileg megalapozottan találkozott két önálló törekvés?

Nem kevés azon tanulmányok száma, melyek csatlakozó, avagy egyenesen a Csehországhoz "csatolt" Szlovákiáról, esetleg a cseh hadsereg által elfoglalt, sőt, egyenesen "megszállt" Szlovákiáról beszélnek. Úgyszintén nem kevés cikk beszél a szlovákokról, mint a Csehszlovákiában élő egyik nemzeti kisebbségről, ugyanúgy, amint a Népszövetséghez és más intézményekhez megküldött számtalan magyar és német memorandum szól (pl. az európai Kisebbségek Kongresszusához).

Ilyen és ehhez hasonló állítások és következtetéseket találunk azokban a munkákban, amelyek eleve és programszerűen csehszlovák ellenesek.

Nem lenne szükség ilyen tézisekre figyelmet fordítani, ha ennek a kérdésnek nem lenne egy másik oldala is. Saját történeti szakirodalmunk legnagyobb részét áttekintve – a cseh és szlovák szakirodalomról egyaránt szó van – csodálkozva kell megállapítanunk, hogy ennek legnagyobb része enyhén szólva sincsen elvi ellentétben az ilyen Csehszlovákia-ellenes történelmi megközelítésekkel. Ezzel a háttérrel és ilyen összefüggések ismeretében kell a kérdést alapvetően megfogalmazni. Tisztáznunk kell azt, hogy Szlovákia a Csehszlovák államhoz, többé-kevésbé, mint passzív objektum (tehát a cseh imperialista politika tárgyaként), vagy pedig mint önálló szubjektum csatlakozott.

Csehszlovákia megalakulását nem mint egyszeri aktust, hanem mint történelmi folyamatot értelmezem. A szakirodalomban legtöbbször csak a háborús éveket vesszük figyelembe. Ez helyes, amennyiben az önálló csehszlovák állam gondolata reális politikai

programként ténylegesen csak a világháború kitörése után fogalmazódhatott meg. Mégis Csehszlovákia megalakulása szempontjából az 1914 előtti időszakot igen jelentős korszaknak kell tekinteni. A cseh-szlovák együttműködés 1914 előtt is magas színvonalú és jelentős intenzitású volt. Nincs itt hely arra, hogy minden részletében felvázoljuk a cseh-szlovák mozgalom minden összefüggését. Említésre méltók olyan tényezők, mint a prágai Detvan Szlovák Egyesület tevékenysége, a csehszlovákofilok erősödő aktivitása, a néprajzi kiállítás Prágában, és ezzel kapcsolatban a Csehszlovák Szövetség létrejötte és működése, a cseh nép Szlovákia iránti érdeklődése főleg a černovai véres események után.

Ezzel összefüggésben a korszak csúcspontjaként említendő a luhačovicei kongresszus. Nincs kétség affelől, hogy – még ha az adott nemzetközi és belpolitikai feltételek között ez az együttműködés nem is nyerhette el a közös államiságért folytatott harc formáját és a gazdasági együttműködés is korlátok közé szorított maradt, az egymáshoz fűződő kapcsolatok megteremtették azokat a feltételeket, amelyek nyomán a megváltozott külső helyzetben mindkét oldal, tehát a cseh és a szlovák is, elfogadja az önálló Csehszlovákia politikai programját.

*

A cseh és szlovák kérdés mint két önálló kérdés létezett. Mindegyiknek meg volt a maga jellegzetessége, összefüggésben a történelmi fejlődéssel és az adott politikai és társadalmi-gazdasági helyzettel. A dualizmus és a kettős egység keretei nem teremtették meg a cseh és a szlovák kérdés megoldásához a feltételeket. A Lajtán innen a cseh kérdés hátterbe és deffenzívába szorult, a szlovák kérdés pedig a magyar hatalmi tényezők számá-

ra nem létezett, mint ahogy nem fogadták el a szlovák nemzet létét sem. Ebben a helyzetben csak a nemzetközi politikai status quo megváltozása hozhatott változást. Itt le kell szőgezni egy alapvető axiomát, amely véleményem szerint Csehszlovákia megalakulási folyamatának megértéséhez elengedhetetlen: a központi hatalmak háborús veresége nélkül lehetetlen lett volna akár a cseh, akár a szlovák kérdést megoldani olyan módon, ahogy ezt a két nép politikusai elképzelték.

A cseh kérdés optimális megoldását az önálló Csehszlovák állam létrejötte jelentette. Természetesen, alternatívaként létre jöhetett volna az önálló cseh állam is. Ez az alternatíva nagyon is csábító gondolatként hatott. Egy nemzeti felszabadítási harc kibontakozását jelentette. De egy ellenséges nagyhatalmak által körbe vett és egybetartott önálló cseh államról szóló elképzelés (miközben a jövőbeli lengyel határ is problémát jelentett), mint reális politikai program nem adott okot optimizmusra. Egészen más lett volna azonban a helyzet egy önálló Csehszlovákia esetében. Ezért elmondható, hogy a cseh kérdés optimális megoldását az önálló Cseh-Szlovák állam megalakulása jelentette.

Miként állt a helyzet a szlovák kérdéssel: a szlovák nemzet számára perspektívikus programnak látszott a Magyarország határain belüli politikai autonomia elérése, amiről a háború előtti utolsó években a kíméletlen magyarosítás és terror tapasztalatai alapján a szlovák politikai élet túlnyomó többsége igen szkeptikusan véledezett. Ennek alternatíváját jelentette volna a Lengyelországhoz vagy Oroszországhoz való szorosabb kötődés. A szlovák-lengyel variánsnak inkább a lengyel oldalon, semmint Szlovákiában akadtak inkább támogatói. Az Oroszországhoz történő csatlakozást illetően a legismertebb dokumentum Ján Kvačala memoranduma. El kell

mondani, annak ellenére, hogy Kvačalát Szlovákiával elszakíthatatlan kapcsolatok fűzték össze, már hosszabb ideje Oroszországban élt, és egészen más nézeteket vallott, mint a szlovák nemzeti mozgalom képviselői. Szlovákia a spontán ruszofilizmus és Vajanský programszerű ruszofilizmusa ellenére sem kapott ez az alternatíva széleskörű támogatást.

Az önálló Szlovákia gondolata ebben az időszakban nem volt reális. Nem értek meg Szlovákiában erre a megfelelő feltételek. A legelőnyösebb variánsnak a szlovák kérdés megoldására Szlovákia és Csehország egyesítése, az önálló Csehszlovákia létrehozása látszott. Ezt a megoldást támogatta a szlovák képviselők túlnyomó többsége. A Szlovák Nemzeti Mozgalom legismertebb képviselői közül ez ellen a megoldás ellen csak Jehlička lépett fel, aki azonban 1907 után már elvesztette minden kapcsolatát a Szlovák Nemzeti Mozgalommal, és ezért nem lehet a szlovák politika reprezentatív képviselőjének tekinteni. A szlovák politikai élet ugyan differenciálódott már, de ezt a megoldást minden irányzat támogatta. A Szlovák Nemzeti Párt (SZNP) túrócszentmártoni központja, élén M. Dulával, a néppárti szárny élén Hlinkával és a magyar parlament képviselőjével F. Juri-gával. Ennek az irányzatnak legaktívabb tagja mindenképpen M. Hodža volt, és a hajdani hlaszisták és követőik csoportja: V. Šrobár, M.R. Štefánik, A. Štefánek, I. Markovič, I. Dérer és a többiek voltak.

Az önálló Csehszlovákia eszménye, amely mind a szlovák, mind a cseh kérdés optimális megoldását jelentette, metszéspontja és ugyanakkor összekötő kapcsa is volt a mindkét nép népi felszabadítási törekvéseiben. Két feltételnek azonban mindenképpen teljesülnie kellett ehhez: először is Németország és Ausztria-Magyarország vereségének a há-

borúban; másodsor egy maximális erőfeszítésnek a cseh és szlovák részről, valamint a hazai és külföldi ellenzék részéről.

A csehszlovák ellenzéki mozgalom jelentőségét aláhúzza még az a tény is, hogy a Népszövetség politikája nem irányult Ausztria-Magyarország széttörésére de a csehszlovák ellenzéki mozgalom jelentőségét még az a tény is kiemeli, hogy bár, a kisebbségi politika nem irányult az Osztrák-Magyar Monarchia széttörésére, a csehszlovák ellenzéki mozgalom előtt nem volt más alternatíva, mint hogy Népszövetségi Párt oldalán szálljon szembe a Központi Hatalmakkal.

Minket az érdekel, mekkora részt vállalt ebben az ellenzéki mozgalomban Szlovákia?

*

A Szlovákiában uralkodó körülményeket még csak összehasonlítani sem lehetett a cseh viszonyokkal. A szakirodalomban sok szó esik a nemzetiségi elnyomásról és az egyenjogúság hiányáról a Lajtán innen és Magyarországon is. Ez a szóhasználat néha félrevezető. Ugyanúgy hangzanak, de egész mást jelentenek Magyarországon és az osztrák tartományok vonatkozásában.

A cseh társadalom összehasonlíthatatlanul kedvezőbb lehetőségek között fejlődött, mint a szlovák. Ennek okai a történészek előtt jól ismertek. Ebből következett, hogy a cseh társadalomnak amely politikailag, társadalmilag fejlettebb volt, törvényszerűen nagyobb szerepe jutott az önálló Csehszlovákia megalakulásának folyamatában. Hiba lenne ugyanakkor, ha nem látnánk azt, hogy Szlovákia saját lehetőségein bekül, aktív részt vállalt ebben a folyamatban. A szlovák történetírásban elég gyakran hangsúlyozzuk a szlovák politikusok passzivitását, tétlenséggel, korlátoltsággal vádoljuk őket. Azí gondo-

lom, hogy ez nem állja meg a helyét. A szlovák politika aktív volt saját lehetőségeihez képest. A körülmények olyanok voltak, hogy gyakran első pillantásra a szlovák politika valóban passzívnak tűnik. Ez a különbség, ami itt mutatkozik, azoban nagyon fontos.

Ahhoz tehát, hogy az önálló Csehszlovákia gondolata valósággá váljon, számtalan feltételnek kellett teljesülnie. Kellott ehhez a Népszövetség Párt talaján álló külföldi ellenzék. Kellott ehhez egy sikeres külföldi hadsereg, amely a Népszövetség Párt politikusai előtt a legerősebb érvet jelentette, kellett egy valóságos hazai ellenzék és hazai politika, amelyiknek egyet kellett értenie az önálló Csehszlovákia gondolatával. Továbbá összhangnak kellett lenni a külföldi és a hazai ellenzék között, és még összhangnak kellett lenni a csehek és szlovákok között is. Szlovákiának itt mindenütt meg volt a saját képviselete.

Ez legszembeütőbben a külföldi ellenzéki mozgalom kapcsán érhető tetten. A legfontosabb három szereplő közül, a szlovák M.R. Štefániknak volt a mai napig sem teljesen tisztázott, de mégis elég meghatározó szerepe. – Vitathatatlan ugyanis, hogy Štefániknak francia tábornokként lehetősége volt a külföldi ellenzékkel való kapcsolat felvételére, amit T.G.Masaryk, a külhoni ellenzék elismert vezető személyisége is magasra értékelt. A szlovák emigráció aktív tevékenységet fejtett ki az USA-ban és Kanadában. Soraiból a külföldi ellenzék segítségével S. Osuský volt megbízva. Sok szlovák vett részt az Oroszországi és a többi külföldi légióban is. – Meg kell mondani, hogy éppen a külföldi ellenzék volt az, amelyik kiállt Szlovákiáért, amire ott-hon nem volt mód, világosan és plasztikusan

kifejezve az igényt a csehek és szlovákok közös államára, a csehszlovák önállóságra.

Szlovákiában az otthoni ellenzék ugyanis sokkal kisebb mértékben volt képes aktivitást kifejteni, mint a cseh ellenállás. A háborús terrort Szlovákiában még tetézte, hogy a magyar uralkodó körök szilárdan kézbentartották a rendőri, a bírói és a törvényhozó hatalmi ágakat. Magyarországon nem lehet levelezni, a könyörtelen cenzúra lehetetlenné tette a kommunikációt. A vékony szlovák politikai vezető réteg és a népi intelligencia állandó fenyegetettségben működött. Ebben a szituációban egyetlen taktikát lehetett választani, semmit nem cselekedni, ami fizikai fenyegetettséget okozhat a vezető politikai személyiségek számára, mivel a döntő pillanatban nem lett volna kinek a szlovák nép nevében fellépni. A hazai erők mindenképpen a helyükön voltak, a csehországi és a külföldi ellenzék jók voltak informálva, még akkor is, ha Magyarországra az információk késve érkeztek.

A Túrócszentmártoni politikai tábor erői is jól voltak elosztva: a túrócszentmártoni SZNP élén M. Dula állt, Budapesten S.Stodola működött és ott működtek úgyszintén – mint a magyar parlament szlovák képviselői – R. Juriga és P. Blaho. Nagyon jelentős szerep jutott a Bécsben működő csoportnak, melynek élén M. Hodža és K. Stodola állt; a magyar szervek látóterén kívül, de elég közel Budapesthez és Túrócszentmártonhoz, éppúgy mint Prágához. M. Hodža Bécsben tudta tartani a kapcsolatot az országgyűlés Lajtán innen cseh képviselőivel és a cseh "maffiával".

Prágával a kapcsolatot J. Rotnáglon keresztül V. Šrobár is tartotta. Ezek az egyes központok együttműködtek és kölcsönösen informálták egymást. Nem állíthatjuk tehát, hogy Szlovákiában nem tudták, hogy mi történik. Tudtak eleget. Tudták azt, hogy várni kell, várni kell mindaddig, amíg a monarchia összeomlik, és ez a nap a katonai kapituláció napjával jön majd el. M. Dula, félve az idő előtti cselekvéstől és az állami megtorlástól, megmaradt a fontolva haladás mellett, annak ellenére, hogy sok felől sürgették, hogy végre cselekedjen.

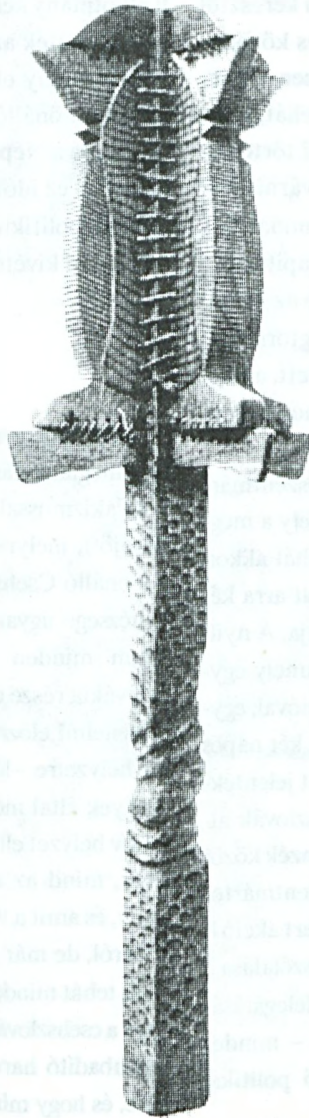
A SZNP megalakulása és a Túrócszentmártoni Deklaráció volt az az akció, amely a megfelelő pillanatban lett előkészítve, tehát akkor, amikor a magyar állam már nem volt arra képes, hogy a szlovák fellépést elnyomja. A nyilvánosság elé történő kilépés ideje, amely egybeesett az Osztrák-Magyar kapitulációval, egybeesett a prágai fellépés órájával. A két napos különbség, az akkori fogalmak szerint jelentéktelennek számított. Az önálló csehszlovák állam programja, a cseh és szlovák ellenzék közös programja volt és nemcsak a Túrócszentmártoni Deklaráció, hanem a többi közismert akció is – a Mikulási május elseje, Juriga felszólalása a magyar parlamentben, és M. Hodža delegálásának kísérlete a genfi tárgyalásokra – mindez teljes összhangban volt a fenti fő politikai irányvonallal.

A cseh-szlovák együttműködés, főként a háború befejező részében nagyon szoros volt és elég messze jutott. K. Stodola és M. Dula közötti levelezésben utalást találunk arra, hogy már Bécsben is tárgyaltak a jövődöbe-

li alkotmány kérdéséről. A szlovák képviselők egyetértettek azzal, hogy a szlovák kérdést a közvélemény előtt és a béketárgyalások során, mint önálló kérdést nem vetik föl - erre a taktikára a Népszövetség politikájára való tekintettel ez időben nagy szükség volt. Amit a szlovák politikusok meg is értettek. Egy kivétellel: ez a kivétel pedig Hlinka párizsi rögtönzése volt.

*

A béketárgyalások idején, a csehszlovák állam megalakulásának folyamatában egy csehszlovakizmussal szembeni taktikai variáns is létrejött, melynek akkor meg volt az értelme. Az önálló Csehszlovákiáért folytatott harc fő nehézsége ugyanis abból adódott, hogy a cseh állam minden szempontból fejlettebb volt. Szlovákia része ebben a harcban – tekintettel a történelmi előzményekre és az aktuális politikai helyzetre – lényegesen szerényebb, a körülmények által meghatározottabb volt. Eme objektív helyzet ellenére, amelyet általában ismerünk, mind az amit a szlovák politikáról tudunk, és amit a világháború alatti szlovák állásponttól, de már a korábbi időszakról is köztudott, tehát mindez feljogosít arra a kijelentésre, hogy a csehszlovák állam, a két nép közös nemzeti felszabadító harcának következményeként jött létre, és hogy mindkét nemzet számára ez volt a nemzeti kérdés optimális megoldása, és hogy mind a két nép, a csehek és szlovákok, az életükben bekövetkezett ilyen forradalmi változáshoz saját lehetőségeik mértékében járultak hozzá. (Fordította: Huszárné Kacurák Szilvia)

Bobály Attila alkotása

Szarka László

Szlovákia kérdése a párizsi békekonferencián

Az 1919. január 18-án megnyílt párizsi békekonferenciának a már előző év őszén minden antantállam által elismert Csehszlovákia – a társult szövetséges államok státuszát élvezve – ugyanúgy aktív résztvevője volt, mint a győztesek azt megelőző fegyverszüneti tárgyalásainak. A csehszlovák béke-delegáció vezetője 1919 júniusáig *Karel Kramář* Csehszlovákia első miniszterelnöke volt, de a küldöttség munkáját a német és az osztrák békeszerződés aláírásáig valójában *Edvard Beneš* külügyminiszter irányította. Beneš a háború befejeztével nem is utazott haza Prágába, hanem Párizsban maradva rögtön bekapcsolódott a szövetségesek béke-előkészítő munkájába.¹

1919 őszén, miután szeptember 10-én aláírták az osztrák békeszerződést és tulajdonképpen a Csehszlovákiára vonatkozó területi, jóvátételi, politikai stb. döntések már megszülettek, a pár főre fogyatkozott csehszlovákiai küldöttség vezetését a továbbiakban annak főtitkára, *Štefan Osuský* látta el.

Osuskýt 1916-ban az amerikai szlovákok azzal a céllal küldték Párizsba, hogy ott bekapcsolódjék a Masaryk, Beneš és Štefánik vezette külföldi csehszlovák nemzeti bizottság munkájába. Nyelvi és politikusi felkészültsége, diplomáciai sikerei révén a békekonferencián is hamar ismertté vált fiatal szlovák diplomatát – Beneš kezdeményezésére – 1919 nyarán londoni nagykövetté nevezték ki. Osuský az emigrációban is folyamatosan nyomon követte a magyarországi belpolitikai változásokat, a csehszlovák emigráció Magyarországgal kapcsolatos döntéseiben kétértelműen meghatározó szerepet játszott.

Az emigrációs tevékenység alatt Osuský jó ideig nem tudott megbékélni a csehszlovák nemzetegység koncepciójával és amint azt amerikai szlovák megbízóinak 1917 februárjában küldött levelében kifejtette, arra törekedett, hogy a Párizsban működő Csehszlovák Nemzeti Tanács államalapítást célzó munkájában a szlovákoknak ugyanolyan befolyásuk legyen, mint a cseheknek. A béke-

konferencia idején azonban a korábban kialakult ellentétek Beneš és Osuský közt rendeződtek, s maga Osuský belátta, hogy a nemzetközi porondon csakis az egységes csehszlovák államnak van esélye a teljeskörű nemzetközi elismerésére, s a területi követelések nagyobbik részének teljesítésére. Ezzel együtt szinte bizonyosra vehető, hogy a csehszlovák békedelegáción belül is folytak csehszlovák viták, de ezekről eddig nem kerültek elő hitelt érdemlő források.

A világháború befejezését követően – amint azt az előzőekben már bemutattuk – a békekonferencia előkészítő munkálataiban részt vevő Edvard Beneš a prágai csehszlovák kormánnyal és az 1918 májusától az Egyesült Államokban tartózkodó Masarykkal teljes egyetértésben a csehszlovák államalapítás szlovák területi programjának katonai megvalósítására helyezte a hangsúlyt. E tekintetben Masaryk sem titkolta a katonai megszállás szükségességét: "Szlovákia. Ha nem engednek, megszállás. A magyar történelmi joggal szemben (felhozhatjuk, hogy) az brutálítás. A törököknek szintén van "történelmi jog". Akárcsak a Hohenzolleroknak."²

Beneš a győztes nagyhatalmak közép-európai békepolitikájában kezdettől fogva megmutatókozó különbségeket, az új államrend megvalósításához szükséges katonai erő hiányát tapasztalva, Masaryk instrukciói nélkül is felismerte annak lehetőségét, hogy a csehszlovák államalapítás kétségkívül legtöbb katonai kockázatot magában rejtő kérdését – a Szlovákia néven az új állam részére követelt területek megszállását és betagozását – saját katonai erővel oldja meg. A nyugati szövetséges nagyhatalmak képviselői részére készült november 3-i memorandumában elő-

ször használta azt az érvrendszert, amelyet később 1919 folyamán, különösen a Magyar Tanácsköztársaság fennállása idején maximális mértékben kiaknázott: "A cseheknek katonailag teljesen meg kell szállniuk Szlovákiát, minthogy a bolsevizmus leginkább Magyarországon fenyeget és onnan könnyen tovább terjedhet nyugatra és eláraszthatja a délszláv és olasz területeket, amennyiben rendbontások törnek ki."³

Beneš a közép-európai szláv kisállamok katonai együttműködésének, a renitenskedő vesztesek sakkban tartásának szükségességét hangsúlyozva, a térség pacifikálásának lehetőségét kínálta fel. A további katonai beavatkozások gondolatától egyre inkább idegenkedő antant-kormányok a békekonferenciát előkészítő tanácskozásokon, majd magának a konferencián is megkönnyebbülten vették tudomásul a rendteremtésnek ezt a számukra rövid távon minimális kockázattal járó alternatíváját. Alighanem ez is közrejátszott abban, hogy a vesztes államok képviselőit nem hívták meg a békekonferenciára. Beneš már 1918. november 27-én mint rendkívül bizalmas információt továbbította a hírt Prágába, amely szerint "valószínű, hogy a magyarokat és az ausztriai németeket hivatalosan be sem engedik a konferenciára".⁴

A kérdések kérdése persze kezdettől fogva az volt, hogy mely területek is tartoznak Szlovákia név alatt Csehszlovákiához. Mégpedig nem pusztán azért, mert 1918 előtt sohasem létezett különálló szlovák közigazgatási terület semmilyen formában, hanem azért is, mert a csehszlovák államalapítás területi követelése is változtak, nem is beszélve a szlovák területi önmeghatározások változékonyságáról. Ezt a kérdést végülis nem a no-

vember végi, december eleji budapesti magyar-szlovák tárgyalások és az ott született úgynevezett Bartha-Hodža-féle demarkációs megállapodás oldotta meg, amely többé-kevésbé a magyar-szlovák nyelvhatár vonalát követte, hanem Pichon francia külügyminiszter november 21-én az osztrák kormányhoz címzett levele: "A vitatott határkérdéseket nem oldhatja meg más, mint a békekonferencia és ennek érdekében rövid időn belül a szövetséges kormányok e kérdéseket megfogják vizsgálni. A francia kormány azonban addig is úgy ítéli meg, hogy a csehszlovák állam határait a szövetséges államok részéről történt elismerések alapján a békekongresszus döntéséig a cseh, morva és osztrák-sziléziai történeti tartományok eddigi határait kell tekinteni. Ami pedig Szlovákiát illeti, határait a következőképpen kell megállapítani. Magyarország mai nyugati határaitól kezdődően a Duna egészen az Ipolyig, innen az Ipoly folyó Rimaszombat városáig, majd pedig egyenes nyugat-keleti vonal az Ung folyóig, ahonnan az Ung folyó egészen Galícia határáig."⁵

A szlovákiai terület nemzetközi kijelölése ily módon fő vonalaiban a belgrádi katonai konvenció nyomán támadt diplomáciai kötérlhúzás heteiben eldőlt és a december 23-i Vyx-jegyzék révén a magyar közvélemény is tudomást szerzett róla, mint ahogy arról is, hogy a Károlyi-kormány a nemzetközi nyomásnak engedve elfogadta a belgrádi katonai konvenció jelentős módosítását.⁶ A Vyx-jegyzék által kijelölt területek csehszlovák katonai megszállása minden számottevő magyar katonai ellenállás nélkül 1919. január 20-ig lényegében befejeződött, s így az éppen elkezdődött békekonferencián Szlovákiával

kapcsolatban hozott döntésekben a katonai kész tényekkel mindenféleképpen számolni kellett.⁷

A csehszlovák békedelegáció összesen tizenegy memorandumot nyújtott be a békekonferencián, közülük a "csehszlovákok" történelmét, kultúráját és világban betöltött feladatukat bemutató 1., a Csehszlovák köztársaság területi követeléseit összefoglaló 2., valamint a Szlovákiával összefüggő kérdéseket, a területi követeléseket magyarázó 5. számú memorandum alapján alkothatunk képet arról, hogy a csehszlovák békedelegáció tevékenységében a szlovák ügyekben milyen fel fogás volt a mértékadó.⁸

Kezdetől fogva egyértelmű volt, hogy a legfontosabb szlovák kérdésnek a csehszlovák küldöttség a maximális követeléseknek megfelelő határok véglegesítését tekinti. E tekintetben a prágai békeelőkészületek kezdetétől fogva három variánssal számoltak: amint azt a békeküldöttség két szlovák szakértőjének levelezéséből kitűnik, a maximális változat mellett egy közepes és minimális változat is felmerült a szlovákiai határok esetében.⁹ Minthogy a szlovákiai területi követelések közül a magyar-szlovák határnak semmilyen korábbi történeti előzménye sem volt, s ráadásul a határok kijelölésében a békekonferencia határmegállapító tevékenységében párhuzamosan több kritérium is érvényesült (természetesen szinte minden esetben a társult hatalmak státuszát élvező közép-európai szláv államok javára), Szlovákia déli határainak kijelölésében csupán a korábbi demarkációs vonalakon túli követelések elfogadásában, illetve elutasításában játszottak érdelemleges szerepet a csehszlovák memorandumok történeti, stratégiai, földrajzi, közlekedési

stb. argumentumai. Itt főként a jobbparti dunai hídfők (Pozsony, Komárom, Esztergom), valamint a Vác-Gyöngyös-Miskolc-Sárospatak vonal megszerzésére irányuló elképzelések érvrendszerére gondolunk.

A csehszlovák memorandumok egyik alapvető ideológiai kiindulópontját a csehszlovák nemzetegység fikciójának történeti megalapozása jelentette. Az első memorandum csehszlovák történelmi vázlatából azonban egyértelműen kiderül, hogy Benešék többé-kevésbé a cseh történelemmel vélték azonosítani a "csehszlovák" történelmet. A csehszlovák békedelegáció 5. számú szlovák memorandumától eltérően igyekszik a szlovák történelem fő vonulatait is felvillantani: a – valószínűleg Jozef Skultéty által kidolgozott – történeti okfejtés a "csehszlovák nemzet szlovák ágának" historikumát volt kénytelen kifejtetni. A történeti Magyarország keretei közt lezajlott szlovák etnogenezis bemutatása, a magyar-szlovák-magyar, illetve a felvidéki városi környezetben kialakult német (szász)-szlovák szimbiózis kérdései helyett a 18. századtól adatolható szlovák nemzeti martirológia alkotja a szlovák történelem fővonulatát.¹⁰

A magyar nemzetiségpolitika barbár jellegének bizonyítása mellett a magyarországi népszámlálások nemzetiségi adatfelvételének totális kritikája szolgáltatót hatásos érveket a szlovák memorandum szerzőinek ahhoz, hogy a maximalista szlovák területi követeléseket kellőképpen megalapozzák. Az adatfelvétel 1910-ben megváltoztatott kritériumának többé-kevésbé jogos bírálata mellett a statisztikai adatok utólagos hamisításának soha senki által nem bizonyított vádját a nyelvhatár menti, illetve szigethelyzetben lé-

vő magyar-szlovák vegyeslakosságú települések nemzetiségi összetételében regisztrált hullámzásokkal vélték igazolni. A magyar népszámlálások bírálatának végső értelmét az jelentette, hogy a követelt maximális déli határokon belül maradó magyar népesség számát a pusztán becsléseken alapuló utólagos korrekciókkal végtelenen lecsökkentse, a Magyarországon maradó szlovákok számát pedig felnagyítsa.¹¹

A szlovák tárgyú csehszlovák memorandum statisztikai táblázatokat tartalmazó mellékletei is azt bizonyítják, hogy a magyarországi szlovák társadalom tényleges kívándorlási és asszimilációs veszteségeit igen célirányosan kezelték a csehszlovák békedelegátusok: szükség esetén a hárommilliósnak mondott szlovák nemzethez számolták őket, máskor viszont a súlyos nemzetiségi elnyomás bizonyító tényezői közt szerepeltetik a rájuk vonatkozó számokat, ugyanakkor minden esetben a magyar hivatalos adatfelvételek, a magyar statisztika teljes megbízhatatlanságát demonstrálták.

A területi követeléseket felsoroló 2. számú csehszlovák emlékirat Szlovákia meghatározásánál kettős – etnikai és földrajzi – definíciót kínált: "Szlovákiának a jelenlegi Magyarország azon részét nevezzük, ahol zárt tömegben, megszakítás nélkül és összefüggően szlovákok laknak. Szlovákia a jelenlegi Magyarország (északnyugati, északi és északkeleti) hegyvidéki részeire terjed ki. Szlovákia összefüggő földrajzi egységet alkot. Határa: északon a Kárpátok és a Beszkidék (a jelenlegi Magyarország galíciai, illetve sziléziai határai), nyugaton a Morva folyó, délen a Duna és Mátra, valamint a Bükk hegység, a Tokaji dombok (Hegyalja) egészen

a Bodrogig, keleten pedig a Bodrog és az Ung folyók.¹² A földrajzi értelemben illetéknéppen körülhatárolt Szlovákia területe közel 60 ezer négyzetkilométer lett volna, ami Csehországnál közel tízezer négyzetkilométerrel nagyobb országrész kialakítását jelentette volna. Az ezen a területen élt magyar anyanyelvű lakosság száma megközelítette a másfélmilliót, ami azt eredményezte volna, hogy a németekkel, ruténokkal együtt Szlovákia többségét alkották volna.

A csehszlovák békedelegáció szlovákiai vonatkozású tevékenységének általunk ismert dokumentumai közt nem akadunk olyan forrásra, amely valamilyen formában Szlovákia államjogi helyzetét próbálta volna körülírni, meghatározni. Az egységes csehszlovák államnemzet elvének vitathatatlan nemzetközi politikai sikerét a békedelegáció tagjai közül senki sem kívánta kockára tenni a szlovák különérdekek hangoztatásával. Edvard Beneš konferenciaszereplésének legemlékezetesebb napján, 1919. február 5-én, amikor a Tízek Tanácsa előtt háromórás beszédben indokolta meg a csehszlovák területi követeléseket, a csehszlovák nemzetegység eszméjét a következőképpen próbálta Wilson, Lloyd George, Clemenceau, Sonnino és a többiek előtt hitelt érdemlően alátámasztani: "...Szlovákia egykor a csehszlovák állam részét alkotta. A 10. század kezdete óta azonban a magyarok igájában élnek. A hódítók sikertelenül próbálták az országot elmagyarosítani. A lakosság még mindig csehnek tartja magát és azt kívánja, hogy ehhez az államhoz tartozzék. Sohasem volt jele annak, hogy Szlovákiában szeparatizmus lenne. Ugyanazt a nyelvet beszélik és ugyanazt a vallást gyakorolják. A szlovák nemzeti lelkesedést a ma-

gyarokkal szembeni ellentétek táplálták."¹³

Beneš a korabeli feljegyzések tanúsága szerint egy szóval sem tért ki Szlovákia közjogi helyzetére. Mi több, a békekonzferencián 1919 májusában ismétellen veszélybe került némely kisebbségi terület megtartása érdekében a konferenciához intézett Beneš-jegyzékben, amely az országban élő nemzeti kisebbségek jogainak messzemenő, svájci típusú érvényesítésére tett ígéretet, a szlovák kérdés ugyancsak említés nélkül maradt.¹⁴

A csehszlovák államélet első hónapjaiban igen gyorsan megmutatkozott az államalapítás ünnepélyes deklarációi mögött meghúzódó cseh-szlovák viszony megoldatlansága. Az önálló csehszlovák állam jól felfogott külpolitikai érdekeit tudatosítva a szlovák politikusok többsége tisztában volt a csehszlovák egység hangsúlyozásának szükségességével, de egyre nyomatékosabban kérték a két nemzet közötti államjogi viszony távlati megoldását garantáló kormányzati állásfoglalást. E tekintetben *Andrej Hlinka*, az 1918 decemberében újraalakult Szlovák Néppárt elnöke bizonyult a legaktívabbnak a prágai parlament szlovák képviselői közül. Miután az amerikai szlovákok delegációja 1919 márciusában Hlinkának átnyújtotta az 1918. május 30-án Masaryk által is aláírt úgynevezett pittsburghi cseh-szlovák egyezményt, amely Csehszlovákián belül Szlovákia számára külön kormányt, parlamentet és igazságszolgáltatást biztosító autonóm státuszt helyezett kilátásba, a szlovák néppárti politikus tovább fokozta belpolitikai aktivitását a szlovákiai autonómia kivívásáért.¹⁵

Miután Hlinkának nem sikerült a csehszlovák parlamentben, sem a prágai kormánynál, sem Masaryk elnöknel semmilyen

ígérvényt kicsikarnia, Tušar miniszterelnökhöz intézett augusztus 22-i nyílt levelében bejelentette, hogy a a "nem hivatalos szlovákok" nevében párizsi békekonferenciához kíván fordulni, hogy "Szlovákiában a köztársasági elnök úr által írásban biztosított autonómia életbe léphessen és hogy a szlovákok a wilsoni elvek alapján sorsukról szabadon, nem pedig mások által kényszerítve dönthessenek, miután az 1918. október 30-i turóc-szentmártoni tanácskozás nem képviselte egész Szlovákiát."¹⁶

A Hlinka-féle párizsi szlovák memorandum a Csehszlovák Köztársaság soknemzetiségű jellegét hangsúlyozva, teljes egészében tartalmazta a Pittsburghii Egyezmény szövegét, amelynek a hatalomra került csehszlovák kormányzat részéről történt elutasítását szlovák szempontból "kegyetlen csalódásként" minősíti: "A szlovák autonómia megvalósulása helyett cseh uralom alá kerültünk. A magyar hegemoniát a cseh hegemonia váltotta fel. Csupán az igát cseréltük fel. A magyar iga helyett most cseh iga alá helyeztek bennünket, ami azért is nehezebb és keserűbb, mert azoktól kell elszenvednünk, aki magukat "testvéreinknek" nevezik." A memorandum további részében a csehszlovák állam alig 10 hónapnyi létezése alatt elszenvedett szlovák politikai, gazdasági, kulturális nyelvi, iskolai és egyházi sérelmek felsorolása következik. Minden baj forrásaként a memorandum a nagyhatalmak mulasztását jelölte meg, mondván, hogy Csehszlovákia 1918 őszi nemzetközi elismerésekor a nagyhatalmaknak ragaszkodniuk kellett volna a szlovák autonómiaigények, illetve -ígérvények teljesítésének szerződéses garanciáihoz.¹⁷

A szlovák memorandum zárórésze felszólította a békekonferencia döntéshozó tényezőit, hogy a Pittsburghii Egyezményben kilátásba helyezett szlovákiai politikai autonómia intézményeinek létrehozását tegyék Csehszlovákia számára kötelezővé. Amennyiben erre nem lenne mód, szlovák részről a memorandum szövege szerint, megelégedtek volna az osztrák békeszerződésben a csehszlovákiai kisebbségek számára biztosított kisebbségi jogi státusz elnyerésével, amely azután lehetőséget adhatott volna az autonómia kivívására. A szlovák autonómiakövetelést alátámasztó indoklás leszögezi, hogy a szlovákok nem tartják magukat sem cseheknek, sem csehszlovákoknak. Egyedül a sok évszázados történelmi különfejlődést is elegendő bizonyítéknak mondja a memorandum arra nézve, hogy a csehek és a szlovákok két különböző nemzet. Hlinkaék szerint a cseh-szlovák viszony rendezetlensége az országban tartós belső feszültségeket okoz, és a köztársaság képtelen betölteni a magára vállalt németellenes védelmi funkciókat. A szlovák autonómia mellett szóló érvként említi a memorandum a szlovákiai magyarok és németek csehektől való idegenkedését, a szlováknál jóval kisebb "rutén nemzet" számára nemzetközileg garantált autonómiát, a külföldi csehszlovák légiókban harcolt szlovákok áldozatait. Mindezek alapján a memorandum sürgette a köztársaság összlakosságának mindössze egyharmadát kitevő csehekkel szemben a többi nemzetiség jogainak biztosítását, a szlovák követelések népszavazás útján történő megerősítését: "Sorsunkat a békekonferencia kezébe helyezzük. Létjogaink a Teremtőtől valók: azt reméljük, hogy a dicsőséges békekonferencia megvéd bennünket az emberi jogtalanságokkal szemben."¹⁸

A Hlinka-féle párizsi próbálkozásnak ismereteink szerint semmi közvetlen kapcsolata nem volt a magyar békeelőkészületekkel, de tény, hogy a Hlinka-féle memorandum szövegét a békekonferenciára 1919. december 1-én meghívást kapott magyar béke delegáció "A tót kérdésről" készült előzetes jegyzékének mellékleteként a békekonferencia elé terjesztette.¹⁹ Mindez természetesen semmiképpen sem tekinthető a véletlen művének. A Hlinka-féle memorandum semmiképpen sem a szlovákok Magyarországon való megmaradását szorgalmazta, hanem a csehszlovák államon belüli szlovák autonómia elérését. Tény viszont, hogy Csehszlovákia nemzetközi elismerését követően a magyar békeelőkészületek tengelyébe szlovák vonatkozásban éppen a széleskörű szlovák autonómia ígérését helyezték. Ennek a magyar törekvésnek az alapvetését a Jászi-Hodza-féle 1918. november végi, december eleji budapesti magyar-szlovák tárgyalásokon Jászi által felkínált megoldási javaslatai jelentették. A szlovák autonómia ígérését a "Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról" a Berinkey-kormány által beterjesztett és Károlyi Mihály köztársasági elnök által 1919. március 11-én jóváhagott XXX. számú néptörvény kodifikálta, aminek az adott időpontban már csupán propagandisztikus hatása lehetett, és elsősorban a békekonferencia döntésének befolyásolását célozta, amit az első cikkely szövege is híven tükröz: „Az önrendelkezési jog elismerésével Magyarország felvidékéből mint külön elhatárolt területből – a nemzetközi békeértekezlet után megállapítandó pontos határokkal – Tótország-Slovenská Krajina néven önkormányzati jogterület alakíttatik.”²⁰

A magyar béke delegáció által 1919. január 25-én benyújtott szlovákiai tárgyú jegyzék a csehszlovákok történelmi, néprajzi, gazdasági és szlovák nemzeti önrendelkezési érvekkel alátámasztott igényét mindenekelőtt a történelmi Magyarország, s azon belül is a központi részek és a felvidéki területek földrajzi (domborzati, vízrajzi, közlekedési) egységének argumentációjával próbálta cáfolni. Ezt követően az ezeréves közös állami lét pozitív tényeit, a csehszlovák propaganda képtelen történelmi hamisításait cáfolta tételesen a magyar jegyzék.

Az Apponyi által jegyzett jegyzék végezetül nem tartja elégséges hivatkozási alapnak az amerikai csehek és szlovákok által aláírt Pittsburghi Egyezményt, sem a turócszentmártoni szlovák deklarációt ahhoz, hogy Szlovákia a csehszlovák állam részévé váljék, s ezért követeli az egész vitatott területre nézve a nemzetközi ellenőrzés alatt megvalósítandó népszavazás kiírását. S nyilván ez a legutolsó mozzanat az, amely miatt a Hlinka-féle memorandum a magyar jegyzék mellékletévé válhatott, hiszen a népszavazás kiírása kétségtelenül jelentős területi módosításokat eredményezhetett volna a már Csehszlovákiához csatolt szlovákiai és kárpátaljai területek vonatkozásában.

Jegyzetek

1. Beneš 1918 végi párizsi tevékenységére vonatkozó legfontosabb dokumentumait közli a Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. (Praha 1928.) című emlékiratának harmadik kötetében. A csehszlovák béke delegáció tevékenysége szempontjából meghatározó Masaryk-Beneš kapcsolat levél- és instrukcióanyagát Zděnek Šolle: Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. I-II. Praha 1993-1994. A békekonferencia szlovák, illetve magyar-szlovák vonatkozású fejleményeit a csehszlovák delegáció szlovák szakértője,

Fedor Houdek: Vznik hraníc Slovenska. Bratislava 1931. című munkája foglalta össze a leginformatívabban.

2. Šolle: Masaryk a Beneš, id.m.135. Jellemző, hogy Masaryk ugyanebben a levélben a következő érvekkel vélte védhetőnek a cseh történelmi jog érvényesítését a csehországi területi követelések esetében: "a) Mi hoztuk létre az államot b) A németeket a király és mások hívták, be c) Sokan vannak az élnemzetesedettek d) A csehországi pángermánok voltak a legvadabbak e) A többi ausztriai némethez hasonlóan politikailag semmire sem képesek f) Meghagyjuk nekik a lausitzieket (ti. a szorbokat - Sz.L.), ergo ők pedig nekünk a németeket." Uo. 134.

3. Beneš: Světová válka, III. id.m.488. A padovai osztrák-magyar fegyverszüneti tárgyalások kapcsán kidolgozott csehszlovák feltételek közt a magyarországi területek tervezett megszállási pontjait a Beneš által készített november 4-i memorandum a következőképpen határolja körül: „...2. Pozsony. 3. Komárom 4. Esztergom 5. Vác 6. Rimaszombat 7. Kassa 8. Csap 9. Máramarossziget 10. Sároserperjes”. Uo. 490.

4. Uo. 519.

5. Uo. I. köt. 501.

6. A belgrádi katonai egyezmény eltérő francia politikai és katonai értelmezéséről ld. Ormos Mária: Padovától Trianonig, Budapest, 1985. 64-74.

7. A csehszlovák katonai megszállás részletes leírását ld. Marian Hronský: Priebeh vojenského obsadenia Slovenska československým vojskom od novembra 1918 do januára 1919. Historický časopis (32) 1984. 5., valamint Uo.: Priebeh vojenského konfliktu ČSR s Maďarskom roku 1919. Historický časopis (41) 1993. 5-6.622-638

8. A csehszlovák békedelegáció szakértői gárdájában szlovák részről Jozef Škultéty az etnográfiai, statisztikai és földrajzi kérdések, Fedor Houdek a közgazdasági kérdések, Igor Huršovský az ipari és kereskedelmi ügyek, Viliam Černo a közlekedési problémák, Marian Blaha pedig az egyházi ügyek ismerőjeként vett részt 63 cseh és 1 rutén szakértő mellett. A csehszlovák békedelegáció munkájáról ld. Fedor Houdek: Vznik hraníc, id.m. 283-286. A békedelegáció szlovák résztvevőiről rövid jellemzést ad egy Masaryk által Benešnek küldött 1919. januári prágai üzenet, amelyet közöl Šolle: Masaryk a Beneš, id.m. 167-168. A csehszlovák memorandumokat közli francia eredetiben és német fordításban Hermann Raschhofer: Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920. Berlin 1937. Az újabb szlovák feldolgozások közül ld. Jozef Klimko: Politické a právne dejiny hraníc predmníchovskej republiky (1918-1938). Bratislava 1986., valamint Milan Krajčovič: K. politickým dejinám sankcionovania hraníc Slovenska, in: Eudovít Haraksim (red.): Národnosti na Slovensku, Bratislava 1993. 39-58.

9. Fedor Houdek Jozef Škultétyhoz írott 1918. december 6-i leveléből idézi a háromféle határelképzelést Krajčovič: K politickým dejinám, id. m. 46.

10. Raschoffer. Die tschechoslowakischen Denkschriften, id. m. 162-169.

11. Uo. 168-176.

12. Uo. 45-46.

13. Raschhofer idézi D. H. Miller: My Diary at the Conference at Paris című kiadványának 14. kötetéből: Die tschechoslowakischen Denkschriften, id. m. 439.

14. A kisebbségi jogok szavatolását ígérő Beneš-jegyzékét ugyancsak Miller szövegközlése alapján ld. uo. 372-375.

15. A Hlinka-féle autonomista mozgalom kezdetéről ld. Juraj Kramer: Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918-1929. 69-73., Alena Bartlová: Andrej Hlinka. Bratislava 1991. 56-64. Natália Krajčovičová: Politické strany na Slovensku a úsilie o samosprávu v dvadsiatych rokoch. in: Slovensko v politickom systéme Československa. Materiály z vedeckého sympózia. Časť 11.-13. novembra 1991. Bratislava 1992. 47-51. Masaryk a Hlinka-féle parlamenti fellépések hatására Vlastimil Tusař miniszterelnökhöz 1919. július 8-án írott levelében a pittsburghi egyezményt történelmi dokumentumként értékelte és elutasította a szlovák autonómiaira vonatkozó kitétel kötelező érvényére történt utalásokat: "Az azóta eltelt időben a szlovák képviselők a Nemzetgyűlésben esküt tettek a köztársaság iránti hűségről és a szlovák képviselők egyetértésével a Tusař-kormány feladatul tűzte ki az egész köztársaság törvényhozásának és közigazgatásának egységesítését." František Soukup: T.G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a resident státu. Praha 1930. 337-338.

16. Hlinka nyílt levelét idézi Bartlová: Andrej Hlinka, id. m. 65.

17. A Közép-Európa békéjéért. A szlovákok memorandumuma az 1919. évi békekonzferenciához címet viselő dokumentum francia eredeti szövegét közli Joseph A. Mikus. La Slovaquie dan se drame de l'Europe. (Histoire politique de 1918 a 1950) Paris 1955. 424-436. Német fordításban közli a memorandumot Jörg K. Hoensch (Hrsg.): Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas. München-Wien 1984. 120-127.

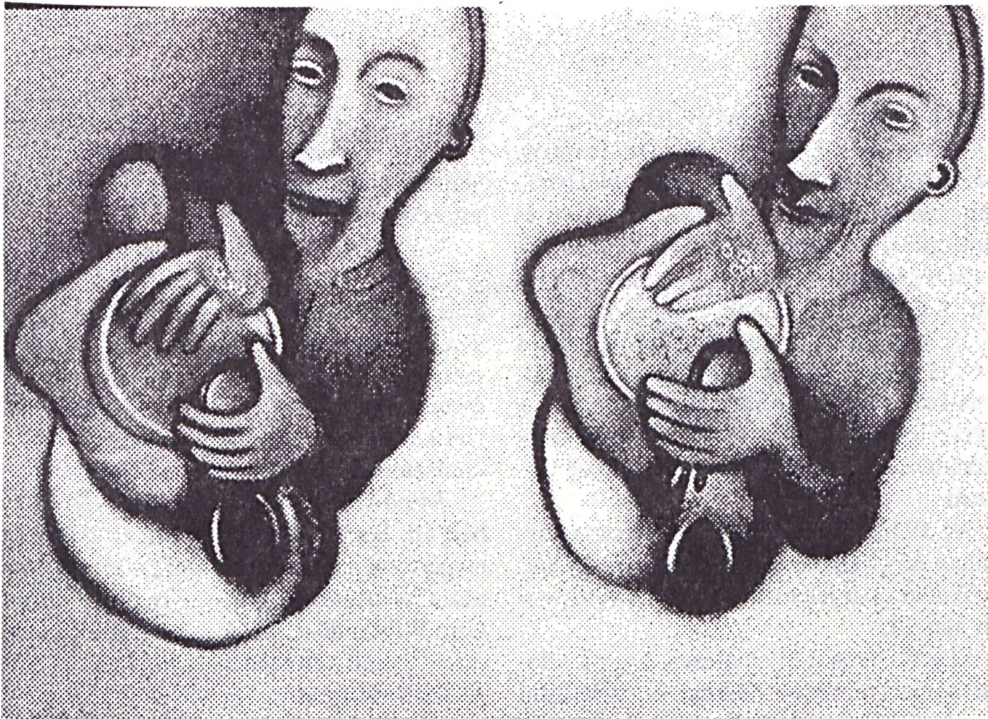
18. Mikus: La Slovaquie, id.m. 436.

19. A szóbanforgó melléklet ugyan nyilván az ezeréves elnyomást felhánytorgató történelmi exkurziók és a dualizmus kori nemzetiségpolitikát keményen ostorozó szövegírók magyar szempontból sérelmesnek talált kitételei miatt nem szerepel A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/-ben 1920. januárius - március havában. I-III. Bp. 1920-1921. című kiadványban, de az I. kötet 454. lap-

ján az alábbi megjegyzés található: "A XIV. jegyzék 14. mellékleteként a tótok vezető férfiainak, Hlinka Andrásnak, Jehlička Ferencnek, Kubala Józsefnek, Mnohel Istvánnak és dr. Rudinsky Józsefnek a tót nép nevében a Békekonferenciához intézett emlékirata adatott be, amelynek mottója: "Tótország a tótoké. Nem vagyunk se csehek, se cseh-szlovákok, hanem egész egyszerűen tótok (szlovákok). Az igazság és a tartós béke nevében

követeljük Tótország autonómiáját." Az emlékirat, ezt a célt elérendő, népszavazást kér Szlovákia számára."

20. 1919. évi Országos Törvénytár. Budapest 1919. 175-178. - A néptörvény értékeléséhez ld. Schönwald Pál: A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Budapest 1969. 84-88.

Földi Péter alkotása

Nataša Krajčovičová

Szlovákia államjogi helyzetének rendezésére irányuló törekvések a két világháború között

A cseh-szlovák államiság létrehozása és Szlovákiának a Csehszlovák Köztársaságba való betagozódása olyan folyamat, amelynek nemcsak előzménye, külpolitikai mérete és nemzetközi jóváhagyása, hanem nem kevésbé fontos belpolitikai államjogi dimenziója is volt. S ebből a szempontból éppen Szlovákia köztársaságon belüli helyzete volt az, ami a két világháború közötti időszakban a két államalkotó nemzet politikai képviseletének az egyetértésével létrejött új államszervezet működésének a kardinális kérdései közé tartozott.

Az 1918. október 30-án Túrócszentmártonban megfogalmazott ún. Mártoni Deklaráció államjogi jelentősége két alapvető ponton alapult.

Először azon a kijelentésen, hogy a szlovák nemzet nevében dönteni és cselekedni egyetlen más szervnek sincs joga a Szlovák Nemzeti Tanácson, mint a nemzet legfelsőbb képviseleti szervén kívül. A nyilatkozat értelmében a Szlovák Nemzeti Tanács fenntartotta magának a rendeletkibocsátási és a végrehajtói hatáskört is, és ezáltal megvonta ezt a

jogot a magyar végrehajtó és képviseleti szervektől. Ezt a nemzetek teljes függetlenségen alapuló önrendelkezési jogának az érvényre juttatásával indokolta.

Másodszor a Szlovák Nemzeti Tanács kijelentette, hogy a csehszlovák nemzet Magyarországon élő szlovák ága részt vett minden küzdelemben, amelyet ez a nemzet vívott. Egyben egyetértését fejezte ki azzal az új nemzetközi jogi helyzettel, amely annak volt következménye, hogy Andrassy külügyminiszter elfogadta Wilson elnök feltételeit.

Mind a két pont államjogi jelentősége abban áll, hogy a szlovák politikai képviselet megértette a nemzetek önrendelkezési jogának a jelentőségét, és érvényre tudta azt juttatni Wilson döntésének a békefeltételek keretén belüli elfogadása idején. Eszerint Ausztria-Magyarország sorsáról nem fölülről császári manifesztumokkal vagy alkotmányos úton döntenek, hanem a nemzetek saját további sorsukról maguk döntenek. S a Mártoni Deklaráció éppen ezt igazolja.

Nem vitték azonban véghez következetesen a harmadik, nem kevésbé fontos lépést -

Szlovákiának a Csehszlovák Köztársaságon belül elfoglalt államjogi helyzetének a meghatározását. Bár a Szlovák Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának 1918. október 31-én hozott határozata kimondja, "hogy tíz éven belül rendezni kell nemzetünk eddig Magyarországon élő ágának az államjogi viszonyát, egyrészt Szlovákia legális képviselői, másrészt Csehország, Magyarország és Szilézia között kötött egyezményvel...", ez azonban a deklaráció hivatalosan elismert záradékként sohasem lépett hatályba.

A cseh és a szlovák államiságnak csehszlovák nemzetként való deklarálása az 1920-as alkotmányban, valamint a cseh és a szlovák nemzeti egység fikciójának a társadalmi gyakorlatban való érvényesítése erős autonomista mozgalmat hívott életre. Ez a mozgalom azonban megosztott volt, noha közös céljának Szlovákia törvényhozói autonómiáját tekintette. A cél elérésének módszerei sem voltak azonosak. Nemcsak a politika irányítóinak stratégiai, politikai érdekeit és taktikáját tükrözik, hanem a közös államhoz és államisághoz fűződő viszonyuk fejlettségi szintjét is.

A jogilag kidolgozatlan szlovák autonómia-követelések számára az első csapást Hlinka megfontolatlan párizsi útja jelentette 1919 őszén. A Szlovák Képviselőklub ezért is hangsúlyozta ki újra – s meg kell vallani, nem minden belső vita nélkül, hogy a csehszlovák nemzeti és állami egység álláspontján áll, és Szlovákia önigazgatásának biztosítását jelenleg az elfogadott megyetörvényben látja. Az önigazgatásról való ideiglenes lemondás azonban nem volt annyira fontos, mint a nemzeti függetlenség feladása, ami Szlovákia államjogi helyzete rendezésének a jogi feltétele volt.

Az 1920. évi választások után a Szlovák Képviselőklub széteszlott, s ezáltal megszűnt

az ezeket a kérdéseket érintő nézetek "ideiglenes" egysége is. A Szlovák Néppárt és a Szlovák Nemzeti Párt saját autonomista programot hozott létre. Ez három, 1921 nyarán keletkezett néppárti javaslat volt – Juriga, Labay és Tuka javaslata.

Az első kettő mérsékelt volt, s az egységes csehszlovák állam elvét képviselte. Önigazgatást követelt, a közigazgatás és néhány szaktárca, s a hozzájuk tartozó pénzügyek vonatkozásában. A szlovák nemzetgyűlés hatáskörét csak nagyvonalakban vázolta fel, és nem határozta meg a szlovák kormány és a miniszterek hatáskörét sem a központi végrehajtó hatalomhoz való viszonylatban.

A harmadik V. Tuka javaslata volt. Ebben már egyáltalán nem volt szó Szlovákiának a Csehszlovák Köztársaságon belüli autonómiájáról, hanem egy laza szövetségi államról, amely a szlovák és a cseh állam, mint nemzetközi jogi szubjektum közötti szövetségi szerződés alapján jön létre, közös törvényhozó szerv és végrehajtó hatalom nélkül. A két államot csak az elnök személye és a közös honvédelem kötötte volna össze. A kölcsönös vitákban a Nemzetek Szövetségének kellett volna döntenie. Érthető, hogy az államjogi rendezésnek ez a formája abban az időben teljesen elfogadhatatlan volt.

A Szlovák Néppárt 1922. január 25-én benyújtott egy hivatalos törvényjavaslatot is Szlovákia autonómiájára vonatkozóan. A javaslat a Csehszlovák Köztársaság egységének és oszthatatlanságának a kinyilatkoztatásán alapult. Ebben a szlovák nemzet az önrendelkezési jog alapján Szlovákia számára közjogi szubjektivitást követelt, valamint önigazgatást a törvényhozásban és a végrehajtó hatalom területén, a közigazgatásban, az iskolaügyben, a kultúrában, a törvénykezésben, a közmunkában és a szociális gondoskodásban, a mezőgazdaságban, a kereskedelemben és az

e területekre vontkozó pénzügyekben. A kormányt az elnöknek kellett volna kineveznie és végrehajtania a központi és a szlovák nemzetgyűlés törvényes rendeleteit, miközben az országos nemzetgyűlésnek tartozott felelősséggel. Szlovákia közigazgatását az ország saját bevételeiből kellett volna finanszírozni. Közös maradt volna a hadsereg, a külügyek, a közjog, a pénzrendszer, a közös nemzetgyűlés és a közös elnök. A javaslaton azt kifogásolták, hogy jogi szempontból nincs elég jól kidolgozva, s így azután nem ment át a parlamenti bizottságokon, és nem került tárgyalásra a plénum elé sem.

Abban az időben avatkozott bele az autonomista program megalkotásába Dr. Emil Stodola, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke is, aki a Szlovák Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottsága 1918. október 31-i, Szlovákia államjogi helyzete rendezésének szükségességéről szóló határozatának legfőbb kezdeményezője volt. Álláspontját, ami egyben az SZNP álláspontja is volt, a "Szlovákia öngazgatásáról" című elaborátumban fejtette ki (Martin 1921.) Ebben azt követelte, hogy Szlovákia öngazgatását fokozatosan szélesítsék ki, és hogy Szlovákia és a cseh országrészek politikai egyenjogúságát törvényben garantálják.

Mint az új állam belső egysége erősítésének a híve, először azokat a problémákat kívánta megoldani, amelyek megbontják az állam egyes részei közötti kapcsolatot. Az általa javasolt út – a közigazgatás fokozatos kiszélesítése a meglévő intézményeknek, s azok hatáskörének, valamint a törvényeknek az átalakítása által –, a Csehszlovák Köztársaság létének első tíz évében, sőt még később is, valószínűleg a legjárhatóbb út volt az államjogi rendezés kérdéseinek megoldásához szükséges kompromisszum felé. Stodola javaslata nemcsak teoretikus államjogi elméleteket és végső célokat tartalmazott, ha-

nem a meglévő politikai valóságot is figyelembe vette. Nem állította szembe egymással a szlovák autonómia iránti jogos követelés megvalósításának egyes lépéseit – a közigazgatási és a törvényhozó autonómiát. Átlátta a folyamat egészét, nyíltan beszélt róla, s nem törekedett arra, hogy a pártérdekeket helyezze előtérbe.

Nem mondhatjuk el ugyanezt a szlovák politikai színtér két nagy riválisáról – *Milan Hodža* ról és *Andrej Hlinkáról*, akik kezdetben ennek pontosan az ellenkezőjét tették, s ezen politikai pártjaiknak a két világháború közötti időszakban sem sikerült túllépni.

Milan Hodžát ugyan gyakran tévesen centralistának tartják. Fő célkitűzése, még a közös állam előkészítésének idejében a cseh politikusokkal Bécsben folytatott tárgyalásoktól kezdve, a fenyegető prágai centralizmus elhárítása volt, a közigazgatási autonómia bevezetése révén. Ezt a tervet nem tudta megvalósítani. A tervezett államtitkári funkciótól, amellyel a törvényhozói hatalom teljhatalmat biztosított volna számára Szlovákia területén, s így parlamenti miniszter lett volna, *Vavro Šrobár* megfosztotta.

A Szlovákia Közigazgatásával Megbízott Teljhatalmú Miniszteri Hivatal vezetője lett, azonban csak mint a központi kormány hivatalnok. Kezdetben széles rendeletkibocsátási és végrehajtói hatalommal rendelkezett. E hivatalnak és hatáskörének az ideiglenes volta és fokozatos eliminálása, a fenntartására irányuló törekvéseket hívott életre Szlovákiában. Ezért olyan bázist és formát kerestek, amellyel egységesíteni lehetett volna a szlovák politikai pártokat.

Az első ilyen kísérlet a szlovák politikai pártok politikai bizottságának a létrehozása volt M. Hodža kezdeményezésére. Ezzel a szlovák agrárpártiak, nemzeti pártiak és néppártiak éppúgy egyetértettek, mint ahogy a

nemzeti szocialisták és a szociáldemokraták is. Az 1920. november 20-án megfogalmazott közös programjuk fő pontja a közigazgatás olyan módosítása és a Szlovákia Közigazgatásával Megbízott Teljhatalmú Miniszteri Hivatal hatáskörének olyan meghatározása volt, amelyhez a területi közigazgatási autonómia szolgált volna alapul.

Ezt a programot kellő időben elfogadták a néppártiak is, és hajlandóak voltak, mint minimumot érvényre juttatni a közigazgatási autonómia iránti követelést. Azonban csakhamar feladták ezt a konkrét célkitűzést, és egyre határozottabban a törvényhozó autonómia propagálására koncentráltak, szem előtt tartva, hogy ez a követelés sokkal nagyobb hatást gyakorol az elégedetlen szlovák közvéleményre. A Szlovák Néppárt azonban tudatában volt, hogy a Szlovákia autonómiájára vonatkozó törvény az alkotmány megváltoztatását vonná maga után, s ez az adott helyzetben illuzórikus elképzelés volt. A párt a törvényhozói autonómiát maximális célként jelölte meg a programban. A néppártiak gyakorlati politikája viszont realista volt, melynek konkrét célja a közigazgatási autonómia volt. Kisebbségi változtatásokkal éppen olyan, mint Hodža programjában.

Szlovákia autonómiájára vonatkozó követelésekkel a huszas években elszórta találkozzunk a kommunistáknál is. Már 1924-ben említést tett a szlovákiai területi autonómia szükségességéről V. Kreibich. A csehszlovákiai nemzetiségi kérdéssről szóló cikksorozatában, amelyet a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának sajtóorgánuma, a Kommunisticeskij internacionál számára írt, hangsúlyozta, hogy a CSKP nagyon keveset tett Szlovákia köztársaságán belül elfoglalt helyzetének a kérdésében és problémáinak megoldásában. Javasolta, hogy a CSKP-nek a települések teljes önzagatásáról és az álla-

mi bürokrácia megszüntetéséről szóló addigi programját egészítsék ki Szlovákia külön területi autonómia iránti kérelmével. Érthető, hogy ezt a nézetet az akkori kommunista mozgalomban több okból nem osztották. Először is azért, mert helytelenül értelmezte a lenini követelést a nemzetek önrendelkezéshez való jogáról egészen az elszakadásig, másodszor pedig azért, mert a kommunisták meg voltak győződve arról, hogy a nemzetiségi kérdés, így tehát Szlovákia államjogi helyzetének a rendezése is, csak a szocialista forradalom győzelme után oldható meg.

A kommunisták a politikai gyakorlatban azonban időnként eltértek ettől a követelménytől, bár aktivitásuk csak ideiglenes volt. Megemlítem itt legalább a "Manifesztum Szlovákia dolgozó népéhez" című dokumentumot, amelyet a Zsolnán rendezett országos konferencián fogadtak el 1926. július 25-én. A konferencia jelmondata "Szabadítsátok meg Szlovákiát a cseh burzsoázia elnyomó apparátusától!", a CSKP néhány funkcionáriusának, köztük K. Gottwaldnak is, a radikális álláspontját tükrözte Szlovákia köztársaságon belüli helyzetének a megoldásában. Nem volt ez más, mint politikai reakció a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSZNP) győzelmére az 1925-ös választásokon. Epizód, amelynek nem volt egyenes folytatása.

A DAV című folyóirat köré tömörülő fiatal szlovák értelmiség a Csehszlovák Köztársaság tízéves fennállásának értékelésekor ugyan már kihangsúlyozta a szlovák nemzet függetlenségét, az autonomista néppárti mozgalom azonban csak a burzsoá nacioanalizmus politikai megnyilvánulásaként és szociális demagógiaként értékelte.

Hasonlóan vélekedett az autonomizmusról a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt is. A párt szlovákiai vezető képviselőjét, *Ivan Dérert*, a cseh és a szlovák nemzet egység-

nek rendíthetetlen híveként és a szlovák autonómia ellenzőjeként tartják számon. A Csehszlovák Köztársaság megalakulásától kezdve aktívan részt vett a csehszlovák államiság építésében és megerősítésében, és a szociáldemokrata mozgalom élenjáró képviselőjeként a parlamentben a prágai kormány Szlovákia közigazgatásával megbízott teljhatalmú minisztere, a közigazgatás és a törvényhozás egységesítéséért felelős miniszter, iskolaügyi és igazságügyminiszter volt. Jogászként és politikusként is avatottan foglalt állást a közigazgatást érintő kérdésekben, melyek Szlovákia és a cseh országrészek közötti államjogi viszony rendezésének alapfeltevéül szolgáltak.

Dérer a huszas években Szlovákia közigazgatási autonómiájának a híve volt, amelyet Milan Hodžához hasonlóan a már elfogadott megyetörvény és a megyéket tömörítő szervezet, a megyeszövetség alapján támogatott. Következésképpen ellenezte viszont a törvényhozói autonómiát, amit mindenekelőtt a fenyegető magyar irredentizmussal és Szlovákiának az öngazgatásra való felkészületlenségével indokolt. Dérer részéről a készség hiánya, hogy Szlovákia helyzetét nemzeti szempontból is lássa, valamint a szlovák nemzeti függetlenség permanens elutasítása azonban megakadályozta abban, hogy megértse Szlovákia államjogi helyzete rendezésének objektív szükségszerűségét. A megyereform sikertelensége után, amit 1923-tól kezdve csak Szlovákia területén vezettek be, de a megyeszövetség megalakítása nélkül, Dérer képtelen volt elfogadni az új igazgatási reformot. Hodža és a néppártiak gyorsan irányt változtattak, és a helyzethez alkalmazkodva egyetértettek a tartományi rendszer bevezetésével a Törvények és Rendeleték Tára 125/1927. sz. törvénye alapján.

A törvény területi szubjektivitást biztosít

tott Szlovákia számára, amely végre saját tartományi képvisellel, tartományi elnökkel és tartományi hivattal rendelkező országgá vált. A tartományi képviselő közjogi szubjektivitását azonban megkérdőjelezte, hogy tagjainak egyharmadát a kormány által kinevezett hivatalnokok alkották. A tartományi képviselőt így kezdettől fogva a tartományi elnök tanácsadó szervévé degradálódott, aki a prágai belügyminiszternek volt alárendelve. A törvényhozói és a döntési jogkör így újra visszakerült a centrumba. A tartományi elnök visyont hatósági jogkörrel rendelkezett, ami a tartományi hatáskör kiszélesítésének jogi bázisát jelentette, s ez volt a szlovák politika fő célja a következő tíz évben.

A gazdasági válság egyre rosszabbodó körülményei között a harmincas évek elején aktív működésbe kezdett a regionalizmus, egy olyan mozgalom, amely harmadik utat jelentett az autonomizmus és a centralizmus között. A szlovák regionalisták Szlovákiának a köztársaságon belül elfoglalt sajátos helyzetét hangsúlyozták, kivetítve azt a társadalmi élet valamennyi területére. Bár elsősorban Szlovákia gazdasági és szociális fejlődésének kérdései foglalkoztatták őket, a politikai problémákat sem hagyták figyelmen kívül. Szlovákiának az egységes Csehszlovák Köztársaságon belüli egyenjogúsítását szintén a végrehajtói és részben a törvényhozói hatalom decentralizációjával akarták elérni - a tartományi szervek, a tartományi hivatal és a tartományi képviselő hatáskörének kiszélesítésével. Ezzel összefüggésben elkerülhetetlenül érdeklődésük középpontjába került a szlovák nemzeti függetlenség elismerésének a kérdése is, ami voltaképpen jogi feltétele volt a Szlovákia és a cseh országrészek közötti államjogi viszony újfajta rendezésére irányuló szlovák követeléseknek.

Ezek a tendenciák még élesebben nyilván

nultak meg a fiatal agrárpártiak között. Ösztönzőleg hatott a szlovák ifjú nemzedék Trencsénteplicen tartott kongresszusa, amelyen 1932 júniusában Szlovákia legégetőbb kérdéseit tárgyalták meg, és kritikusan foglaltak állást az elmúlt 15 év alatt Szlovákiában végbement fejlődéssel kapcsolatban. A fiatal agrárpártiak, akik ezen a kongresszuson nem nyújtottak be új programot, néhány kérdésben megpróbálták összegezve kifejezni álláspontjukat a szlovák agrárfújóság kongresszusán, amelyet 1933 áprilisának és májusának fordulóján tartottak Zólyomban.

A kongresszus központi kérdése a szlovák agrarizmus és a nacionalizmus közötti viszony volt. Elfogadták azt a nézetet, hogy létezik szlovák és cseh nacionalizmus, szlovák és cseh nemzet, s ezek céljai nem zárják ki egymást, hanem társadalmi aktivitásuk által utat nyitnak az együttműködés felé. Az agrarizmus ezért elveti az üres és szeparatista nacionalizmust, elismeri azonban a konstruktív és alkotó jellegű nacionalizmust. Ez a Zem (Föld) című folyóirat köré tömörülő fiatal agrárértelmiség nézete volt, amely elutasította a csehszlovakizmust és a párt vezetésének centralisztikus politikáját. Habár az agrárpárt egészében véve nem képviselte ezt az irányzatot, az fokozatosan érlelődő új szemléletet jelentett a csehszlovák és a szlovák realitásra vonatkozóan.

A szlovák politika azonban képtelen volt a végrehajtó hatalom megkezdett decentralizációját megvalósítani. A tartományi képviselők talaján ugyan már a saját szlovák politika is jelen volt, és a legerősebb politikai pártok szétszortották maguk között az érdekszférákat és a posztokat is. Együttműködésük azonban nem terjedt túl Szlovákia határain. Sem a parlamentben, sem a parlamenten kívül nem jött létre egy olyan bázis, amely Szlovákia közös érdekeit érvényesítette volna.

A kormányzati és a végrehajtó hatalomnak a parlament és a parlamenti ellenzék rovasára történő megerősödése a centrumban, Szlovákiában az ellenzéki pártok parlamenten kívüli működésének radikalizálódásában nyilvánult meg. Miután a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSZNP) 1930. május 8-án benyújtott, Szlovákia autonómiájára vonatkozó második hivatalos javaslata, amelyhez közvetlenül az alkotmánynak Kárpátalja autonómiájáról szóló része szolgált alapul, s amelynek az alkotmány további cikkelyeként kisebb változtatásokkal Szlovákiára kellett volna vonatkoznia, sikertelen volt: a HSZNP megpróbálta az autonomista erőket alulról egyesíteni. 1932 októberében a Szlovák Nemzeti Párttal együtt autonomista blokkot hozott létre, s közös manifesztumot adott ki. Ebben az autonomisták elítélték és elutasították az egységes csehszlovák nemzet fikcióját, és Szlovákia számára törvényhozói autonómiát követeltek, s ennek az alkotmányban való rögzítését. Ez a csoportosulás azonban nem adott ki semmilyen, a szlovák autonómiára vonatkozó közös hivatalos javaslatot sem, s az 1935-ös választások után az autonomista blokk felbomlott. Mindkét autonomista párt a saját útján haladt tovább. A HSZNP a kormányba való bejutásra tett sikertelen kísérletek után sem adta fel egyik bevált módszerét sem: a törvényhozói autonómiát propagálta, s programjában követelte Szlovákia számára, a politikai gyakorlatban pedig a végrehajtó hatalom megszerzésére törekedett, melyben az autonomista program fokozatos beteljesedésének az eszközt látta. Az autonómiára vonatkozó új javaslattal állt elő a Pittsburghi Egyezmény 20. évfordulója alkalmából 1938. június 5-én. Ebben szlovák nemzetgyűlés és kormány létrehozását, valamint a szlovák, mint hivatalos nyelv bevezetését követelte. Bizonyos újdonságot jelentett a hatáskörök

felosztása a szlovák és a központi kormány között. Az utóbbi hatáskörében maradt a külpolitika, a honvédelem, az állampolgárság, a pénzügyrendszer, a közlekedésügy, a postaügy, a közös adók stb.

Saját autonómia-tervezetet dolgozott ki a Szlovák Nemzeti Párt is, amit az 1938 augusztusában Besztercebányán tartott kongresszusán terjesztett elő. A tervezet szlovák törvényhozó nemzetgyűlés, szlovák tartományi kormány és a szlovák közigazgatás létrehozását fogalmazta meg, mégpedig a már létező intézmények törvény által garantált hatáskörének kiszélesítése révén.

A többi politikai párt, a kisebbségi magyar pártokat kivéve, amelyek nem utasították el az autonomista törekvéseket, mégha saját elképzelésük Szlovákia autonómiájáról mindenekelőtt külpolitikai dimenziót tartalmazott, az idő szerint nem volt hajlandó elfogadni a néppártiak képviselte autonomista programot. A Csehszlovák Köztársaság létének utolsó éveit azonban, amikor a köztársaság nemzetközi elszigetelődésbe és politikai válságba került, általánosságban nem Szlovákia államjogi helyzetének a megoldására irányuló kiút keresése jellemezte. S már nemcsak a szlovák ifjú nemzedék volt az, amely politikai hovatartozástól függetlenül a harmincas évek elejétől kezdve követelte, hogy szenteljének nagyobb figyelmet a szlovák kérdés megoldásának.

Ennek a jelentőségét a köztársaság védelmében vívott harcban a CSKP is tudatosítja. A "Szlovákia gazdasági, szociális és kulturális felemelésének terve" című dokumentum, amelyet 1937. májusában a CSKP szlovákiai konferenciáján Besztercebányán fogadtak el, tartalmazta a kommunistáknak a szlovák kérdés megoldására vonatkozó program szerinti követeléseit az említett területeken. Azonban itt újra hiányzott az államjogi as-

pektus, ami az adott helyzetben annyira fontos volt. A CSKP abból a meggyőződésből indult ki, hogy Szlovákia államjogi helyzetének megoldása csak a társadalmi rendszer egészének a megváltoztatásával válik lehetővé, és az említett dokumentumban csak a cseh országrészek és Szlovákia közötti gazdasági, kulturális és szociális különbségek kiegyenlítését követelte.

A szociáldemokraták sem éppen a legügyesebben jártak el. Ivan Dérer 1938-ban több tervezetet is kidolgozott – memorandumokat a szlovák politikai válság megoldására. Ezekben energikus fellépést követelt a néppártiak ellen, akiket a csehszlovák államiség kártevőinek és ellenzőinek mondott, és a szlovák nemzeti függetlenség elismerése iránti követelésüket a dualizmusra irányuló szeparatista törekvésnek tartotta. Tekintet nélkül ezeknek a csehszlovák kormány felé irányuló felhívásoknak a sorsára – közülük csak az utolsó került a kormány elé tárgyalásra. Meg kell említeni, hogy az utolsó tervezet, amely München hatása alatt keletkezett, és amelyben Dérer az addig tabunak számító törvényhozói decentralizáción is túllépett, a szlovák szociáldemokraták teljes támogatását élvezte. Ez a HSZNP-vel szembeni engedmény azonban késve érkezett, legalább két-három évet késelt, amikor a HSZNP még beérte volna a tartományi képviselőlet hatáskörének a kiszélesítésével.

Későn érkeztek azok a javaslatok is a kormány és E. Beneš elnök részéről, amelyek a megoldást egy nemzetiségi státútum kidolgozásában keresték. A státútum célja a nemzetiségi kérdés megoldása lett volna a köztársaságon belül és a Csehszlovák Köztársaságnak, mint nemzetiségi államnak a prezentálása a világ felé. Fontos része volt még a nyelvtörvény mellett a nemzetiségi autonómiáról szóló törvényjavaslat is. Ez alapján az

országok jogi személyekké váltak volna, és szerveik átvették volna a központi végrehajtó és törvényhozó hatalom bizonyos hatásköreit. A tagországoknak saját végrehajtó hatalma lett volna - valamiféle tartományi kormány, amely végrehajtó hatalommal rendelkezett volna minden, a nemzetgyűlés hatáskörébe tartozó ügyben. Bár a nemzetiségi státútumot elsősorban a német kérdés megoldására javasolták, jelentősége lehetett volna Szlovákiának a köztársaságon belüli helyzete megoldásában is. Ez összhangban volt az akkori miniszterelnök, M. Hodža elképzelésével, aki szerint a szlovák kérdést nem mint cseh-szlovák problémát kell megoldani, hanem az állam egészére kiterjedő összefüggésben.

Miután a Szudétanémet Párt elvetette a nemzetiségi státútumot, folytatódtak a kormány és a HSZNP közötti tárgyalások, melyek során ez a párt fokozatosan elvetette Benešnek a csehek és a szlovákok közötti kölcsönös viszony rendezésére vonatkozó valamennyi javaslatát.

A politikai válság München után éleződött ki, amikor a néppártiak már nem kívánták folytatni a megbeszéléseket a koalíciós pártokkal, és elhatározták, hogy határozottan keresztülviszik az autonómiára vonatkozó utolsó javaslatukat. S akkor megmutatkozott, hogy a néppárt és az agrárpárt táborának álláspontja mennyire közeli egymáshoz. Ezegyszer azonban Milan Hodža nélkül, aki már képtelen volt a helyzeten változtatni. Az agrárpártiak 1938. október 4-i pozsonyi ülésükön úgy döntöttek, hogy autonómiát követelnek valamennyi szaktarca számára, a külpolitikát, a honvédelmet és a pénzügyeket kivéve, s ezáltal tulajdonképpen a néppártiak követeléseivel azonosultak, és egyben cserbenhagyták koalíciós partnereiket – a szociáldemokratákat.

Első pillanatra úgy tűnhet, hogy Szlovákia államjogi helyzete rendezésének mindkét lépcsőfoka a végrehajtó és a törvényhozó hatalom decentralizációja, a szlovák politikában megfelelő helyre került, egymásnak nem ellentmondó és nem kizáró lépések által. Sajnos ez kedvezőtlen nemzetközi és belpolitikai helyzetben történt 1938 őszén, ami lehetővé tette a HSZNP számára, hogy nyíltan demonstrálja nemcsak a hatalom és a politikai hegemonia iránti vágyát, hanem azt meg is valósítsa.

A politikai pártok zsolnai tárgyalásain ahonnan már kizárták a szociáldemokratákat és a kommunistákat, a HSZNP érvényre juttatta a Szlovákia autonómiájáról szóló 1930. június 5-i javaslatát. A többi jelenlévő párt aláírta azt a nyilatkozatot, amelyben a néppárti javaslatot elfogadták, és deklarálták, hogy annak az alkotmányos elfogadása után Szlovákia államjogi helyzete véglegesen megoldódik. A széles hatáskörrel rendelkező autonóm szlovák kormány azonban még az adott helyzet legalizálása előtt létrejött, a Szlovákia autonómiájáról szóló törvény elfogadásával 1938. november 22-én.

Szlovákia államjogi helyzete rendezésének a módja azt mutatja – tekintet nélkül arra, hogy a köztársaság külpolitikai és belpolitikai nyomás alatt állott, hogy a végrehajtó hatalom decentralizálása Szlovákia köztársaságon belüli helyzetének a megváltoztatása szempontjából kulcskérdés volt. Ez a végrehajtó és a törvényhozó hatalom közötti konkrét és tényleges kölcsönös viszonyból adódott a Csehszlovák Köztársaság politikai rendszerében, s ennek a politikai gyakorlatban való érvényesítésében. A hatalmat 1938. október 6-a után Szlovákiában egyetlen, csaknem ellenőrizhetetlen párt ragadta magához, amely hatalomra jutása után azonnal a társadalom irányításának autoritativ módszereit kezdte alkalmazni. (Fordította: Sztanek Mária)

Oláh Jolán alkotása

Horváth István

A szlovák nemzetiségi politika érvényesülése Nógrád vármegye vezetésében a két világháború között

A megosztottság és szétszóródottság a szlovákság jellemzői

A történelmi Nógrád vármegyében hetvennyolc településen éltek szlovákok. Nagyobb, egységes tömbben a Losonchról északra fekvő területek falvaiban. Ezekre a településekre érvényes a megállapítás: a lakosság lényegében színtiszta szlovák volt.

A megye déli, délnyugati, keleti részén a török utáni betelepítések kövekeztében, illetve a bányászkodás, a vas- és üvegyártás nógrádi meghonosodásával elszóródva telepedett meg a szlovák népesség.

A trianoni békeszerződésben foglaltak szerint, mintegy 37 faluban élt szlovákság maradt nógrádi illetőségű. Ez utóbbiak foglalkozásra nézve különböztek: a megye déli részén a pásztorkodás, állattartás és földművelés volt a fő termelő tevékenység, a keletre eső területek férfi népessége az iparban, a bányászatban kereste és találta meg a mindennapi megélhetést.

A szlovákok vallásuk szerint többségükben evangélikusok voltak. Dél-Nógrádban: Keszeg, Alsópetény, Nézsa, Nőtincs, Nóg-

rádsáp szlovák lakosságának a többsége azonban katolikus volt. A többségi evangélikus települések nem tartottak rendszeres kapcsolatot a katolikus lakossággal.

A politikai döntés nyomán a megyei népességen belül nagyon lecsökkent a szlovákság száma, aránya. A kor népszámlálási, statisztikai adatai időszakunkban sok bizonytalanságot hordoznak. A történelmi források sem egységesek a létszám tekintetében. Így pusztán azt rögzíthetjük, hogy - a különböző, hivatalos helyek véleménye szerint - a szlovákság száma 1920-1938 között 3.000-5.000 főre becsülhető. Megjegyzendő, hogy 1910-ben még közel 60.000 fő vallotta magát szlováknak Nógrádban.

A falvakban letelepedett szlovákokra, amellet, hogy őrizték anyanyelvüket, viseletüket, vallásukat, általánosan az volt a jellemző, hogy alkalmazkodtak a környezetükhöz. *Pechány Adolf*, aki a szlovákság kormánybiztosa volt Magyarországon 1920-1938 között, a szlovákság mentalitását kifejező közmondást idézett a helyzet jellemzésére, amely szerint a szlovákok alaptulajdon-

sága a beilleszkedő képesség, így "ha idegen viszonyok közé kerül azt mondja: ahogy a többi varjú károg, úgy kell kárognod neked is."

A fenti okok következtében, a Nógrádban maradt szlovák nemzetiségű falvakban nem jöttek létre a magyar lakosságtól eltérő civil szerveződések. Újságjuk, egyesületük, érdekképviseletük nem volt. Helyzetük általános jellemzésére elfogadhatjuk a sámsönházi képviselőtestület álláspontját. – Az 1940-es évek elején úgy foglalt állást a testület, hogy "a tót ajkú lakosság a magyar szülőföldjét, magyar hazáját épp oly lángoló hévvel szereti, mint fajmagyar testvérei."

Eszmék, eszközök módszerek a vármegye politikájában

A magyar uralkodó körök általános, nemzetiségi politikájának gyakorlatát segítették, a miniszterelnökség mellett létrejött kormánybiztosságok. 1920-1938 között a szlovák kormánybiztosságot Pechány Adolf, illavai születésű szlovák tanár vezette. Hivatali idejében látogatást tett Nógrád, Alsó- és Felsőpetény, Nőtincs, Keszeg, Ósagárd, Nézsa, Bánk, Legénd, Nógrádsáp, Kétdodony, Kiscset, Patvarc, Ipolyszög, Szügy, Mohora, Galguta községekben. Nem járt hivatali minőségében: Bokor, Bér, Vanyarc, Szirák, Lucfalva, Sámsönháza, Szupatak községekben. Ennek okát nem ismerjük.

Tapasztalatairól hivatalos levelekben számolt be, amelyet a miniszterelnöknek, azt követően a főispánnak küldött meg. A dokumentumok tanúsága szerint megállapításaiival nemcsak az ország vezetőinek nyújtott segítséget, hanem alapvető orientációt jelentett a szlovák nemzetiségi politika megyei alakulásában is. A megye politikai vezetői közül markáns, nemzeti érzelmmel gazdagon bíró *Huszár Aladár* főispán 1920-1922 alakított-

ta ki az új szomszéd csehszlovák állammal, az új helyzettel összefüggő megyei álláspontot. E szerint a trianoni határt rögzítő béke elutasítása, az irredentizmus és revízió, a Nógrád megyében élő szlovákokkal való további békes együttélés alkotta a politika magvát. E hármasszándékot az őt követő valamennyi főispán magáévá tette.

A gyakorlatban alkalmazott módszerek, eszközök az idő múlásával változtak. Kezdetben - az 1920-as évek közepéig - az új országhatár ellen tiltakoztak. A higgadtan gondolkodók elsősorban a gazdasági ellehetetlenülést érzékelték, és úgy látták: "Az Ipoly folyó mentén fekvő falvak híres kertészete megszűnt, mert hiszen terméküket a felsőmagyarországi városokban értékesítették."

A tiltakozás módja a Balassagyarmaton és a környék - nem szlovákok lakta - falvaiban rendezett gyakori népgyűlések voltak. A keretet leggyakrabban a Társadalmi Egyesületek Szövetsége és az ébredő magyarok szervezetei biztosították.

A diplomáciai döntés elleni hangulat tartalmát, a későbbiekben, a szlovák magyar békes együttélés történeti elemzése képezte. *Jeszenszky Kálmán* balassagyarmati prélatus kanonok figyelemre méltó tanulmányában szögezte le: "Az idetelepített tót lakosság magyar ellenes soha sem volt. A szabadságharcokban vagyonának feláldozásával, vérének kiontásával vett részt." A Lucfalván 1924-ben a hősi emlékmű avatási ünnepségén "tót ajkú, de magyar szívű" községről szólt az ünnepi szónok, *Sztolár Miklós* lelkész. A megyében élő szlovákok iránti jó viszony megtartása a későbbiek során, a 30-as években is uralkodó gondolata maradt a megyei politikának. Gyakran hangsúlyozták, beszédekben, újságcikkekben hangot is kapott az a felfogásuk, hogy "ezer éven át barátságban éltünk a „jó tótokkal". A két nép jó

együttélésének, barátságának bizonyítására több előadást is szerveztek Balassagyarmaton. Az összejövetelek színhelye a múzeum díszterme volt. Az előadásoknak politikai rangot biztosított, hogy azokon a hallgatóság sorában a város polgármestere, igen gyakran a főispán, az alispán is megjelent. Az egyik, 1936-ban tartott esten *Kászonyi Ferenc* előadó odáig elment, hogy kijelentette: "tótok szlávul beszélő magyarok".

Úgy tűnt, hogy a közvélemény jelentős része ezt el is hitte. A vármegye politikai vezetése nagy figyelemmel volt a prágai parlament magyar kérdésben hozott döntései iránt. Elmondható, hogy amíg egyfelől a szlovák-magyar barátság pozitív történelmi vonulatát nem felejtették el soha sem hangsúlyozni, másfelől éles cseh ellenes nézeteknek engedtek teret a vármegyei sajtóban, a közösségi rendezvényeken. Masaryk elnök 1931 januári, alsósztrégovai látogatásakor Madáchot "mint szlovák költőt ünnepelte", és ez ellen a Madách Társaság tiltakozott. Általában véve a cseh - szlovák fogalom közös használatával nem értett egyet.

Az uralkodó magyar, a vármegyei politikusokat megfogalmazó törekvésekben együttműködően támogatták az egyházak: mind az evangélikus, mind a katolikus, mind a református egyház helyi, világi képviselőiről, lelkészeikről, papokról elmondható.

A politikai szándéknak megfelelően külön figyelmet fordítottak az iskolai oktatásra. Szlovák nyelven tanító iskola nem volt Nógrádban korszakunkban. A megyei oktatási vezető elhelyezéseiben két településre - Terényre, Galgagutára - fordított nagy figyelmet. A két közösségben jelentős volt a szlovák népesség, ezért az iskolaügy irányítói úgy gondolkodtak, hogy itt erőteljesebb eredményeket kell elérniük a magyar nyelv tanulásában, a magyar nemzeti érzés terjesztésében.

Ennek eredménye az lett, hogy a terényi lelkész beiktatásának ünnepsége "át volt szöve hazafias bánattal, és a szebb magyar jövőre váró reménységével". Az iskolában folyó munkát "az evangéliumi hit, hűség és törhetetlen hazaszeretet" vezérelte. A galgagutai óvoda munkájáról is hiteles képet kaptunk. A Nógrádi Hírlap 1929 szeptemberi tudósítása szerint: az 54 tót ajkú kisgyermek csodálatosan szép kiejtéssel, meglepő bátorsággal és nagy tudással adta elő... az üdvözlő verseket. Bámulatos volt "hogy a gyerekek kicsoda lelkesedéssel mutatták be az irredenta dalokat, játékokat és szavakat."

A szlovák identitás megjelenése

A nógrádi községi képviselőtestületi jegyzőkönyvek kevés számban maradtak ránk. Ezekből a dokumentumokból kiolvasható, hogy azokon a településeken, ahol a népességszám megfelelő volt, a helyi testület tagjai között ott találtuk a szlovákok képviselőit is.

A község tényleges életét azonban - a legtöbb esetben - magyar anyanyelvű, bár sok helyen szlovákul is beszélő jegyző irányította. Az eddigi tapasztalatok, ismeretek birtokában leszögezhető: önálló szlovák önkormányzati érdek megjelenítésének, képviselőtének fóruma nem alakult ki Nógrádban. Külön egyesületeket, szervezeteket nem hoztak létre. Önálló, helyi politikusai nem termelődtek ki. A határ megvonása után, a nagyobb tömbben élő északi falvak szlovák lakosságával is gyengült a kapcsolatuk.

Az itt élő szlovákság egyes képviselői, az egyházak képviselőin túl, elsősorban az ún. Tót Központi Irodával tartottak kapcsolatot. Mind a két irányú hatás a beilleszkedésüket segítette.

Némileg más eset fordult elő a balassagyarmati evangélikusok között. Nógrád megye székvárosa is különleges helyzetbe került:

az új államhatár kijelölését követően határ-várossá vált, amelyre az új szomszéd politikusai igényt tartottak, mondván: a település "szlovák hagyományai, népessége" alapján reális az óhajuk.

A város és a megye vezetői úgy vélték, hogy a látszatát is meg kell szüntetni az igény realitásának. Ezért 1924 közepétől intenzíven munkálkodtak azon, hogy a szlovák nyelvű evangélikus istentiszteletek nyelvét magyarrá változtassák. Dr. *Sztranyavszky Sándor* főispán, *Rákóczy István* volt kormánybiztos volt az élharcosa a feladat megoldásának. Az egyházi, a világi személyek és testületek támogatták a megyei elképzelést.

Az egyházközségen belül azonban voltak ellenzői is a szándéknak. Az úgynevezett "tót párt részéről történt kifakadások" miatt nem is került a terv megvalósításra. Hosszú, az egyházi testületen belüli vita után, 1934. január 14-én megtartott evangélikus közgyűlés - *Kondor Vilmos*, iskolaszéki elnök és *Kardos Gyula* balassagyarmati evangélikus espe-

res elnöksége alatt mondta ki "a tót istentiszteletek eltörlését és a tiszta magyar istentisztelet bevezetését". Az újságíró megjegyzése szerint "az öreg tótajkú is zaj nélkül tudomásul vette a döntést."

A trianoni határok közé került nógrádi szlovákok 1938 novembere után – amikor a felvidéki visszacsatolás eseményei történtek – kikerültek a vármegyei vezetés és a közvélemény figyelméből is: ennek oka egyrészt az volt, hogy a jelentkező mindennapi feladatok miatt az adminisztráció az új magyar területre fordította erőit, a közvéleményt pedig az Ipolyon túlról visszakerült népesség élete érdekelte. Másrészt az itt élő szlovákok is a magyar nemzeti érzés győzelmeként, a saját örömként élték meg a revíziós politika sikerét. Mindez a további itteni beilleszkedésük szükségességét erősítette fel.

(Az irodalom és forrásjegyzék megegyezik: A nógrádi szlovákok 1920-1938 között /Mikszáth, 1994/ c. tanulmányom 67-73. oldalain közöltekkel.)

Orbán György alkotása

Tóth István

A szlovák politika és az alföldi szlovákok viszonya a XX. század első felében

Az alföldi szlovákoknak természetesen nemcsak a XX. században voltak kapcsolatai a szlovák politikával, a politikai központokkal. Ám a korábbiakkal most nem foglalkoznék. Sok esetben azzal érvelnek, egyes szakmai vitákban is, hogy az Alföld szlováksága azért asszimilálódik, mert minden tekintetben izolált helyzetben van. Így a szlovák politikától is elhangzott.

Nos, akkor minek köszönhető, hogy a későbbi Csehszlovák Köztársaság jeles szlovák politikusa *Milan Hodža*, pont a kölpényi választókerületben (Kulpín) lett országgyűlési képviselővé választva 1905-ben? – Minden bizonnyal annak volt köszönhető, hogy a választókerület szlováksága aktívan politizált – sőt olyannyira eredményesen, hogy e felvidéki szlovák politikus volt számára – nemzeti-sége szempontjából is – a legalkalmasabb érdekei képviseletére. Eme tény, többek között, feltételez egy intenzív információs kapcsolatot is. Ezt segítették az egyes evangélikus lelkész családok ugyancsak szoros kapcsolatai a felvidéki szlovák lelkészcsaládokkal. A kap-

csolat egyébként fennállt úgy is, hogy az egyes politikai lapokba például – *Národný Hlásnik* – megírták véleményüket a politikai eseményekről. S mindezek mellé sorakozik az a tény is, hogy az Alföld némely településén a neves szlovák politikuscsaládok pl. Mudronék egy-két tagja rokonsággal rendelkezett. Ezek a szerteágazó, az élet szinte minden területét átszövő kapcsolatok mintegy előrevetítették, miként is fog gondolkodni ez az öntudatos szlovák réteg kritikus időszakban. Gondolok itt az 1918-1920 közötti időkre.

Nos csatlakoztak a Szlovák Nemzeti Tanács felhívásához. Eszerint minden jelentősebb, szlovákok által lakott településen létre kellett hozni a helyi Szlovák Nemzeti Tanácsot. Így alakultak meg Tótkomlóson, Nagylakon, Kysácon, Újvidéken s a Bácska több részén is.

1918. november 10-én megalakult a bácskai és szerémségi Szlovák Nemzeti Tanács. Ugyanezen hó 21-én K.A. Medvecky üdvözölte a megalakulást, s felhívta őket a többi alföldi szlovák elemmel való egyesülésre,

hozzák létre az Alföldi Szlovákok Nemzeti Tanácsainak Központját, ami 1919. január 2-ra megtörtént. Erről számol be *Hrdlicska Lajos* evangélikus lelkész levelében Tótkomlósról. Sőt folyamatos információkkal látták el a túrószentmártoni központot a hadihelyzetről a katonaság vonulásáról. Erről az időszakról írt *Milan Krajčovič* több munkájában is.

A jólszervezett Nemzeti Tanácsok úgy vélték, hogy memorandumokkal el tudják érni a Jugoszláviához való csatlakozást. Amikor pedig már sem ez, sem a Romániához való csatlakozás nem lehetett reális cél, akkor eljutnak az önálló *Tótkomlósi Köztársaság* gondolatához. Míg az első két próbálkozás részben szlovák körök, illetve román politikai körök nyomásának volt köszönhető a harmadik önálló elképzelésként jegyezhető – persze mindhárom irreális talajból táplálkozott.

Végül az alföldi szlovákság három ország területére került. A nagylakiak és környékbeliek Romániához, a Bácska és Bánát mint igen jelentős szlovák tömb a Szerb- Horvát-Szlovén Királysághoz csatolódott, a Békés és Csanád megyeiek pedig Magyarország területén maradtak. Úgy tűnhet, az utóbbi térség szlováksága el lett zárva az anyanemzettel való éltető kapcsolat ápolásának lehetőségétől.

Ezt látszanak igazolni a Matica Slovenská adminisztratív levéltárának anyagai is.

A kulturális kapcsolatok 1928-tól kezdnek aktívabbá válni, s ez az aktivitás majd csúcspontját éri el 1946-1948 között. Ám az 1920-21 között lezajlott felségsértési, izgatási, hűtlenségi perek jónéhány vádlottja később a zaklatások elől emigrálni kényszerül. Részint résztvevői voltak a román és szerb

megszállás alatt kifejtett aktív elcsatlakozási mozgalomnak, részint csak vádolták őket, másrészt pedig teljes mértékben exponálták magukat a román parlamentben képviselői mandátum elfogadásával. A Szegedi Ügyészség e korból származó iratai ezt bőségesen alátámasztják.

Az emigráltak kemény magját alkotta *Hrdlicska Lajos* és *Hrabovszky György*. 1922-ben ők ketten próbálják képviselni a magyarországi szlovákokat a genfi kisebbségvédelmi konferencián. Memorandumuk statisztikai része annyira pontatlan, hogy *SvetonĽ Ján* 1942-ben megjelent alapos statisztikai munkája sem támasztja alá.

Az Alföldön maradt szlovákság pedig próbált kulturpolitikai téren aktivizálódni. 1923-ban *Dorkovics György* szlovák nyelvű lapot akart kiadni. *Péchy Adolf* ezt ügyes taktikázással lehetetlenné tette. Ugyancsak gátolta új szlovák kulturegyesület létrehozását. Mindkét esetben egy-egy kormány által támogatott szerveződést hozott létre. A Csehszlovák Köztársaság budapesti nagykövetsége kultúratisztaságával már ekkor is jó kapcsolatuk van. – Ez a személy a sokak által ismert *Anton Straka*. Több alkalommal rajta keresztül jutottak el a pénzbeli támogatások a Slovenská Rodina és más kulturális termék kiadásához. Erről bizonyító erejű dokumentumok maradtak fenn a rendőrségi nyomozói jelentések alakjában illetőleg *Anton Straka* levelezésében.

Számtalan alkalommal felvetődik a kérdés bennem: – Vajon honnan ered illetve ki volt a közvetlen iniciátora a lakosságcsere gondolatának?

Jól tudjuk, hogy a Párizs-környéki békeszerződések egyes rendelkezései lehetőséget

biztosítottak arra, hogy a kétoldalú tárgyalások során létrejött egyezségek alapján a népességcserék, lakosságcserék megvalósulhattak. Ezzel görög-török viszonylatban éltek is 1923-ban. Keserű tapasztalatai voltak.

Mégis a Szlovákiában 1930-as évekre tetőző demográfiai mélypont a 20-as évektől folyamatosan foglalkoztatta a szlovák értelmiséget, köztük az emigráns Hrdlicska Lajos lelkészt is. 1937-ben több alkalommal kérték föl véleményének kifejtésére, előadások tartására. Ezeket összefoglalva a Cirkevné Listy 1937 évi számában közzétette s ugyanúgy különlenyomatokban is terjesztette. A közlemény címe: "Ploďte se a rožmnozujte se!" (Termékenyüljete és szaporodjatok) – Ezzel a gondolattal mértékadó politikai tényezők is egyetértettek. – jegyezte meg lábjegyzetében. Azonban, hogy ez mikor válik kormány szintű szándékká azt pontosan behatárolni nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy az emigráns kormány programjában ez már szerepel.

Miről is írt Hrdlicska lelkész?

Kifejti, a hosszú évek óta emlegetett magyarországi szlovákok rekolonizációja nem hogy elvetendő, hanem egyenesen erkölcsi kötelesség, égetően szükséges, lehetséges s ennél fogva aktuális kérdés. Úgy érvel, hogy a rekolonizáció Szlovákia és a magyarországi szlovákság számára mind egyházi, mind nemzeti szempontból egyformán szükséges. Aztán a szomorú helyzet lehangoló demográfiai adataiból merít. Ehhez bibliai idézeteket illeszt. Hangsúlyozza, hogy gyorsan kell cselekedni. Míg a szlovákiai nép betegségekkel, szegénységgel küszködik, addig az alföldiek csupán csak az elnemzetlenítés katlanában főnek. Ezért rendkívül fontos a számukra a rekolonizáció.

Gyakorlati példákon bizonyítja, hogy egy átgondolt, tervszerű telepítésre lehetőség van azért is, mert a fordulat éve után közvetlenül a földreform végrehajtásánál és több belső telepítés szervezésénél már tapasztalatokat gyűjtöttek. Tehát, kellően képzett adminisztráció is biztosított volt – nézete szerint.

Felhívja a figyelmet, hogy különböző fajú, vallású, nyelvű és mentalitású elemekből egy kolóniát alkotni céltalansághoz vezet. Tehát a felsorolt szempontokat figyelembe véve homogén településeket kell létrehozni – amint azt a korábbi spontán vándorlások és kivándorlások alkalmával tették legtöbb esetben a szülőföldet elhagyó szlovákok. Érvrendszerébe beépítette azt a statisztikai tény is, hogy 1920-tól a 30-as évek második felére 141.000-ről 104.000 körülire apadt a magyarországi szlovákság lélekszáma. Így hát végveszélyben vannak, s tíz év múlva nyomuk se marad. Kifejtette: korábban azon a véleményen volt, hogy totális repatriációt nem tudnának véghezvinni. S csupán egy részleges rekolonizációval a külföldön élő szlovák kisebbség további helyzetét és egzisztenciáját lehetetlenné tették volna. A fenntebb már felsorolt érvek persze szerinte ennek ellenére is azt követelik erkölcsi szempontból, hogy végre kell hajtani ezt a mentő akciót; mely egyben nemzetmegújító és kisebbségmentő minőséget nyerne. Megjegyzi, hogy ezzel a gondolattal azonosulni tud a Magyarországról már áttelepült, letelepült szlovák emigráció is.

Meg kell menteni őket, mert ők élő alkotó elemei az idős csehszlovák kultúrának s ezt – a biblia-cseh nyelv –, a králici biblia nyelvéhez való ragaszkodással próbálja bizonyítani. Szerinte nem lehet a repatriációnak semmi

akadály, mivel a magyarországi szlovákok igen igénytelenek, dolgozók, és termékeny parasztok, s az ilyenek az államnak és a kisebb közösségeknek egyaránt csak hasznára lehetnek. Főként, amikor a magyarok is arról tanakodnak – írja Hrdlička lelkész –, hogyan tudnák maguk számára a határaikon túli magyarságot megmenteni. Tehát itt az alkalom egyezzünk meg velük s használjuk ki a kínálkozó alkalmat.

Érdekességként vessük ezt össze egy másik véleménynel. *Michal Topol'ský* a *Nové slovo* 1947 szeptember 20-i számában "Szlovák személyek a magyar megszállás alatt" című cikkében a következő fejtegetést olvashatjuk az alapvető szociális tények fejezete alatt. – A magyarországi szlovákoknak négy főbb csoportját különbözteti meg. Az első a Magyarországon tartósan lakók. A többiek akik az átcsatolások révén kerültek oda: a délszlovákiai, romániai és jugoszláviai szlovákok. *Topol'ský* úgy vélekedik, hogy habár ezek a szlovákok egy ugyanazon nyelvet beszéltek, mégsem alkották teljesen ugyanazt a nemzetet. Még győzködő formában rábeszéli az olvasókat, hogy ezt be kell vallani mindenkinek őszintén. A magyarországi szlovákok részben már csak szlovákul beszélő magyarok voltak. Szlovákok voltak persze nyelvileg, tu-

datilag, sőt szlovákok voltak, ami a nemzeti büszkeséget illeti, de ha az önálló társadalmi nem azok. Nos, akkor megvolta-e igazán az áttelepítés feltételei? Igaz, hogy a harmincas évek sajtója kellően megszelleztette e kérdést. Az emigrációban lévő Beneš állítólag már az emigráció legelején eljutott a "transzfer", a kitelepítés gondolatához. Az 1943-as látogatását Moszkvában pedig arra használta fel, hogy ezt a tervét Sztálin és Molotov elfogadják.

Beneš útjával az Új Látóhatár című müncheni lap 1985-ben foglalkozott. A szerző *András Károly* részletesen elemzi Beneš emigrációs politikáját.

A lakosságcserét végül is 1946. február 27-én kötött szerződésben foglaltak szerint hajtották végre. Ez komoly veresétséget jelentett a magyarországi szlovákoknak. A végrehajtásáról, lefolyásáról számos hosszabb-rövidebb szakmunka készült mind magyar, mind szlovák részről. Persze mindegyikből csak az derül ki, hogy végülis óriási fiaskó volt ez a háború utáni 2. Csehszlovák Köztársaság transzfert és lakosságcserét szorgalmazó politikai vezetése részéről.

Ezzel zárult tehát a XX. első felének végén az alföldi, illetve magyarországi szlovákok és a szlovák politika viszonya.

Párkányi Péter szobra

Ivan Kamenec

A szlovák államiság megvalósulása az I. szlovák köztársaság feltételrendszerében 1939 és 1945 között

A háborús szlovák állam – az I. Szlovák Köztársaság – létrejötte és létezése, bel- és külpolitikája nem csupán a modern szlovák történelem egyfajta traumáját jelenti hanem az egykori Csehszlovákia totalitárius, kommunista rendszerének bukása után, a szlovák történelem ezen korszaka a legellentmondásosabb események egyikévé vált. Szenvedélyes viták folynak róla – főleg a közvéleményben, a publicisztika terén, ahol a legkülönbébb mítoszok és antimítoszok keletkeznek; egyfelől démonizálják és kriminalizálják ezt az államot, másfelől pedig legendákat szőnek köréje és glorifikálják. Előfordul, hogy a jelenkori, hivatalosan 1993. január 1-én létrejött Szlovák Köztársaság szerves és logikus előképeként mutatják be, máskor viszont azt állítják, hogy ebben a két államalakulatban – a hivatalos elnevezéstől eltekintve – semmi közös nincs, s egymástól homlokegyenest eltérnek. A modern szlovák történelem értelmezése (de ez talán más országok és államok történetére is vonatkozik) ellentmondásos és az is marad.

A jelenlegi, nyugtalan időszakban, amikor történelmünk és e történelem morális

kritériumainak átértékelése folyik, minden eddiginél nagyobb mértékben kerülnek bele a történeti publicisztikába a szóban forgó események közvetlen résztvevőinek és a kortársaknak személyes élményei és véleményei, amelyek hangsúlyos szubjektivitásukon túlmenően nem egyszer intoleranciáról is tanúskodnak. Ezt legfőképpen az I. Szlovák Köztársaság történelmének értelmezésekor tapasztaljuk, amikor is a visszaemlékezőkön kívül számos laikus, amatőr történész, sőt sarkatán is rendkívüli aktivitással kapcsolódik be a vitába. A történetírásra és a történészek megismerői feladatkörére – melynek révén talán a legésszerűbb és legjózanabb módon tárhatnák fel a háborús Szlovák Köztársaság szerepét és helyzetét – olykor meglepően erős politikai és társadalmi nyomás nehezedik. Ennek a nyomásnak nem mindig képesek hatékonyan ellenállni.

Véleményem szerint a Szlovák Köztársaság 1939. március 14-én végbement megalakulása az adott időszakban és az adott feltételek között elsősorban egy hosszantartó

európai politikai válság következménye volt, nem pedig a hazai politikai illetve társadalmi törekvések valamiféle logikus kiteljesedése. Másképp fogalmazva: a szlovák állam létrehozása 1939-ben Csehszlovákia nácik általi szétverésének afféle mellékterméke volt. Természetesen ebben a folyamatban más környező államok is dezintegrációs szerepet játszottak, akárcsak egyes hazai politikai erők, mind Csehországban, mind Szlovákiában – mégpedig tekintet nélkül arra, hogy az adott helyzetben tudatosították-e politikai lépéseik és állásfoglalásaik következményeit vagy sem. A szlovák államnak az összeurópai válság keretén belüli, a náci Németország rendezésében és kényszerítő körülmények között lezajló létrejötté döntő mértékben meghatározta az állam arculatát, bel- és külpolitikáját, ezen túl pedig determinálta létezésének feltételeit az elkövetkező években, s azt a helyet Európa térképén, amelyet az önálló állami szubjektum szerepében elfoglalt.

Formai szempontból a szlovák állam úgy mond jogi úton jött létre. Kikiáltása 1938 decemberében – tehát még a Csehszlovák Köztársaság fennállása idejében – megalakult szlovák parlament aktusa volt. Az állam születésénél bábáskodó legfőbb politikai erőnek – Hlinka Szlovák Néppártjának (HSLS) – a programjában sosem szerepelt önálló állam létrehozásának a követelménye. A Szlovák Nemzeti Párttal (SNS) együtt következetesen sikraszállt Szlovákia autonómiájáért, melynek kihirdetésére (ugyancsak az európai politikai válság és a müncheni egyezmény utáni erkölcsi és politikai nyomorúság légkörében) 1938. október 6-án került sor, s amelyet a csehszlovák parlament ugyanezen év novem-

berében hagyott jóvá. Szlovákia politikai autonómiája a HSLS-tagság abszolút többségének a maximális és végső célkitűzést jelentette az ország rész államjogi helyzetének Csehszlovákián belüli rendezése kapcsán.

Természetesen a politikai színpad sosem statikus, megvan a maga belső és külső dinamikája, a rajta végbemenő mozgás időnként a szabadesésre emlékeztet, amikor is a szereplők már nem befolyásolják és nem irányítják az események menetét, hanem többé-kevésbé önként vagy a félelemtől vezéreltetve alávetik magukat az eseményeknek, bábokká változnak, azoknak a hatalmasabb külföldi erőknek az eszközeivé, amelyek birodalmi céljaikat követik.

Úgy gondolom, ugyanez történt azzal a szlovák politikai garnitúrával is, amely 1939 márciusában az önálló szlovák állam kikiáltásánál színen volt. Ebből azonban nem következtethetünk arra, hogy Szlovákiában nem voltak olyan erők, amelyek legalábbis 1938 ősztől ne törekedtek volna ennek az államnak a megalakítására, s ne segítették volna tudatosan a nácikat Csehszlovákia szétverésében. Befolyásuk azonban nem volt nagy, s az állam fennállása idején is csak átmenetileg jutottak jelentősebb pozíciókhoz. Ők a hatalmon lévő állampárt radikális, ún. nemzeti szocialista szárnyát képviselték. *Vojtech Tukan, Alexander Machon, Ferdinand Ďurčanský*n kívül a szlovák közélet túlnyomórészt harmadrangú, politikai és államférfiúi képességek nélküli kalandor elemei tartoztak ide. Ennélfogva a nemzet saját állam iránti ősrégi vágyairól és törekvéseiről, a cél elérése érdekében hozott áldozatairól szóló ünnepélyes deklarációk és hivatalos kijelentések elsősorban a korabeli propaganda részei voltak,

a történelem utólagos rekonstrukcióját szolgálták, de valós történelmi tények híján gyengében álltak. Az ilyenfajta kijelentések főleg – természetesen – az állam hivatalos képviselői részéről hangzottak el, elsősorban a miniszterelnöktől, *Josef Tisotól*, aki utóbb köztársasági elnök is lett, s az uralkodó állampárt elnöki tisztét is betöltötte, s aki a két háború közötti időszakban az egységes Csehszlovákián belüli autonóm Szlovákia meggyőződéses híve volt. – A történelemben többekévesbé természetes, hogy minden győztes politikai erő a történelmi múltban keresi győzelmének és az uralkodáshoz való jogának utólagos indoklását és igazolását – akkor is, ha a győzelem sok esetben pírusszi –, kiváltképp az önkényuralmak és a totalitárius rendszerek esetében.

A szlovák állam 1939 márciusában történt kikiáltásának egy másik dimenziója is volt: a félelem és a veszélyeztettség dimenziójáról van szó, amelynek a kisebbik rossz politikája volt az alternatívája. A szóban forgó időszakban ezt egy nyíltan kimondott, de legalábbis gondolatként jelen lévő tézis fejezte ki, amely a legerősebb, később pedig már egyetlen szlovák politikai párt ideológiai konyhájában született: "A nemzet több az államnál". Ezzel a jelszóval indokolták azokat a fokozatos lépéseket (1938 őszén és 1939 első két hónapjában), amelyek a csehek és a szlovákok államjogi szövetségének meggyengítéséhez vezettek, mindenekelőtt azonban a vezető szlovák politikai garnitúra 1939 márciusának nyugtalan napjaiban követett eljárását volt hivatott igazolni.

Ma már, aprólékosabban ismerve a szlovák állam kikiáltásának körülményeit, s kivált J. Tiso és A. Hitler 1939. március 13-án lezajlott tárgyalásainak alapos rekonstrukci-

ója után a történésznek legalábbis tudomásul kell vennie az akkori realitását, s főleg az ún. kisebbik rossz politikájának alternatívánélküliségét. A csehszlovák állam süllyedő hajójának kényszerű s az ország szövetségeseinek és biztonsága garantálóinak cinikus passzivitásával kísért elhagyását nem nevezhetjük ex postfacto árulásnak, "tördöfésnek", de ugyanúgy nem nevezhető dicsőséges szlovák győzelemnek, a szlovák államjogi törekvések kiteljesedésének sem.

Az 1938-1939-ben, de talán az egész második világháború folyamán a közép-európai fejlődés keretében megvalósuló szlovák politika domináns tényezője a szlovák társadalom s különösképpen a szlovák nemzet létérdekeinek veszélyeztetettsége miatti aggodalom volt. A félelem jelenségével a politika, természetesen, többféleképpen is élhet és visszaélhet. Hiszen már az azodáig a szlovák politika államjogi törekvéseinek maximális célkitűzését jelentő autonóm Szlovákia is joggal érezte veszélyeztetve magát három hatalmasabb és rosszindulatú szomszédjától: Németországtól, Magyarországtól és Lengyelországtól. Mindhárom említett ország erőszakkal anektált olyan területrészeket, amelyek addig Szlovákiához tartoztak. Németország már 1938 októberének első harmadában - a müncheni egyezmény közvetett következményeként - elfoglalta Pozsony dunántúli elővárosát, Ligetfalut (Petržalka), valamint a dévényi (Devín) vár körüli területet, amely sok szállal kötődött a szlovák nemzet legősibb történelméhez. Néhány héttel később Lengyelország szállt meg egy kisebb terület Észak-Szlovákiában. A legnagyobb veszteséget azonban az 1938. november 2-án meghozott első bécsi döntés okozta, melynek

értelmében Szlovákiának 10 400 km² nagyságú területéről kellett lemondania Magyarországnak, amelyen 860 000 lakos élt.

A félelem tényezője, a szomszédok általi veszélyeztetettség érzése a szlovák állam kiáltása után is hatott. Alig néhány nappal 1939. március 14-e után Szlovákia és Magyarország között kitört az ún. kis háború, melynek következtében az újonnan alakult állam 1 600 km² nagyságú területet veszített el mintegy 70 000 lakossal. Ezen kívül pedig a szlovák állam létrejöttét követően még hónapokig potenciális diplomáciai csereáru volt a náci Németország kezében a német-lengyel tárgyalásokon. Abban az időben Berlinben egy szlovákiai protektorátus létrehozását, a Birodalomhoz való csatolását illetve a három szomszédos ország közötti felosztását fontolgatták. Ezek a tervek végül nem valósultak meg, de részben kifejeződtek az északnyugat-szlovákiai ún. német védelmi övezet kialakításában. Az 1939. év első feléhez kapcsolódó korabeli dokumentumokból is kitűnnek a hivatalos szlovák politika, de főleg a szlovák társadalom attól való félemei, hogy a Harmadik Birodalom anektálhatja Szlovákiát. Az említett aggodalmaknak valóságos alapjuk volt. Hiszen több mint egy évvel az állam létrehozása után H. Bernard, az első német nagykövet úgy jellemezte, mint "a délkelet-európai kis országoknak s kivált a szláv nemzeteknek felmutatott példát: miképp folytathat önálló életet egy kis ország, amely a Nagynémet Birodalom védelme alá helyezi magát. De az ilyen példával folytatott játéknak megvan a maga időhatára, az európai helyzet alakulásától függően."

A veszélyeztetettség azonban nem csak félelmet keltett, hanem ösztönözte és el is mélyítette az új állam kollaborációját létre-

hozójával, Németországgal. Ez fokozatosan ahhoz vezetett, hogy a szlovák hadsereg csatlakozott a Lengyelország ellen 1939 szeptemberében végrehajtott náci támadáshoz. A Lengyelország által elfoglalt szlovák községek visszatérése vitathatatlan katonai és politikai sikert jelentett az új állam számára, amely addig szövetségesei és szomszédai részéről csak megszállást és területcsonkítást tapasztalt. Másfelől azonban a lengyelországi katonai kaland hosszabb távon negatív következményeket jelentett a szlovák állam számára. Létezése szempontjából hasonló, sőt még tragikusabb következményekkel járt a csatlakozás az akkori Szovjetunió elleni háborúhoz, melyben eleinte a szlovák hadsereg csaknem 60 000 katonája vett részt, s ugyanez vonatkozik a Nagy-Britanniának és az USA-nak 1941 decemberében küldött formális hadüzenetre. Tragikus paradoxon volt, hogy az említett valóságos vagy formális katonai lépéseket a hivatalos szlovák politika s főleg a propaganda Szlovákia államiségének, területi egységének védelmezésével illetve az 1938-1939-ben elszenvedett területi veszteségek revíziójának a szándékával indokolta. Mindenekelőtt az első bécsi döntés revideálásáról volt szó, amely a második világháború idején a szlovák-magyar kapcsolatok állandó feszültségforrása volt.

A Szlovák Köztársaság 38 000 km² nagyságú területével és 2,6 millió lakosával az akkori Európa legkisebb országai közé tartozott. Németországhoz való viszonyát fenntartása kezdetétől fogva egyértelműen a csatlós szerepköre határozta meg. Mindazonáltal rendelkezett az államiség valamennyi belső és külső attribútumával. Fokozatosan 27 ország ismerte el, bár csak egy kisebb részük

tartott fenn vele normális diplomáciai kapcsolatokat, aminek kétségkívül Európa és a világ akkori helyzete volt az oka. Azt is le kell szögezni, hogy az önálló szlovák állam létrehozását (születésének valódi körülményeiről, a náci fenyegetésekkel és félelemmel kísért durva nyomásáról a közvéleménynek nem volt tudomása) a szlovák társadalom nagy része az aggodalmak, megkönnyebbülés és a reménykedés váltakozó érzelmeivel fogadta, melyeket egyre inkább háttérbe szorított a megelégedettség, sőt a lelkesedés. A közvélemény ilyenfajta reflektálása a szlovák államra nem csupán az intenzív propaganda következménye volt, hanem a szlovákiai belpolitikai fejlődést és a környező államokban lezajlott események hatását is tükrözte – kiváltképp azokat, amelyek Cseh- és Lengyelországban történtek a náci megszállás után. A Szlovákiában tapasztalható viszonylag stabil gazdasági és társadalmi helyzet, az itteni kulturális élet és a nemzeti öntudat fejlődése, a tény, hogy az ország területe 1944-ig nem volt kitéve a háborús események közvetlen hatásának, a megszállt országokat, sőt a többi csatlósállamot és magát Németországot is vitathatatlanul felülmúló életszínvonal – mindez együtt jó pontokat jelentett az önálló szlovák államnak. Esméje gyökeret eresztett a szlovák társadalom széles rétegeinek tudatában, és az ellenállást képviselő illetve ellenzéki erők egy része (kivált a baloldal) is akceptálta. Az erősödő ellenzék és az antifasiszta ellenállás köreiben a szlovák államiság gondolata egyre fontosabb szerephez jutott. Az ellenállásnak – amennyiben sikert akart elérni és befolyásolni akarta a társadalom széles rétegeit – a szlovák államiság demokratikus szellemű újjászületésére kellett törekednie. Ez az újjászületés azonban a fennálló szlovák csatlósállam és totalitárius rendszere keretében lehetetlen volt, akárcsak a gépies vissza-

térés az első Csehszlovák Köztársaság állami viszonyaihoz. Az egységes csehszlovák nemzet fikciója mind a szlovák közvélemény, mind az ellenállás számára tarthatatlan volt. Ezt a kétágazatú problémát a szlovák ellenállásnak nagyon céltutatosán, de ugyanakkor bonyolult módon kellett megoldania.

Az ellenállás bírálói, akárcsak fél évszázaddal ezelőtt, ma is azt vetik a szemére, hogy az önálló szlovák állam ellen támadt, s ezért nemzetellenesnek, szlovákellenesnek bélyegezték. Ez a politikai és szemléleti konfliktus fölerősítve tükrözi a szlovák államiság 1939 és 1945 között önálló állam formájában megvalósult eszméjének paradox vagy inkább tragikus helyzetét. A szlovák állam és rendszere közötti ellentmondás mindinkább előtérbe került.

A Szlovák Köztársaság az erőszak jegyében, csatlósállamként jött létre. Rendszere totalitárius volt és fasiszta. Köldökszínór kötötte össze azokkal a politikai erőkkel, amelyek a teljes katonai és politikai vereség felé tartottak. Esélye a túlélésre és a háború utáni Európában való fennmaradásra rohamosan csökkent. A szlovák állam és a szlovák nemzet perspektívái paradox módon a német győzelem esetében is fölöttébb bizonytalanok, jobban mondva tragikusak voltak. A hozzáférhető német titkos dokumentumokból és tervekből egyértelműen az következik, hogy a hitleri Németország a győztes háború után már nem számolt az önálló szlovák állam, sőt az önálló szlovák nemzet létevel sem. Egy részére a fokozatos asszimiláció várt volna, a faji szempontból alkalmazkodásra képtelen illetve alkalmatlan csoportokat pedig keletre szándékoztak telepíteni. Ebből a szémszögből a háborús szlovák állam létezése – minden valóságos vagy utólag kitalált pozitívuma ellenére – nagyon komor perspektívában tűnik elénk. S ellenkezőleg: az államot (de nem a

demokratikus szlovák államiság gondolatát) felszámoló ellenállás új dimenziót nyer.

Tehát a szlovák államiság gondolatának 1939 és 1945 között megvalósult változata kiút és alternatíva nélküli helyzetbe került, amivel a szlovákiai ellenállás erői voltak leginkább tisztában, miközben a Szlovák Köztársaság képviselői makacsul, sőt fanatikusan elzárkóztak ennek megértésétől. Az a politikai garnitúra, amely 1938–1939-ben azt az elvet vallotta, hogy a nemzet több az államnál, most 180 fokos fordulatot tett, s annak az elvnek a jegyében politizált, mely szerint az állam több a nemzetenél.

A fennálló államot a szó szoros értelmében fetiszizálják, érinthetetlené nyilvánítják, melynek fennmaradása érdekében valamennyi rendelkezésre álló eszközt és minden külföldi szövetségest mozgósítani kell. A valóságban azonban a szlovák államvezető és képviselőinek manőverezési lehetőségei a fenti célok megvalósítása érdekében nagyon beszűkültek: nem csupán a Harmadik Birodalommal szembeni csatlósi viszony határozta meg őket, hanem elsősorban az a tény, hogy ideiglenesen bár, de egyedül Németország volt a háborús Szlovák Köztársaság létének egyetlen garانتálója.

Ez az államalakulat megelőző politikai ténykedésével felégette az azon nagyhatalmakhoz vezető összes lehetséges hidat, amelyek kezeskedhettek volna háború utáni létéért, vagy legalábbis lehetővé teheték volna, hogy kedvező politikai konstelláció esetében a gondolat felmerülhessen. E tekintetben nem csak a szlovák állam említett katonai kalandjai képezték a legnagyobb akadályt, de a zsidókérdés radikális megoldása is. Nagyon ingatagok voltak a Szlovák Köztársaság és a semleges európai országok s végső soron a befolyásos Vatikán közötti kapcsolatok, mely utóbbiban a keresztény ideológiát magáénak

valló szlovák állami képviselőt talán leginkább bízott. Úgy tűnik, a szlovák állam vezetői az emigráns csehszlovák kormány által a Hitler-ellenes koalíció országaiban elért sikereket is alábecsülték. Szinte meglepő, hogy bár a Csehszlovák Köztársaság eredeti határok közötti helyreállítását háborús célként kitűző emigráns csehszlovák kormányt a Hitler-ellenes koalíció elismerte, a szlovák állam reprezentánsai nem hitték el, hogy ezek a tények a realitást tükrözik.

Mindezen túl elképesztő a hivatalos szlovák politika fatalizmusa, amely a második világháború végső szakaszában sem tett semmiféle konkrét lépést annak érdekében, hogy szabadulni próbáljon a Németországgal való egyre kényelmetlenebb és mindinkább pusztulással fenyegető szövetségesi kötelektől. Mi több, e tekintetben semmiféle konkrét politikai vagy katonai tervet nem dolgoztak ki. (Az egyetlen kivételt a Szlovák Köztársaság honvédelmi miniszterének, *Ferdinand Čatloš* tábornoknak 1944 nyarán született terve jelentí, amely azonban már túl későn jött, és az ellenállás központi erőinek fontosabb terveibe már nem került bele, noha katonai szempontból nagyon hasonlított hozzájuk.)

A szlovák államnak a háború utáni Európában való megőrzésére vonatkozó elgondolások az irracionalitás síkján mozogtak, s inkább csak óhajok és naív elképzelések voltak, amelyek adósak maradtak a dolgok valódi állásának, a szlovákiai és az európai politikai illetve katonai helyzetnek az értékelésével. Ezen elgondolások némely hirdetője még mindig bízott a háború menetében beálló fordulatban (reményeiket a megígért német titkos fegyverekbe vetették), a Hitler-ellenes koalíció felbomlásában és az azt követő különbékében, s néhányan közülük hajlandók voltak – legalább ideiglenesen – magukévá tenni a Szovjetunió védnöksége alatt álló s a

csehszlovák állam tervezett újjáalakításával szemben ellensúlyt jelentő önálló Szlovák Köztársaság gondolatát is. A Csehszlovák Köztársaság újjáalakításának gondolata azonban a szlovák állam vezetői garnitúrájának egy részét is megfertőzte. Egy ideig állítólag maga J. Tiso elnök is számolt vele, de még inkább más magas rangú politikai, katonai és gazdasági vezetők. Ezt az elképzelést azonban egyfelől a Csehszlovákia szovjetizálásától való félelem tette semmissé (kiváltképp a csehszlovák-szovjet egyezmény 1943 decemberében történt aláírása után), másfelől – s főleg! – pedig a Beneš elnök vezette hivatalos csehszlovák politikai emigráció állásfoglalása; Beneš nem csak a szlovák antifasiszta ellenállás demokratikus államjogi követeléseit utasította el, hanem továbbra sem volt hajlandó a szlovák nemzet identitásának elismerésére, és ragaszkodott a csehszlovák nemzet fikciójához.

Úgy vélem, az emigráns kormány fentebb említett állásfoglalásai 1943 és 1945 között jobban hozzájárultak a fennálló szlovák csatlósállam eszméjének megerősítéséhez, mint magának az államnak a politikája és a propagandája, mely utóbbi az önálló szlovák állam létét demagóg módon összekapcsolta a szlovák nemzet szellemi sőt fizikai létevel.

Az 1944 őszi zajló össznemzeti és antifasiszta fegyveres felkelés Szlovákia egyenjogú helyzetének elve alapján deklarálta a közös csehszlovák állam felújítását (a felkelés által felszabadított területeken ez az államjogi modell sikeresen működött), s ezt követően a helyzet lényegesen egyszerűsödött – és polarizálódott. Akik továbbra is az önálló szlovák államiség 1939 márciusában megvalósult formájának a hívei voltak, csupán két (perspektíva nélküli) lehetőség közül választhattak: a politikai passzivitás, a lemondás s a

csodára és fordulatra való várakozás vagy pedig a fennálló Szlovák Köztársaság aktív politikai és katonai védelmezése melletti fanatikus kitartás között. Ez a védelmezés azonban csakis a Szlovákiában tartózkodó megszálló német csapatokkal együtt és az ő kizárólagos segítségükkel volt lehetséges – s voltaképpen így teljesedett be a háborús szlovák állam tragédiája. E tragédia valamiféle szimbolikus záróakkordja volt az a távirat, amelyet a köztársasági elnök küldött – immár az ausztriai emigrációból – az újonnan kinevezett német kancellárnak, *Karl Dönitz*nek, s amelyben a szlovák államnak az új Európáért harcoló német birodalom melletti hűségéről van szó.

Az 1939 és 1945 között fennálló szlovák állam vitathatatlanul az államiság megvalósulásának egyik lépcsőfokát jelenti a modern szlovák történelemben. Létrejöttének körülményei, mindenekelőtt pedig a hitleri Németországgal szemben megalázó csatlós viszonyban lévő háborús szlovák állam rendszerének jellege nem csupán az európai, de a hazai közvélemény szemében is degradálták őt, s ez utóbbi össznemzeti fegyveres felkeléssel fejezte ki elutasítását. Ez azonban nem volt azonos a szlovák államiság elutasításával, amely mindenkor – ma is – csak a totalitárius politikai rendszerek keretein kívül, a polgári demokrácia feltételei között valósulhat meg.

Minden más kísérlet rövid ideig tartott és fog tartani, s előbb-utóbb sikertelenül végződik. Az 1939-1945 között létezett első Szlovák Köztársaság történetének talán ez a történelmi tanulsága – ha egyáltalán létezik ilyesfajta tanulság. (Fordította: G. Kovács László)

G. Kovács László

Jozef Tiso nemzetfogalmának legfőbb sajátosságai

Jozef Tiso nemzetfogalma, a Szlovák Köztársaság egykori elnökének a nemzethez/nemzetekhez való viszonya mindeneke-lőtt azért érdemel figyelmet, mert az államfő eszmei állásfoglalásai alá nem becsülhető be-folyást gyakoroltak az ország politikai és szellemi életére, s döntő mértékben járultak hozzá a hivatalos ideológia megalapozásához. Mindezen túlmenően nézeteinek kritikai ér-tékelése a ma embere számára is tartogat fontos tanulságokat.

Tiso, a politikus és a lelkész gondolkodá-sában a nemzet központi kategóriaként sze-repelt. Világnézetének egyik pillérét jelentet-te. Felfogása szerint a nemzet fölötté áll az egyénnek, akinek, ha a szükség úgy hozza, kö-telessége bármely áldozatot meghozni a nem-zetközösségért. Arról, hogy számára mit is jelentett a nemzet fogalma, egy alkalommal így vallott: "A nemzet olyan embercsoport, amelynek közös érdekei, közös vágyai, szoká-sai vannak, közös területe, amelyen saját akaratából az önálló nemzet életét akarja él-ni." Ezt a definíciót – amely a Szlovák című központi napilapban látott napvilágot 1940. április 10-én - egészíti ki a köztársasági elnök

udvari filozófusának nevezett *Štefan Pola-kovič* Tisova náuka (Tiso tanítása, 1941) cí-mű kötetében olvasható meghatározás, mi-szerint "a nemzet egy szellemi képződmény, amely eredendően rendelkezik bizonyos, a természet Teremtőjétől kapott tulajdonsá-gokkal."

Ez utóbbi idézet azért is figyelemre mé-ltő, mert rávilágít Tiso nemzetértelmezésének eszmei alapjára, a keresztény nacionalizmus-ra, amely a Szlovák Köztársaság szellemi éle-tében az egyik alapvető irányzatot jelentette. Az etnikai nemzetfogalom Tisonál, a katoli-kus papnál, meghatározó jelentőségű vallási dimenziót kapott.

Tiso már évekkal a Szlovák Köztársaság megszületése előtt, egy 1934-es írásában az azonos származás és a közös vonások mellett fontosnak tartotta kiemelni a kultúra össze-kötő szerepét. Véleménye szerint a nemzet, ez az organikus képződmény nem létezhetne a közös kulturális örökség, az évszázadokon át létrehozott szellemi közkinccs újbóli bir-tokbavétele nélkül. Legfontosabb téziseinek egyike szerint a nemzeti lét folytatása elkép-zelhetetlen a kulturális hagyományok átörö-

kítése nélkül, s ha egy nemzetben belül "szellemi rothadás" üti fel a fejét, akkor pusztulásra elkerülhetetlenné válik.

Nem igényel tehát különösebb indoklást, miért emelte ki külön is a nemzet lelkületének megerősítését, szellemi életének fejlesztését - többek között abban az 1939. március 30-án elmondott programadó rádióbeszédében, amelyben a nevével is fémjelzett új állam szellemiségének megfelelően "a szlovák történelem, irodalom, művészet és szociológia roppant gazdagságát" hangsúlyozta, s nacionalista doktrínájához hűen a nemzeti lelkület megerősítésének egyik fő indokát abban jelölte meg, hogy e lelkületet "ne törhesse meg semmiféle idegen befolyás, s ne hagyja magát meglepni semmiféle újdonságok által." (Slovák, 1939. április 1.) "A nemzetet egyedül a belülről fakadó lelki erő mentheti és tarthatja meg" - szögezte le 1940 őszén is. (Slovák, 1940. október 29.)

A fentiek fényében természetesnek tekinthető, hogy a nemzeti nagyság kritériumait mindenekelőtt a szellemi értékekben látta, és sosem felejtette el hangsúlyozni, hogy a nemzeteknek területük nagyságára és lélekszámukra való tekintet nélkül azonos létjogaik vannak.

A nemzeti léthez való jog azonban csakis egy alapvető követelmény teljesülése, nevezetesen az autonómia megvalósulása esetén juthat érvényre. Tiso az első pillanatban homályosnak tűnő "autonómia" szónak egyértelmű jelentést ad: önállóságnak fordítja, s különös gonddal húzza alá, hogy az önállóság a nemzet legfőbb, természet adta joga. De nem csak jog, hanem létfeltétel is: "Nemzetnek lenni önállóság nélkül annyit tesz, mint pusztulásra ítélni azt a nemzetet" – állapítja meg az autonómia fontosságáról szólva. (Slovák, 1940. szeptember 24)

A nemzet önállósága mindvégig afféle

eszméi irányítú maradt mind Tiso, mind a hivatalos szlovák kül- és belpolitika számára, sőt a végső vereség és az összeomlás közeledtével a nemzeti különállás és önrendelkezés gondolata egyre nagyobb hangsúlyt kapott, s a nemzetközösség önállóságát megtestesítő saját állam a hivatalos megnyilatkozásokban és a sajtóban mítikus jelentőségűvé nőtt. Tiso elnök Március 14-e eszméje (Idea 14. marca) című, a Szlovák Köztársaság megalakításának hatodik évfordulója alkalmából írott cikkében többek között azt állapítja meg, hogy az önálló szlovák állam "a szlovák nemzet egyedülálló gyarapítójának" bizonyult, s a szlovák nemzetet csak saját államának megteremtését követően írták be "a világ felnőtt korú népeinek anyakönyvébe". (Slovák, 1945. március 14.)

Az önállóság Tiso értelmezésében jognak és létfeltételnek túl kötelességet is jelent: a nemzetnek önmagával szembeni legfőbb kötelességei egyike az önállóság akarása és védelmezése. Az egyénnek a nemzethez való pozitív viszonya ebből az aspektusból alapvető követelményként jelenik meg, mely követelmény Tiso megfogalmazása szerint az isteni parancsolatokkal egyenértékű: "A nemzet iránti szeretet a vallás parancsa, s a negyedik parancsolat ellen vét, aki nem szereti nemzetét. Az ember, aki elárulja nemzetét, nem csak az evilági áruló bélyegét viseli magán, hanem azét a vétkesét is, aki nem tartja meg az isteni parancsolatokat." (Slovák, 1939. augusztus 29.)

E ponton a hivatalos ideológia rangjára emelt *keresztény nacionalizmus* definíciójának lényegéhez értünk, amelyet az elnök tömören és világosan így fejezett ki: "Az, hogy szeresd felebarátodat, mint önmagadat, annyit tesz, hogy először önmagunkat kell szeretnünk, s aztán felebarátunkat. A keresztény szeretet alapja az önmagunk iránti sze-

retet. Ebből következik a keresztény nacionalizmus, miszerint először saját nemzetünket kell szeretnünk, aztán a többi. Más a nem keresztény nacionalizmus, amely csak önmagát szereti, és sovinizmussá nő át." A keresztény nacionalizmus pragmatizmusát, humánus oldalait és toleráns voltát ecsetelve Tiso rendkívül optimista következtetésekre jutott: "A nacionalizmus a magáét (tehát önmagát) szereti, de nem szabad gyűlölnie azt, ami eltérő; önmagát építi, de nem szabad pusztítania másokat; önmagát erősíti, de nem választja szét, ami egész." (Slovák, 1939. augusztus 29.) Az általa ideálisnak látott és látott nacionalizmus pozitivitását hangsúlyozta például az *Andrej Hlinka* halálának első évfordulója alkalmából, 1939. augusztus 16-án Rózsahegyén (Ružomberok) elmondott ünnepi beszédében is, melyben többek között leszögezte: "Szenvedélyes szlovák nacionalisták voltunk, vagyunk és maradunk, a mások iránti legcsekélyebb gyűlölet nélkül."

Tiso felfogása szerint tehát a keresztény lelkiületű nacionalizmus nem irányul más nemzetek ellen, legfőbb tartalma a nemzet és a haza önzetlen szeretete, elsőrendű célja pedig a nemzet spirituális felemelése. A különböző nacionalizmusok közötti összeütközés, véleménye szerint nem jelenthet veszélyt, hiszen a különbségek és az esetleges ellentétek sokkal kisebb súllyal esnek latba, mint az európai nemzeteket összekötő univerzális eszme és közös tradíció, a kereszténység. A kereszténység azonban nem csak a nemzetközi közösség összetartó erejét jelenti, hanem mindezekelőtt azt a szellemi erőt, amely a szlovákság fennmaradását biztosította. "A keresztény hit megőrzése - jelentette ki Tiso már említett 1939. augusztus 16-i beszédében - tette lehetővé, hogy a szlovák nemzet nemzetként megmaradjon... Népiünk keresztény és nemzeti hagyománya oly szorosan összekapcsolódik, hogy lehetetlen egymástól elválasztani őket."

Nem érdektelen megjegyezni, hogy a Tiso által ideálisnak tekintett, mások iránt is toleranciát tanúsító nacionalizmus megkülönböztetése a "nem keresztény" és sovinizmussá fajuló nacionalizmustól óhatatlanul elhatárolódást jelentett a más nemzetek iránti gyűlöletet és a rasszizmust nyíltan hirdető náciizmustól - más kérdés, hogy ez az elhatárolódás a gyakorlati politikában csak áttételesen s kis mértékben érezte hatását, s épp akkor bizonyult teljesen illuzórikusnak, amikor kezdetét vette az ország történelmének legsötétebb fejezete, a zsidónak minősített lakosok túlnyomó többségének deportálása a náci haláltáborokba.

Tiso nemzetértelmezésében tehát nem találunk nyíltan kirekesztő, a gyűlölködést és az emberiség elleni bünteteket ab ovo igazoló elemeket. Bár újra és újra hangsúlyozza, hogy állama a szlovák nacionalizmus legfontosabb célkitűzésének a megvalósulása, s létének értelme a szlovák nemzet sokoldalú fejlődésének biztosítása, nem adja fel azon meggyőződését sem, mely szerint ha a többi nemzet is az önszerető, de mások ellen nem irányuló nacionalizmus szellemében fog élni, s megvalósul e nacionalizmusok valamiféle harmóniája, akkor "elkövetkezik a nemzetek nagy testvéresülése, mert a magunké iránti nagy és forró szeretet mellett a nemzetek lelkében sem hely, sem idő nem lesz az idegekkel szembeni gyűlölet számára."

Ismételten az 1939. augusztus 16-i beszédből idéztünk, mely az első Szlovák Köztársaság egyik legfontosabb ideológiai alapvetését tartalmazta. Számos lényeges megállapítása közül még egyet szeretnénk kiemelni: Tiso a keresztény nacionalizmus elveit az országon belüli kisebbségi kérdés megoldásakor is alkalmazni kívánta, és "valamennyi más nemzetiségű polgárnak" igazságosságot s a "keresztényi szeretet szellemének" megfe-

elő bánásmódot ígért: A gyakorlat azonban e tekintetben is élesen eltért az elmélettől.

A nemzet önszeretetének legtermészetesebb következménye önmaga boldogságának keresése, azaz a szellemi és anyagi felemelkedés biztosítása. E cél elérésének eszköze az állam, amely lehetővé teszi mindazt, amire az egyének és a kisebb közösségek önmagukban képtelenek. Ha a nacionalizmus – az elnök szavaival élve – "belső hajtóerő, amely értéket teremt egy bizonyos nemzetközösség hasznára", akkor az állam a közjó megteremtésének és megőrzésének külső kerete, mindenekelőtt pedig eszköze. Ebből az értelmezésből egyenesen következik, hogy a nemzet az állam fölött áll, melynek képviselői csakis a nemzettől eredeztethetik hatalmukat. Tekintélyük s az állam tekintélyének alapja a nemzet szuverenitása.

A nemzet szuverén voltának bizonygatása Tiso és hívei különféle megnyilatkozásaiban a leggyakrabban szereplő motívumok közé tartozott, s ennek oka aligha igényel részletesebb magyarázatot: a németekkel kötött szövetség Szlovákia szuverenitását a háború kiterjedésével párhuzamosan minél inkább kérdésessé tette, annál inkább szükségessé vált tehát, hogy a hazai közvéleményt az ország önállóságának valóságosságáról meggyőzzék. Nem kevésbé fontos volt annak a "történelmi szükségszerűségnek" a megvilágítása, melynek az állam hivatalos ideológusai szerint logikus módon és elkerülhetetlenül a csehekkel való szövetség felbomlásához/felbontásához és a saját állam megmentéséhez kellett vezetnie.

Tiso is számos alkalommal hangsúlyozta, hogy a Szlovák Köztársaság létrehozása a nemzetfejlődés természetes és messzemenően kívánatos következménye. Mondanivalójának azzal kívánt nyomtékot adni, hogy újra és újra leszögezte: a szlovák nemzetnek egyé-

kell válnia államával, hiszen sorsuk 1938. október 6-át – Szlovákia autonómiájának kihirdetését – s kivált 1939. március 14-ét követően elválaszthatatlanul egybefonódott. "Szlovák hazafinak és ideálisan nemzetinek lenni annyit tesz, mint a szlovák állam odaadó építőjének lenni. A szlovák nemzet iránti szeretet a szlovák állam iránti odaadásban és hűségben konkretizálódik" – szögezte le nevezetesen, 1939. március 30-i rádióbeszédében. Amikor az elkerülhetetlen bukás már előrevetítette árnyékát, az állam és a nemzet sorsközösségének hangoztatása vált a hivatalos propaganda legfontosabb tézisévé. A nemzet és az állam közé egyenlőségjel került, majd egyre több megnyilatkozás utalt arra, hogy az állam megőrzése olyan cél, melynek érdekében a nemzetnek önmagát, jövőjét is kockára kell tennie.

Tiso felfogása szerint a nemzet csak akkor hozhat létre szilárd és időtálló állami struktúrát, ha lélekben is egyetlen nagy közösséggé válik, s ha a szlovákok a jogok és kötelezettségek tekintetében is egyenlőek lesznek. Tehát nem tekintette elegendőnek a közös nyelv, kultúra, terület, a közös hagyományok biztosította alapot, hanem a nemzet egységesítésének szociális és szociálpszichológiai vonatkozásait is figyelembe vette.

A sosem létezett nemzeti egység dicsőítésében és misztifikálásában maga mutatott példát híveinek, de az 1944 augusztusában kitört nemzeti felkelés napjaiban ő is kénytelen volt – a nyilvánosság előtt is – beismereni, hogy a nemzeten belül igenis vannak "hűtlenek", "árulók", "megtévesztettek" és "kalandorok". Az egységről vallott felfogását azonban az elmélyülő katonai, politikai és gazdasági válság csak megerősíteni látszott: az összefogás demagóg és immár teljesen irreális jelszavát szegezte szembe a fenyegető veszéllyel. 1944. október 30-án a németek ál-

tal elfoglalt Besztercebányán (Banská Bystrica) - a hegyekbe visszaszorított felkelés központjában - mondott beszédében sem tagadta meg önmagát, amikor kijelentette: "...minden nemzetnek természetes törvénye, hogy csak akkor lehet szerencsés és boldog, ha valamennyi tagja a kötél ugyanazon végét húzza." (Slovák, 1944. november 1.)

Az államról vallott instrumentalista felfogását jól tükrözi az 1944. július 12-én Bajmócon (Bojnice) a Hlinka Gárda (Hlinkova garda) újonnan kinevezett tisztjei előtt elmondott beszéde, amelyben többek között leszögezte: "Az állam annak a rendnek a megszervezése, amely a nemzetnek körülményeket és előfeltételeket biztosít, hogy éljen, fejlődjön, és életének minden területén gyarapodjon." (Slovák, 1944. július 14.) Nem kevésbé figyelemre méltóak voltak két évvel korábban, 1942. július 1-én a Hlinka Szlovák Néppártjának (Hlinkova slovenská ľudová strana - HSLS) tagjaihoz intézett szavai: ebben a beszédben különös hangsúlyt kapott az állam rendőri szerepe a társadalom egységét bomlasztó "önzés" elleni harcban. Nem titkolta, hogy valamennyi társadalmi probléma megoldásánál fontos szerepet szán az állam erőszakszervezeteinek. Az állam ezúttal már az egyének s végső soron a nemzet fölött álló képződményként jelenik meg: "Szükséges, hogy az állam éljen hatalmi helyzetével, s nemkülönben, hogy az egyének engedelmeskedjenek az állam utasításainak." A totalitáriánus rendszer vezetőjének szavai önmagukért beszélnek.

Tiso az etnikai nemzetfelfogás híve volt, s e felfogását elvi síkon össze egyeztetni a kereszténység univerzalizmusával; a nacionalizmus és a sovinizmus közötti különbségtétel révén igazolni vélte a szlovák nemzeti emancipációs mozgalmakban gyökerező nacionalizmus és az emberek származásra való

tekintet nélküli egyenlőségét hirdető kereszténység mesterséges, ám a történelemben oly gyakori szintetizálását. Az etnikai nemzetfelfogás alapján s a Szlovák Köztársaság kül- és belpolitikai helyzetével érvelve mi sem volt könnyebb, mint a nemzeti egység követelményének hangzatos megfogalmazása.

Nem célunk e helyt annak a sajnálatosan gyakori jelenségnek a boncolgatása, hogy milyen következményekkel jár az egyén alapvető szabadságjogaira, sőt emberi néltóságára nézve az egységeszmény hatalmi eszközökkel (is) történő megvalósítása, csupán azt jegyezzük meg, hogy a "szenvedélyes szlovák nacionalizmus" diktatórikus viszonyok kialakulásához, a nemzet belső megosztottságának tragikus elmélyüléséhez és a Németországnak való teljes behódoláshoz vezetett. Mindezen túl pedig végzetes szerepet játszott egy népcsoport tragédiájában, s jóvátehetetlenül diszkreditálta a Tiso által oly patetikusan megfogalmazott eszmét.

Mint ismeretes, a Szlovák Köztársaságban az etnikai elv alkalmazása kezdettől fogva antiszemita törvénykezésben, a zsidóknak minősített polgárok diszkriminálásában nyilvánult meg.

Tisonak, a lelkésznek és a morálteológia kiváló ismerőjének tisztában kellett lennie azzal, hogy a sajátjának vallott eszmények és a rasszista ideológia s politikai gyakorlat között feloldhatatlan ellentmondás uralkodik. Az 1941-ben életbe lépett, és a jogfosztó, lealacsonyító rendeletet riasztó tárházat tartalmazó ún. *Zsidó Kódex* s az 1942-ben végrehajtott deportálások igazolásához az elnöknek valóságos ideológiai salto mortalit kellett végrehajtania, s ő képesnek bizonyult erre. A részben kényszerűségből vállalt gyakorlati politika céljaihoz, a németek és legodaadóbb hazai híveik követeléseire igazodva ő is a nácik által pontosított és "tökéletesi-

tett” biológiai nemzetfogalom szószólójává válik, s ezúttal már egy végletesen kirekesztő, rasszista koncepciót próbál meg kibékíteni a keresztény nacionalizmus eszméjével.

A nemzeti önszeretet parancsa érvényben marad, de a zsidóság viszonylatában szó sincs semmiféle koegzisztenciáról, a gyűlölet hiányáról: az elnök szerint a keresztény lelkiület irányukban egészen másképp nyilvánul meg. 1942 augusztusában elhangzott hírhedt holicsei (Holíč) beszédében egyebek között ezt mondta: “Még egy kérdést említenék, amely szóba került, mégpedig a zsidókérdést. Úgy mond keresztényi-e, ami történik. Emberséges-e? Nem rablás ez? De kérdem én: Keresztényi-e, hogy a szlovák nemzet meg akar szabadulni örökös ellenségétől, a zsidótól? Keresztényi ez? Az önmagunk iránti szeretet isten parancsolata, s ez a szeretet azt parancsolja nekem, hogy távolítsak el magamtól mindent, ami árt nekem, ami veszélyezteti az életemet. S hogy a szlováknak a zsidó elem az életét veszélyeztette, erről, azt hiszem, senkit nem kell győzködni.” (Slovák, 1942. augusztus 18.) Néhány héttel korábban, a zágrábi Neue Ordnungnak adott nyilatkozatában leszögezte: “A nemzetünk iránti, a katolikus morál által hirdetett szeretet Szlovákiában a szlovák nemzet valamennyi kártevője elleni eredményes harcban is megnyilvánult. Régóta e kártevők-höz tartozott a zsidó, aki a szlovák népet politikailag elnyomta és gazdaságilag kizsákmányolta, s elpusztítására törekedett... Mindaz, amit a zsidókérdésben cselekedtünk, megfelel a népünk iránti szeretetnek.”

Tisonak a zsidók deportálásáért viselt politikai és erkölcsi felelősségét a legkevésbé sem csökkentti, hogy elnöki jogkörével élve mintegy ezer zsidót mentesített – családtagjaikkal együtt – a deportálási törvény hatálya alól, s ily módon megközelítően ötezer ember megmenekülését tette lehetővé – legalábbis 1944 őszéig, amikor a megszálló német csapatok és hazai segítők már a mentesítést igazoló okmányok birtokosait is letartóztatták és deportálták.

Tiso nézeteinek végzetes irányú változását pontosan tükrözi már említett, 1944 júliusában Bajmócon elmondott beszéde, amelyben kijelentette: “A nemzet biológiai egység, tehát magától a természettől adott természetes egység.” Ekkorra már a báni (Bánovce nad Bebravou) plébános, a Szlovák Köztársaság elnöke többször is túllépett azon a határon, amelyen egy katolikus papnak semmiképp sem lett volna szabad állépnie.

Semmi kétség, Tiso a náci korifeusoktól eltérően nem tartozott a fajirtás, a barbár jelszavak jegyében végrehajtott tömeggyilkosságok ideológusai közé, de morális tekintélyének teljes súlyával képviselt téveszméi, végzetesen rossz ügyek melletti nyílt vagy közvetett kiállása, az önkorrekciónak legfeljebb halvány lehetőségét felvillantó, ám országa és nemzete tragédiáját csak súlyosbító magatartása miatt nem tarthat számot a történelem felmentő ítéletére.

A keresztény nacionalizmus elméletének csődjét földönfutók tömegei, deportáltakkal zsúfolt, a haláltáborok felé zakatoló vonatok, tömegsírok, s egymás ellenségeivé vált és önmagukkal is meghasonlott emberek százezrei tanúsították.

Michal Barnovský

Szlovákia 1945-1960 közötti államjogi helyzetének néhány kérdéséhez

Amikor 1993. január 1-jén a csehszlovák állam szétesett, cseh politikai körökben két, a létezésének értelmét értékelő tézis jelent meg. Az egyik szerint a csehek és a szlovákok közös állama beteljesítette küldetését: megvédte a szlovák nemzetet a megszűnéstől, meggyökerezett a demokráciát, és magasabb kulturális, műveltségi és gazdasági szintre emelte. A másik tézis ennek az államnak a művi voltát hangsúlyozta. Az az állam, amely már két alkalommal nem bírta ki a nemzetközi megrázkódtatásokat, és ellenállás nélkül szétesett, az az állam, amelyben a szétválás iránti vágy erősebb volt mint az integráció, nem lehet természetes képződmény. Magának a Csehszlovák állam művi jellegének a gondolata nem volt új. – A maga idejében így jellemezték a folyamatot a Komintern, a náci propaganda, továbbá a Hlinka-féle Szlovák Néppárt ideológusai (a második világháború alatt és azután is).

A szlovák racionális irányultságú politikai erők egy része, beleértve az ilyenfajta historizáló publicisztikát is, a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság megszűnését és az

önálló szlovák állam létrejöttét nagy történelmi eseményként, a szlovák nemzet évszázados vágya beteljesüléseként értékelték. Ezzel összefüggésben megjelentek az első Szlovák Köztársaság (1939-1945) keletkezésének, létének és rendszerének az átértékelésére irányuló törekvések. Néhányan még azt is állították, hogy az első Szlovák Köztársaság nélkül nem lett volna második Szlovák Köztársaság sem.

A politika irányítói politikai programjait és döntéseiket mindig történelmi argumentumokkal támasztják alá, és a történelemből azt választják ki, amire pillanatnyilag szükségük van. A történészeknek nem lenne szabad ilyen sémákat és ítéleteket alkotni konkrét elemzés nélkül. Államok gyakran sokkal prózaibb okokból jönnek létre és szűnnek meg, mint azért, hogy be kell teljesíteniük, vagy hogy beteljesítették a történelmi küldetésüket. Másrészt túl sok művi állam lenne, ha ezt a címkét ragasztanánk valamenynyire, amely nagyobb ellenállás nélkül szűnt meg a nemzetközi "földrendések" közepette. Ugyancsak nehéz alátámasztani azt a tézist,

hogy a szlovák nép vágyai évszázadokon keresztül az önálló szlovák állam felé irányultak.

A kis államok keletkezése és létezése csaknem elképzelhetetlen a nagyhatalmak egyetértése vagy garanciái nélkül, és 1918-ban a győztes hatalmaknak érdekében állt a Csehszlovák Köztársaság létrejötte, a második világháború alatt pedig a felújítása. Megvizsgálhatjuk, melyik nagyhatalomnak fűződött nagyobb, és melyiknek kisebb érdeke ehhez, valamint ezen érdek indítóokait, de az tény, hogy a Csehszlovák Köztársaság felélesztésének a kérdése nem volt vitás kérdés a Hitler-ellenes koalícióban.

A háború idején a szlovák politikusok soraiban több változat is keletkezett Szlovákia bekapcsolásáról és államjogi helyzetéről, de csak azok voltak reálisak, amelyek Szlovákia jövőjét a Csehszlovák Köztársaság létevel kötötték össze. Miután a Hitler-ellenes koalíció hatalmai elismerték a londoni csehszlovák kormányt (1941-1942), a Csehszlovák Köztársaság és a Szovjetunió pedig 1943 decemberében szövetségi szerződést kötött, gyakorlatilag Szlovákia sorsa is eldőlt. A szövetséges hadseregek oldalán harcoló külföldi csehszlovák katonai egységek létrejötte, valamint a Szlovák Nemzeti Felkelés 1944-ben megerősítették ezt a tényt, de a külső tényező volt a döntő.

Szlovákia a felkelés nélkül is betagolódott volna ebbe az államalakulatba. Senki sem végzett volna közvéleménykutatást, nem lett volna semmiféle népszavazás. Az akkori szlovák néppárti képviselőnek, amely az utolsó pillanatig együttműködött a nácizmussal, a legkisebb esélye sem volt arra, hogy megmentse a szlovák államot. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a nemzeti állam gondolata halott lett volna. A Szlovák Kommunista Párt illegális vezetése 1944. július 7-én a kö-

vetkezőket írta K. Gottwaldnak Moszkvába: "Ha ennek az államnak (Szlovák Köztársaság – M.B.) más tartalma lenne és más rezsim vezetné, nem is beszélve a szövetségeseiről, szlovák álláspontból nem lehetne semmit felhozni ellene. Nem csoda, hogy itt a tisztességes emberek részéről nagyon komoly mozgalmak keletkeznek, hogy megváltoztassák a rendszert, az államnak szociális töltetet adjanak, de az államot meghagyják. Ezt a teljesség kedvéért említjük meg, hogy világos legyen, London (a londoni csehszlovák kormány – M.B.), amely támadja az államot, annak önállóságát, és úgy véli, hogy ezáltal a rendszert is támadja, mellé."

Az ezirányú törekvéseket azonban a külső tényezők kivül – a Csehszlovák Köztársaság nemzetközi elismerése – további tényezők is korlátozták. Szlovákiát az akkori Szlovák Köztársaság határain belül, a bécsi döntés megfosztotta a Horthy-Magyarország által megszállt déli területektől. A győztes hatalmak támogatása nélkül ezek visszaadása elképzelhetetlen volt. A polgári ellenállási mozgalom képviselői egy időben azért aggódtak, hogy a szlovák kommunisták ne éljenek vissza a szlovák államisággal úgy, hogy Szlovákiát mint szövetségi köztársaságot a Szovjetunióhoz csatolják. Bizonytalanság uralkodott abban a kérdésben, hogy a szlovák államot fenn lehet-e tartani. J. Lettrich, a Demokrata Párt elnöke 1946 júniusában kijelentette, hogy a jelenlegi geopolitikai helyzetben Szlovákia nem törekedhet önállóságra, "mert Szlovákia zomszédai .... Szlovákiának ezt a nemzeti és állami önállóságát felszámolnák." Végül is a szlovák államiság gondolatának nem voltak mély gyökerei, nem volt meghonosodva.

A Szlovák Állam hirtelen jött létre, Hitler segédletével, és rövid ideig tartott. Az adott helyzetben a kisebb rossznak tartották. Egy-

szóval a szlovák állam létrejötte és fennmaradásának a lehetősége bizonytalan és kévessé valószínű volt, sok kérdőjelet vont maga után, míg a Csehszlovák Köztársaság felélesztése a háború végén egészen reális alternatíva, csaknem kész tény volt.

1945-ben Szlovákia másodszor lépett ugyanabba az államalakulatba – s ez a Csehszlovák Köztársaság. Azonban ez már más Szlovákia és más Csehszlovákia volt. Egy olyan Szlovákia, amely az első (München előtti) Csehszlovák Köztársaság csaknem 20 éves fennállásának, a második Csehszlovák Köztársaság néhány hónapos fennállásának és a Szlovák Köztársaság hatéves létezésének tapasztalataival gazdagodott. Kulcskérdés volt, milyen lesz Szlovákia helyzete a megújult Csehszlovák Köztársaságon belül. Erről már nem a nagyhatalmak, hanem belső politikai erők döntöttek. Benešnek az a törekvése, hogy Szlovákia államjogi helyzetének a lényeges megváltoztatása nélkül, azaz az egységes csehszlovák nemzet eszméje és a tartományi rendszer alapján kell felújítani a Csehszlovák Köztársaságot, már a háború idején vereséget szenvedett.

A Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT), amely mint forradalmi szerv 1944. szeptember 1-jén legalizálta tevékenységét, elvetette a csehszlovakizmust, és a szlovák kérdés megoldásának új koncepcióját vetette fel, amely a szlovák nemzet önállóságának az elismerésére és az egyenlő az egyenlővel elvének érvényesítésére épült. A felszabadított területen átvette az államhatalmat, és a londoni csehszlovák kormánytól megtagadta a belpolitikai függetlenséget Szlovákiában. Beneš és követői számára nem maradt más hátra, mint visszalépni. Az új szlovák politikai képviselő győzelme azonban nem volt végtelen, államjogi szempontból nem eredményezte a két nemzet, a csehek és a szlovákok

egyenjogú helyzetét, még ha a szlovákok függetlenségét elismerték és egyenjogúságukat proklamálták is.

A szlovák nemzeti felkelés, amely a szlovákok és a csehek egy államalakulaton belüli együttélésére tette le a voksot az egyenlő az egyenlővel elve alapján, történelmi lehetőséget jelentett, hogy a Csehszlovák Köztársaságot új alapokra építhessék. Ezt a lehetőséget azonban elszalasztották. Mindkét szlovákiai politikai párt, a Demokrata Párt és a Szlovák Kommunista Párt, fokozatosan arra a következtetésre jutott, hogy szükség van a Csehszlovák Köztársaság föderalizálására. Az SZNT 1945. május 26-án ebben a szellemben egyöntetű döntést hozott. Emellett, a cseh közvéleményre való tekintettel, nem használtak olyan fogalmakat, mint föderáció és autonómia. A Csehszlovák Köztársaság nem szövetségi állam lett volna, hanem egységes állam sui generis, ami azt jelenti, hogy rendelkezett volna szlovák nemzeti szervekkel, cseh nemzeti szervekkel, a közös ügyeket pedig országos szervek irányították volna a Csehszlovák Köztársaság egységének és oszthatatlanságának a megőrzése mellett.

Ennek ellenére 1945-1948 között valamennyi cseh politikai párt elvetette a csehszlovák föderáció gondolatát. A csehek továbbra is a cseh országrészek egyikének tekintették Szlovákiát. Az 1946. decemberi közvéleménykutatások szerint a megkérdezettek 65 százaléka hitt a csehszlovák nemzet létezésében. A csehek mint csehszlovákok, tehát az egységes csehszlovák nemzet hívei, de úgy is mint a többségi nemzet, nem érezték szükségét, hogy megvédjék saját függetlenségüket és saját nemzeti állami szerveket hozzanak létre. Sajátjuknak tartották az országos szerveket, és a szlovákok szemére vetették, hogy privilégiumokat követelnek, amikor kitarthatnak az SZNT és a Megbízottak Testü-

lete mellett. 1938. október 6-át (autonómia) és 1939. március 14-ét a szlovákok árulásának tartották, a Szlovák Nemzeti Felkelést pedig a cseh nemzet ellen a múltban elkövetett igazságtalanság jóvátételeként tekintették. Bár a háború után a nemzetközi helyzet radikálisan megváltozott, egyetlen hatalom sem támogatta az önálló szlovák állam létrehozását, a szlovák szeparatizmustól való félelem a csehek körében mégsem múlt el.

A szlovák politika sikertelenségének a másik oka az volt, hogy a szlovák politikai pártok nem képviseltek egységes álláspontot Szlovákiának a Csehszlovák Köztársaságon belüli helyzetének kérdésében. A Demokrata Párt és a Szlovák Kommunista Párt egyetértése rövid ideig tartott. Lényegében már az első prágai egyezmény (1945. május 31 - június 2.) megkötésével véget ért, amikor a kommunisták a CSKP prágai vezetésének utasítására felhagytak a föderáció követelésével. A Demokrata Párt képviselői a Csehszlovák Köztársaság kormányával való prágai tárgyalások során ugyan felvetették a föderatív rendezés gondolatát, de amikor a cseh pártok ellenállásába ütköztek, nem tartottak ki követelésük mellett. Úgy tűnik, egyik politikai erő sem értette meg kellőképpen, hogy éppen most, néhány héttel a háború befejeződése után Európában, kínálkozik a legmegfelelőbb pillanat a föderáció törvényesítésére, és így hosszú időre elodázták ezt a lehetőséget.

Később rosszabbodtak a feltételek. A szlovák kérdés megoldása a hatalmi-politikai harc részévé vált, az egyes politikai pártok stratégiai, taktikai szándékaiknak rendelték alá. Az 1946. májusi parlamenti választások után, amikor a Demokrata Párt Szlovákiában megszerezte a szavazatok 62 százalékát, a szlovák kommunisták a centralizáció mellett szálltak síkra, és a föderációt, ami mellett ad-

dig kiálltak, már meg sem említették. A Demokrata Párt átvette a kezdeményezést a szlovák nemzeti érdekek védelmében, de a Nemzeti Front talaján elszigetelődött, és defenzívára kényszerült. Több erőt kellett kifejtenie saját védelmére és a választás során megszerzett hatalmi pozíciója megtartására, mint Szlovákia egyenjogú helyzetének a biztosítására.

Tekintettel arra, hogy a cseh politikai pártok elutasították a cseh-szlovák viszony alkotmányerejű -törvény általi rendezését, Szlovákia államjogi helyzetének a végleges megoldása elhalasztódott. Az új alkotmányban kellett volna rögzíteni, annak elfogadásáig, a szlovák nemzeti szervek hatáskörét és az országos szervezetekhez – a kormányhoz, a parlamenthez és az elnökhöz – való viszonyukat politikai egyezményekkel határozták meg, melyek eredménye az erőviszonyoktól függött.

Az 1945. április 5-i kassai kormányprogram és a három prágai egyezmény 1945-1946-ban az államjogi rendezés aszimmetrikus modelljét rögzítette, mely szerint léteztek szlovák nemzeti szervek és országos szervek, hiányoztak viszont a cseh nemzeti szervek. Ezek szerepét az országos szervek helyettesítették. Az aszimmetria következménye az SZNT és a Megbízottak Testülete jogkörének a korlátozása, valamint a cseh és a csehszlovák közötti különbségek elmosódása lett.

Szlovákia köztársaságon belül elfoglalt helyzetét 1945-1948 között, és azután egészen 1968-ig államjogi szempontból úgy lehet jellemezni, mint bizonyosfajta autonómiát az egységes államon belül. Időkeresztmetszetben azonban az autonómia mértéke változott. Az első prágai egyezmény után a szlovák nemzeti szervezeteknek még jelentős hatásköre volt. Az elnök és a kormány nem avatkozott bele az SZNT törvényhozói munkájába. Az elnöki dekrétumok csak az SZNT egyetér-

tésével léptek hatályba országos szinten. Az összes személyi kérdésről az SZNT döntött Szlovákiában. A Megbízottak Testülete felelősséggel tartozott a kormánynak az elnöki dekrétumok teljesítéséért, a megbízottak azonban nem voltak alárendelve a minisztereknek. Egyéb területeken a Megbízottak Testülete az SZNT végrehajtó szerve volt. Szlovákia autonóm helyzete abban az időben a föderalizmus bizonyos elemeit viselte magán.

1946. június 27-e, a harmadik prágai egyezmény megkötése után azonban az autonómia mértéke leszűkült. A szlovák nemzeti szervek csaknem teljes mértékben a kormánynak alárendelt intézményekké degradálódtak. A kormány korlátozhatta vagy teljesen megszüntethette az SZNT jogszabályalkotó tevékenységét. Az SZNT elnöksége csak a kormány egyetértésével nevezhette ki a Megbízottak Testületét és a megbízottakat. A Megbízottak Testületének tagjai a kormányelnöknek tették le az esküt. A megbízottak felelősséggel tartoztak a minisztereknek, sőt a minisztereknek jogukban állt jogkörüket Szlovákiában közvetlenül is gyakorolni, saját szerveik által. A későbbi időszakban a centralizáció folyamata folytatódott.

Az 1948 februárjában bekövetkezett fordulatig az előkészített új alkotmány szlovák részeit nem fogalmazták meg és nem vitatták meg a parlament Alkotmányjogi Bizottságában. Az egyes politikai pártok álláspontjainak a különbsége markáns és nehezen leküzdhető volt, annál is inkább, mivel közeledtek a háború utáni második nemzetgyűlési választások. Tekintettel arra, hogy a Demokrata Pártnak az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben abszolút többsége volt a Szlovákiában megválasztott képviselőket tekintve, egyetértése nélkül, gyakorlatilag nem lehetett Szlovákia államjogi helyzetét az alkotmányban

rögzíteni. Ezért is törekedtek a kommunisták arra, hogy a Demokrata Pártot a politikai életből kiszorítsák, vagy legalábbis meggyengítsék hatalmi pozícióit még a választások, ill. az új alkotmány elfogadása előtt. Az alkotmány végleges változatát a hatalom kommunista monopóliumának a bevezetése után dolgozták ki, és 1948. május 9-én fogadták el.

Bár az alkotmány deklarálta a szlovák nemzet önállóságát és egyenjogúságát, a szlovák nemzeti szervek jogköre azonban lényegében a harmadik prágai egyezmény szintjén maradt, és néhány területen a kormány és a központi hivatalok ellenőrző szerepe elmélyült. Ebben az eredményben talán azok a szlovák kommunisták csalódtak a leginkább, akik abban bíztak, hogy a "ki kitől" kérdésének megoldása után kiszélesedik a szlovák nemzeti szervek hatásköre, és fokozatosan kialakulnak a föderáció törvénybe iktatásának a feltételei.

Az új alkotmány a nemzeti kisebbségeknek semmiféle jogokat sem biztosított, sőt említést sem tett a létezésükről. Ezzel összefüggében kell szót ejteni a nemzetiségi problematikáról. A ruszin-ukrán kisebbségnek volt saját képviseleti szerve, a Prjaševčina Ukrán Nemzeti Tanácsa, amely az ötvenes évek elején kulturális-művelődési egyesületé alakult át. Politikailag szervezett volt a létező szlovákiai pártokban, képviseltette magát a parlamentben, az SZNT-ben, és saját általános és középiskolái voltak.

A német kisebbség a kitelepítés áldozata lett.

A legbonyolultabb a magyar kérdés megoldása volt. A magyar kisebbséget 1945-ben nemcsak nemzetiségi, de polgári jogaitól is megfosztották (az antifasisztákon kívül). 1945-1948 között a Csehszlovák Köztársaságban valamennyi párt a kollektív bűnösség elvéből indult ki, és a magyar kisebbséget tartotta felelősnek a köztársaság szétverésé-

ért és az irredentizmusért; és a megsemmisítésére törekedtek kitelepítés, lakosságcsere, ún. reszlovakizáció és belső áttelepítés által. A magyar kérdés megoldását ugyanarra a szintre helyezték, mint a német kérdés megoldását. Hozzá kell azonban tenni, hogy a szlovák politikai képviselő a kassai kormányprogram elfogadásáig mérsékeltebb álláspontot képviselt. Csak azoknak a magyaroknak a kitelepítésével számolt, akik a bécsi döntés, 1938. november 2-a után jöttek a megszállt szlovák területre, a többiek helyzetét pedig a Csehszlovák Köztársasághoz és a demokráciához való viszonyuktól tették függővé.

1945 áprilisától a szlovák politikai pártok is azonosultak a magyar kérdés megoldásának a kormány által képviselt koncepciójával. Tekintettel arra, hogy a Hitler-ellenes koalícióban résztvevő nagyhatalmak vezetőinek potsdami konferenciája 1945-ben csak a németek kitelepítésével értett egyet, és a párizsi békekonferencia 1946-ban nem fogadta el a csehszlovákoknak a magyar lakosság kitelepítése iránti követelését, a Csehszlovák Köztársaság kormánya a magyar kormánnyal való tárgyalások útján próbálta meg célját elérni. A magyar kormány beleegyezett a lakosságcserebe, elutasította azonban a magyar lakosság kitelepítését.

A lakosságcsere keretében Szlovákiából kb. 70 000 magyar települt át Magyarországra. Azután az állami szervek a magyar kérdés belföldi "megoldására" irányították figyelmüket. Az ún. reszlovakizáció (316 000 személy részére adtak ki reszlovakizációs bizonyítványt) és a magyar lakosság egy részének (44 000 személy) erőszakos áttelepítése a cseh határ mellé, értendő ezen. Mindkét rendelkezés ellentétben állt a demokratikus elvekkel, és komplikálta a szlovákok és a magyarok együttélését és a csehszlovák-magyar

államközi kapcsolatokat. A magyarok csak 1948 őszén kapták vissza a polgári jogokat, és fokozatosan az iskolákat és a sajtót is. 1949-ben megalakult a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok).

Elhúzódó probléma volt a reszlovakizáltak kérdése.

Az alkotmány elfogadásával befejeződött a cseh-szlovák viszony alkotmányjogi provizóriuma, ami politikai egyezményekre épült. Az új alkotmány rögzítette a szlovák nemzeti szerveket, és hatáskörüket olyan formában határozta meg, hogy tulajdonképpen függőségi vagy alárendeltségi viszonyban voltak a kormánnyal. A későbbiekben tovább vesztettek hatáskörükből. El kell mondani, hogy Szlovákia államjogi helyzetének a kérdése a kommunista diktatúra uralomra jutása után vesztett jelentőségéből, formális jellege volt, mivel mindenről a kommunista állampárt döntött.

Ott, ahol nincs demokrácia, nem respektálják a nemzetek jogait sem. Szlovákia nem lett volna sokkal jobb helyzetben akkor sem, ha létezett volna föderáció, amiről más kommunista országok, és 1968 óta a csehszlovák föderáció tapasztalatai is tanúskodnak. A centralizációs irányzatok magából a politikai és a társadalmi rendszer lényegéből fakadtak.

A centralizáció az ötvenes években két területen valósult meg: pártvonalon és az államigazgatás vonalán. 1948 szeptemberében a CSKP és az SZLKP szervezeti összevonásával megalakult az egységes kommunista párt, amely az ún. demokratikus centralizmus elvéhez tartotta magát. Valamennyi, Szlovákiát érintő kulcsfontosságú és kevésbé lényeges kérdésben a CSKP szűkkörű prágai vezetése döntött. A SZLKP szervei lényegében csak az elfogadott rendelkezések megvalósítását biztosították. A közigazgatás centralizálását az országos hatáskörű minisztériumok és kor-

mányzati szervek kiszélesítése által valósították meg. Míg 1945-1948 között csak három országos hatáskörű minisztérium létezett (külügyek, külkereskedelem és honvédelem), miközben a szlovákok államtitkári funkcióban vettek részt ezek irányításában, az ötvenes évek elején a szlovák megbízotti hivatalok hatásköréből kizárták a nehézipar valamennyi ágát, a vasutakat, a légi közlekedést, a postaügyet, a mezőgazdasági termékek felvásárlását, az állami ellenőrzést és néhány más szaktárcát. Az országos minisztériumokban az államtitkári funkciót megszüntették. A centralizáció további formája az volt, hogy a szlovák nemzeti szerveket szigorúan alárendelték az országos szerveknek - a Megbízottak Testületét a kormánynak, a megbízottakat a minisztériumoknak stb.

A csehszlovák körülmények között fokozta a centralizációt az államjogi rendezés aszimmetrikus modellje, a centralizmus történelmi gyökerei, amelyek a csehszlovákizmus teóriájára és az ún. szlovák burzsoá nacionalizmus elleni harcra épültek. Nem véletlen, hogy a "burzsoá nacionalizmus" fogalmának az ötvenes években, az akkori ideológia és propaganda alapján más töltése volt, mint a többi kommunista országban. Míg a többi országban a Szovjetunióhoz való negatív hozzáállásként értelmezték, Szlovákiában mint csehellenes ideológiát és politikát értékelték, amely "alábecsüli a cseh munkásosztály sikerét és Szlovákiának nyújtott segítségét". Ugyancsak nem véletlen, hogy burzsoá nacionalizmussal vádolták azokat a kommunistákat, akik a múltban a föderatív rendezés hívei voltak (G. Husák, L. Novomeský stb.).

A centralizációs törekvéseket 1956-1957-ben ideiglenesen megszakították vagy elfojtották. Az SZKP XX. kongresszusának a

hatására a Nemzetgyűlés 1956. július 31-én elfogadta a szlovák nemzeti szervekről szóló alkotmányerejű törvényt, amely kiszélesítette hatáskörüket. Az SZNT megkapta a jogot, hogy elfogadhassa a Szlovákia gazdasági fejlesztésének tervéről szóló törvényt és a Szlovákia költségvetéséről szóló törvényt. Az SZNT elnöksége visszakapta a jogkört, hogy kinevezhesse és visszahívhassa a Megbízottak Testületét, részben meggyengült a kormánynak és a minisztériumoknak a szlovák állami intézmények feletti ellenőrző szerepe.

Emellett azonban a CSKP KB Politikai Bizottságának 1956. június 4-i határozata kifejezetten megállapítja, hogy a kassai kormányprogramból kell kiindulni, és nem kell következetesen érvényesíteni "a szocialista föderalizmus vagy autonómia koncepcióját". Alig kezdett ez a törvény érvényesülni a gyakorlatban, a centralizáció új hulláma jelent meg.

Az 1960-as alkotmány eltörölte a Megbízottak Testületét, az SZNT-nek pedig össze kellett vonnia a törvényhozói és a végrehajtó hatalmat. A valóságban a nemzeti bizottságok háromlépcsős rendszere mellett az SZNT elveszítette munkájának tartalmát. Szimbólum volt, és nem az államhatalom megtestesítője és végrehajtója Szlovákiában. Lényegében csak a saját költségvetésével gazdálkodott, és az állami terv keretén belül megtárgyalta a szlovák gazdaság fejlesztésének kérdéseit anélkül, hogy jóváhagyta volna azt. A kommunista rendszer részleges liberalizálása után, 1963 után, Szlovákiában mind gyakrabban jelentkezett kritika Szlovákia államjogi rendezésével kapcsolatban, ami 1968-ban a csehszlovák állam föderalizálásának a követelésébe torkollott. (Fordította: Sztanek Mária)

Jozef Žatkuliak

Szlovákia helye a cseh-szlovák szövetségben és a Szlovák Köztársaság megalakulása 1993-ban

A kommunisták hatalmi vágyát kifejező, a szocialista Csehszlovákia 1960-ban elfogadott új alkotmánya az ország központosításának újabb lépcsőfoka volt.

Az egész országot az uniformizáltság jellemezte. A szlovák nemzeti szervek az alkotmány rendelkezéseinek értelmében csupán jelképes jogosítványokat kaptak. A megbízottak tanácsa, mint végrehajtó szerv, megszünt létezni. Mindennek a szocialista demokrácia elmélyítését, és az állami vezetés kétoldalúságának megszüntét kellett eredményeznie. A nemzet, nemzeti állam fogalmak a háttérbe szorultak, a szövetség kifejezés pedig tabunak számított. 1962-ben, a Csehszlovák Kommunista Párt kongresszusán a nemzetek közeledésének fontosságát emelték ki. Elterjedt a "csehszlovák nép", sőt "nemzet" terminus technicus használata.

Az egységes állam megerősödése negatív hatással volt a szlovák-cseh viszonyra. A cseh-szlovakizmus és a prágai centralista törekvések mobilizálták a szlovákiai ellenzéki erőket. Ilyen mozgás főleg a nemzetileg elkötelezett értelmiségiek, illetve egyes politikusok – *Alexander Dubček* és *Gustáv Husák* – körében volt tapasztalható. Cikkek, főként a

Kultúrny Život (Kulturális élet) című folyóirat cikkei, és különböző felszólalások hangsúlyozták azt a felfogást, hogy a szlovák-cseh kapcsolatot új államjogi alapokra kell helyezni. A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára, a köztársaság elnöke, *Antonín Novotný*, aki bár 1963-ban hozzájárult azok felmentéséhez, akiket az ötvenes években az ún. szlovák burzsoá nacionalizmus hirdetéséért ítéltek el, nem volt hajlandó tárgyalni a cseh-szlovák viszonyról.

A hatvanas évek második felében a társadalmi feszültségek egyre nagyobb méreteket öltöttek. Politikai szinten a szlovák-cseh viszony ellentmondásai odáig fajultak, hogy 1967 októberében a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának ülésén Antonín Novotný nyílt vitába keveredett Alexander Dubčekkel, akit a jelenlévők fülehallatára nacionalizmussal vádolt. Ekkor már egyértelművé vált, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt elképzelései a cseh és a szlovák országrészek közötti szociális-gazdasági egyensúly kialakításáról megvalósíthatatlanok, sőt a különbségek még szembetűnőbbek lettek. Antonín Novotný ennek ellenére kitartott a közös gazdaság kiépítésének eszméje mellett. 1967

augusztusában kijelentette, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártja elveti a szövetségi álamszerkezet kialakítását, mivel az gyakorlatilag Szlovákia fejlődését fékezné, ez pedig a nacionalizmus fölerősödéséhez vezetne Szlovákiában, de a cseh országrészekben is. Novotny véleményét támasztotta alá *Michal Chudík* a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke is, aki még 1967 novemberében kijelentette, hogy Szlovákiában a nacionalista tendenciák a felszabadulás óta ekkor nyilvánultak meg a legmarkánsabban. Az állami önállóságot hirdető nemzeti mozgalom olyannyira megerősödött Szlovákiában, hogy 1968 márciusában a Szlovák Nemzeti Tanács napirendre tűzte a szlovák és a cseh nemzet egyenrangúságának kérdését és a két országrészt kapcsolatának szövetségi alapokon nyugvó megoldását.

1968 januárja után világossá vált, hogy a legfontosabb feladatok egyike, az államjogi kapcsolatok tisztázása. A reformfolyamatok része volt az unitárius (egységes-a Szerk.) államformából a szövetségi államformára való áttérés, pontosabban az átalakulásban az egyenrangúságon alapuló cseh-szlovák viszony játszott igen fontos szerepet. Miközben természetesen az állam teljes átalakításáról volt szó.

E folyamat alapvető feltétele a politikai rendszer megújulása és a civil szervezetek kialakulása volt. A demokrácia megteremtése, valamint a gazdaság reformja egyértelműen az állam föderalizálását feltételezte. A csehek és szlovákok közötti viszony kérdését eddig nem tartották fontosnak, megoldásával nem foglalkoztak, de még azzal sem, hogy a föderációnak két különböző nagyságú és különböző erejű egység között kellett létrejőnie. Az egyenjogúság elvének megvalósítását viszont csak a föderáció segítségével látták megoldhatónak.

1968 tavaszán és nyarán a Szlovák Kommunista Párt az egyik nemzet másik elleni le-

szavazhatóságának betiltására és a paritás elvének elfogadására összpontosította figyelmét. Javaslat alapján a föderációs szervek csak a feltétlenül szükséges jogkörökkel rendelkeztek volna. A cseh partner azonban nem készült fel az állam hivatalosan már elfogadott föderalizálására. A szlovák társadalmat egységesítette a föderalizálás gondolata, cseh oldalon pedig sokan feltették a kérdést, hogy mit hoz a nemzeti alapokon szerveződő államszövetség? Viták folytak a cseh-szlovák szövetség mibenlétéről és tartalmáról. A csehek az ún. erős szövetséget óhajtották, míg a szlovákok a szövetséget tágabban, a konföderáció elemeivel kiegészítve képzelték el. Bizonyos vonatkozásokban szerették volna lazábbá tenni a közös állam attribútumait, s igyekeztek elérni államuk önálló vezetését és igazgatását. Elképzeléseik szerint a szövetségi kompetenciák csupán a külpolitikára, a hadseregre, és a közös valutára terjedtek volna ki, illetve a gazdaságot tekintve az irányításra a tervezésre, az árak és a vámok kialakítására, stb. A szövetségi szervek tehát igen korlátozott jogkörökkel rendelkeztek volna. Az állam új, alulról szerveződő, a nemzeti szervek eredeti jogerejére támaszkodó felépítését próbálták elfogadtatni. Az elképzelés szerint a nemzeti szervek kizárólagos kompetenciájába tartozna az ipar, a mezőgazdaság, az építőipar, a közlekedés, a belföldi kereskedelem, a bíróságok, a belügy, a jegybankok, stb.

A viták hátterében a közös államiság időszakából származó rossz tapasztalatok, valamint a saját állam fontossága közötti felfogásbeli különbség húzódott meg. 1968-ban a szlovák nemzet tudatában volt annak, hogy saját nemzetállami érdekeinek megvalósításához jó eséllyel rendelkezik, miközben a szövetségi rendszer felállítása nem veszélyeztetné a cseh társadalom demokratizálódását.

1968 nyarán a szlovákok egy olyan államalakulat ötletével álltak elő, amely nemzeti elven (az eredeti joghatalmat a nemzeti szervek gyakorolják, ezzel tehát igazolódna a nemzetek szuverenitása) és két állam együttélésén alapul. A saját nemzeti államra és törvényekre való természetes jogokat hangsúlyozták, és elismerték a morvák jogos követeléseit is, ami gyakorlatilag hármasszövetséget jelentett. A szövetség megalakulásának előfeltétele a nemzeti köztársaságok prioritásának elismerése, ami miatt elszánt küzdelmek folytak. A cseh nemzet túlnyomó része nem volt tudatában, hogy saját nemzetállamiságukról is szó van, s hogy egy olyan szövetségről folyik vita, amelynek alapját a cseh és a szlovák nemzetpolitikai képviselő rendezése jelentené. Hosszas huzavona után ismerték csak fel, hogy a szövetségi állam hozzásegíti őket a politikai és részben a választási rendszer reformjához is. A választásokra azonban, amelyek elősegíthették volna a politikai hatalom új felosztását, nem került sor. 1968 július elején megegyeztek abban, hogy a földeráció a közös cseh-szlovák államiság ideológiájának alapja, és mindkét nemzet kívánsága, hogy ezeken az alapokon nyugvó egyenjogú államok szövetségét alakítsák ki. A szövetség alapjául a demokratikus szocializmust nevezték meg, és azt, hogy a demokratizációs folyamat záloga a szövetségi állam megvalósítása.

Augusztus 21 után azonban véglegesen megbukott a szövetségi politikai rendszer gondolata, sőt még inkább a Csehszlovák Kommunista Párt. A megszállók inváziója teljesen lehetetlenné tette, hogy demokratikus körülmények között valóra válhassék az állam föderalizációja. Moszkva szerint a létező szocializmus csak szigorú keretek között működhet. Bár az államszerkezetben előálló változások nem jelentettek veszélyt az efféle "szocializmus" számára, Moszkva mégis fon-

tosnak tartotta, hogy felügyelje a szlovák és cseh nemzet közötti államjogi viszony elrendeződésének folyamatát. Különös figyelmet fordított arra, hogy a kommunista párt vezető szerepe az új államalakulatban is érvényesüljön. Az akkori politikai rendszerben ez feltétel nélküli kiindulópontnak számított.

Ettől kezdve számíthatjuk a meghátrálások és kompromisszumkötések időszakát. Hatályon kívül helyezték az eredeti javaslatokat, például a nemzeti szimbólumok használatának elvét, érvénytelenekké váltak a nemzeti tanácsok és nemzeti intézmények létrehozásával kapcsolatos megegyezések. A Cseh Kommunista Párt visszalépett a szövetségi nemzetgyűlés összetételének átalakításától, azaz attól, hogy kétkamarásak és egyenrangú a két országgyűlés, a szlovák párt pedig visszavonta azt az igényét, hogy a szövetségi kormány összetétele paritásos alapon nyugodjon. Annyit sikerült elérnie csupán, hogy az államtitkárok más nemzetiségűek legyenek mint a miniszterek. A cseh fél megkérdőjelezte a két nemzetgazdaságból egységesített gazdaság hatékony voltát, és a szövetségi államisággal kapcsolatban pedig éppen az egységes gazdaság széleskörű kompetenciáit hangsúlyozta (egységes piac, áruforgalom, adók, árak, devizagazdálkodás, külkereskedelem). Ez a felfogás illetve a megtett lépések a nemzetállami egységek fölé helyezte a szövetségeket, amit az 1968. október 27-én elfogadott 143. számú alkotmánytörvény is garantált, és sem a szlovák, sem pedig a cseh igényeknek nem felelt meg. A szlovákok számára mindezek ellenére mérföldkő volt az 1945-ben elkezdődött harcukban.

Ügyszintén lényeges volt, hogy a cseh-szlovák szövetségről szóló alkotmánytörvény foglalkozott a nemzetiségekkel is, miszerint a nemzetiségek jogállásukat tekintve egyenrangúak lettek. Az 1968/143. számú alkotmánytörvény kodifikálta az egységes cseh-

szlovák állampolgárságot, valamint a cseh és a szlovák nyelv egyenjogúságát.

Dél-Szlovákiában a szlovákok részéről elhangzott az a követelés, hogy korlátozzák a magyar nyelv hivatali használatát és a szlovák nyelvet pedig egész Szlovákiában ismerjék el az egyetlen állam- illetve hivatalos nyelvnek. A magyarok követelték a magyar kisebbség és a szlovák nemzet egyenjogúságának elismerését, valamint egy bizonyos kisebbségi önrendelkezés elfogadását. A kisebbségek államalkotó tényezőként adhattak volna hangot követeléseiknek, s ebben az esetben meg kellett volna alakulnia a Magyar Nemzetiségi Tanácsnak és a nemzetiségek szövetségi minisztériumának. Létrejöttükre azonban nem került sor. – Az 1968/144. sz. alkotmánytörvény világosan értelmezi a nemzetiségek helyzetét és jogait Csehszlovákiában, melyekhez az anyanyelven történő oktatás joga, a kulturális fejlődéshez való jog, a hivatali kapcsolatban az anyanyelv használatának joga, a gyülekezési jog, és az a jog tartozik, amely biztosítja az állami szervezetben való részvételüket stb.

1969. január 1-jén jogilag létrejött a Cseh Szocialista Köztársaság és a Szlovák Szocialista Köztársaság, az új nemzetállami alakulatok de facto azonban nem rendelkeztek az államiság attribútumaival, a nemzeti szimbólumokkal, önálló alkotmánnyal, szuverén gazdaságirányítással.

Megalakult a szlovákok második köztársasága, azonban erősen megnyirbált szuverenitással. A nemzeti szervek elvesztették valós kompetenciáikat, ezzel szemben a szövetségi szervek joghatalma jelentősen megnövekedett. A közös szövetségi és a köztársasági jogkörökért tovább folytak a harcok, hiszen a köztársaságok pozíciói és kompetenciái nem lettek meghatározva. A cseh és a szlovák nemzeti szervek előtt egy nagyon összetett feladat állt: a köztársaságok igazgatása és ve-

zetése törvényhozási és gazdasági előírások és feltételek nélkül. Ráadásul a kibontakozó normalizáció és központosítás teljesen ellentétes volt a két nemzeti központból és a szövetségi alapon irányított közös állam elvével.

Nem valósult meg az átmenet az egységes államalakulatból a szövetségi államalkulatig, már csak amiatt sem, mert a szövetséget felülről alakították, tehát az nem a nemzeti köztársaságokból épült fel. Egyenrangúságuk pedig pusztán illúzió maradt. Az egyenértékűség elve éppen a politikai központosítás pragmatikus céljainak felülkerekedése következtében folyamatos sérüléseknek volt kitéve. A lényeges döntési jogköröket a központi állami szervek gyakorolták, így például a szövetségi kormány határozatai kötelezőek voltak a nemzeti (köztársasági) kormányok számára is. Az 1970 decemberében elfogadott ún. kompetenciatörvények értelmében a szövetségi kormány "szuverenitása" a következő két évtized alatt elnyelte a nemzeti kormányok "szuverenitását". Elfogadták a gazdaságirányítás központi modelljét (újabb ágazati minisztériumok alakultak, a nemzeti szerveket kizárták a gazdaság közvetlen irányításából). A szabályozás a reális szocializmus újjászervezését tűzte ki céljául, eltorzította ezzel a cseh-szlovák szövetségi állam-szervezetet. Sem a szlovák, sem pedig a cseh nemzet nem rendelkezett teljesjogú nemzeti köztársasággal, ebből következően nem valósulhatott meg az egyenlőség sem közöttük.

A húsz évig tartó központosított szövetségi rendszer a problémák nehéz batyujával terhelte meg a novemberi politikai rendszerváltást. Csupán idő kérdése volt, hogy mikor válik szükségessé átértékelni a szövetségi állam létének lehetőségét. Az átértékelést végül is a demokratikus változás és az állami centralizmus enyhülése siettetette. Szlovákiában megalakultak a nemzeti irányzatú politikai szervezetek. A Szlovák Nemzeti

Párt (SNS) az önálló Szlovákia programjával lépett fel, a Szabadság Párt (SS) pedig konföderációs javaslatával.

A közös állam megnevezése miatt indult el az államjogi tárgyalások, viták és vádaskodások lavinája. (Március 1-én fogadták el a Szlovák Köztársaság elnevezését tartalmazó alkotmánytörvényt.) Az eredeti, Csehszlovák Köztársaság megnevezés terve ellen Szlovákia-szerte ellenszenvhullám indult el, hiszen ez a definíció a hosszú évtizedekig fennálló unitárius állam emlékét idézte. Ezért a szlovák kormány a következő névváltoztatásokat ajánlotta: Cseh-Szlovákia Köztársaság és a Cseh-Szlovákia Szövetség. A csehek ezeket az elnevezéseket úgy magyarázták, hogy a Köztársaság szétválasztását készítik elő, s egyúttal a cseh-szlovák viszony megromlására törekszenek. Végül hosszas tárgyalások után 1990 áprilisában elfogadták a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság elnevezést.

A viták előzményeihez tartozik az, hogy a Szlovák Köztársaság Nemzeti Frontja és a Szlovák Nemzeti Tanács javaslata ellenére nem választották meg köztársasági elnöknek Alexander Dubčeket. Tették annak ellenére, hogy 1989 decemberében a transzparensen és a plakátokon az állt, hogy "Dubček helye a Várban van"; a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) képviselői és a diákok határozottan ellenezték jelölését. Ehelyett december 28-án a szövetségi nemzetgyűlés elnökévé választották.

Az 1990 júniusában lezajlott parlamenti választások eredményei mindenekelőtt azt mutatták, hogy az állampolgárok egyetértenek azokkal a társadalmpolitikai változásokkal, amelyeket 1989 decembere a kommunista rendszer eltávolításával hozott. Az államjogi kérdések nem kerültek reflektorfénybe. Még annak ellenére sem, hogy a SNS a 13,94 százalékos szavazati arányával harmadikként végzett a VPN 29,34 százalékos és

a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) 19,2 százaléka mögött, és ezáltal Szlovákia harmadik legerősebb pártja lett. Ez a párt a Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaság Szövetségi Gyűlésében 15 mandátumot szerzett.

Az állam megnevezése körüli viták miatt különösen 1990 júliusában több közös egyeztető találkozásra került sor, Luhačovicében és Trenčianské Teplicén. Ebben az időszakban kerültek előtérbe azok a politikusok, mint például Alexander Dubček, *Marián Čalfa* és *Vladimír Mečiar*, akik a szövetségi kereteiben gondolkodtak és cselekedtek.

Ezekben a kis fürdővároskákban kezdődtek el a Cseh és a Szlovák Köztársaság közötti találkozók – tizenkettő volt belőlük –, amelyek főleg a szövetségi illetve a nemzeti kormányok végrehajtó jogköréről esett szó. A viták alapvetően abban nyilvánultak meg, hogy a szlovák fél az alulról, a köztársaságok felől építkező szövetségi rendszert ajánlotta, míg a szövetségi kormány a legfelsőbb kompetenciák megtartása mellett kardoskodott, ami Szlovákiában ellenszenvet váltott ki a közös állam és az egységes vezetéssel szemben, *Petr Pithart* cseh miniszterelnök tudatában volt, hogy az 1970-ben létrehozott szövetségi rendszert a szlovákok nem fogják elfogadni, és azt is tudta, hogy a szövetségi intézmények nélkül a rendszert újra kell építeni. Emiatt az elképzelése miatt hamarosan le kellett mondania miniszterelnökségéről. *Václav Havel* a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság elnöke, félelmeinek adott hangot azzal kapcsolatban, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács az általa elfogadott törvényeket a Szövetségi Gyűlés törvényei fölé helyezi. Politikai válság veszélye fenyegetett. A csehek félték a szövetségi rendszer felbomlásától, a szlovákok pedig rettegtek a visszarendeződéstől. Szlovákia igyekezett megszerezni a gazdasági autonómiát. Ezt bizonyítja az 1990 decemberében elfogadott ún. illetékességi törvény, amely azonban össz-

hangban állt a közös állam érdekeivel. A szövetségi szervek hatáskörének egy részét a nemzeti szervek hatáskörébe teszi át. Ez a törvény ideiglenes érvényű volt, hatálya lejárt a szövetségi és nemzeti intézményrendszer kidolgozásának és elfogadásának időpontjában. Az egyenlő az egyenlők között elvén alapuló cseh-szlovák együttélés fontosságát és a nemzeti köztársaságok önálló gazdaságirányítását hangsúlyozta. A törvény feltételezte, hogy az ún. erős szövetségi rendszer az erős nemzeti köztársaságokon alapszik. Szlovákia szuverenitása azzal is hangsúlyt kapott, hogy 1990 végén Rozsnyót elhagyta az utolsó szovjet katona. Azt lehet tehát mondani, hogy részben (gazdaságilag) létrejött az autonóm Szlovák Köztársaság.

Kiderült, hogy ha nincs meghatározva Szlovákia államjogi helyzete, gazdasági autonómiája is működésképtelen. 1991 februárjában a KDH elnöke, Ján Čarnogursky prágai tárgyalásain fölvetette, hogy mielőtt megkötik a Szlovák és a Cseh Köztársaság közötti államközi szerződést, készítsék el az egyes köztársaságok alkotmányát. A javaslatot az Állampolgári Fórum (OF) és a VPN is elvetette. A vita kieleződött. A cseh fél kihasználta a szlovák politikai erők megosztottságát és hozzá nem értését, és az 1991 októberében Štítíron a nemzeti tanácsok elnökségeinek tanácskozásán, az államegyezményt csupán mint törvényhozási kezdeményezést ajánlotta a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság Szövetségi Gyűlése elé.

Az állampolgárok legfeljebb elálmélkodhattak a tárgyalások kimenetelén. Az 1991 októberében végzett közvéleménykutatás eredményei szerint a cseh állampolgárok 38 százaléka, a szlovák állampolgárok 16 százaléka volt az egységes állam mellett, a szövetségi rendszert a csehek 31 százaléka a szlovákok 34 százaléka helyezte, és az egyesült

köztársaság mellett a csehek 18 százaléka, a szlovákok 6 százaléka, a konföderációt a szlovákok 25 százaléka a cseheknek csupán 4 százaléka igenelte, viszont a két állam önállóságát a szlovákok 15 százaléka, a csehek nem egész 6 százaléka tartotta kívánatosnak. Csehországban a megkérdezettek 63 százaléka úgy nyilatkozott, hogy nehezen tudja elképzelni a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság széthullását, Szlovákiában erre a megkérdezettek 48 százaléka reagált hasonlóan, s 52 százalék tartotta elfogadhatatlannak az önálló Szlovákiát.

1991 novemberében a CSSZSZK kormánya határozott lépéseket tett az államjogi tárgyalások során. Kitarított jogkörei és a Köztársaság gazdasági egysége mellett. Ez a szerencsétlen lépés a tárgyalások menetében nem maradt válaszlépések nélkül. A cseh fél politikai nyomásnak fogta fel a Szlovák Köztársaság szuverenitásának elérésére tett politikai javaslatot. Favorizálta a működő – Václav Klaus –, vagy az autentikus – Václav Havel –, szövetség tézisének elfogadását, ellenkező esetben a szétválást javasolta. Kiderült, hogy az akkori politikai garnitúra nem volt hajlandó kiegyezni a szövetségi rendszer korabeli állapotával, a politikai pragmatizmus pedig látatlanban is mindent elutasított, ami 1989 előtt történt. Hangsúlyt kapott a radikális gazdasági reform bevezetése, és a cseh-szlovák gazdasági egység megtartása. Eközben viszont nem találták meg a két nemzet egyesítésének és együttélésének módját. 1992 februárjában a nemzeti tanácsok szakbizottságai kidolgozták az államjogi elrendezésről szóló szerződés szövegét. A szöveg alapján véve egy közös államról szólt, a régi centralizált állam és Szlovákia alárendelt szerepének megtartását szorgalmazta.

Egyértelművé vált, hogy a szlovákok és a csehek elképzelései kibékíthetetlenek. A szlovák fél nem tartotta fontosnak a két or-

szág közötti megállapodás megkötését, és azt sem, hogy a két köztársaság saját törvényei alapján rendezze belső életét. Ebben a csomagban már benne volt V. Klaus és Vladimír Mečiar megegyezése, és a közelgő választások. A cseh fél kijelentette, hogy nem hajlandó további követelményekről tárgyalni és annak ellenére ragaszkodott az 1992 februárjában kidolgozott egyezmény szövegéhez, hogy azt a Szlovák Nemzeti Tanács elvetette. Ez az esemény egyértelműen a szlovák kormánykoalíció vereségéhez vezetett, előkészítette a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) választási sikerét, és természetesen hozzájárult Cseh-Szlovákia széteséséhez. V. Havel megkésve, csak 1992 májusában ismerte el, hogy "a szlovák társadalomban erősen él az emancipációs vágy" és annak beteljesülése sokkal sürgetőbb, mint azt két évvel azelőtt hitték volna. "A szlovákok egyszerűen nem akarnak a csehek árnyékában élni tovább."

Az 1992 júniusában lezajlott parlamenti választások győztese a HZDS lett (a szavazatok 37,26 százalékát kapta), másodikként végzett a Demokratikus Baloldal Pártja (SDL - 14,70 százalék), harmadik lett a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH - 8,88 százalék), negyedik pedig a Szlovák Nemzeti Párt (SNS - 7,93 százalékkal). A választási eredmények hátterében ott találjuk azokat a vitákat, amelyek a nemzeti illetve az állampolgári elv alapján működő államjogi kérdések körül zajlottak. V. Mečiar kijelentései, amelyek a választások kimenetelét is befolyásolták, főleg az előző kormánykoalíció programját, a hosszú államjogi vitákat és a szlovákiai gazdasági reform hibáit kritizálta. A külföldi távirati irodák a Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaság szétesését jósolták.

A tárgyalások újabb köre kezdődött el, a delegációkat V. Klaus és V. Mečiar vezette. A HZDS a Szlovák Köztársaság nemzetközi-jogi önállóságát, a saját gazdasági reformot és alkotmány fontosságát, valamint szlovák köztársasági elnök választását hangsúlyozta. Már 1992 júniusában a brünni tanácskozáson előtérbe kerültek a HZDS és a Polgári Demokrata Párt (ODS) programjai közötti ellentétek. Pozsonyban kijelentették, hogy a tárgyalások egyetlen célja a szövetség megfontolt és legitim szétválása.

Július 17-én a Szlovák Nemzeti Tanács elfogadta Szlovákia függetlenségét szavatoló Deklarációt, szeptember 1-én pedig elfogadták a Szlovák Köztársaság Alkotmányát. Klaus pártja, az ODS pedig felügyelte a szövetség gazdasági és pénzügyi szétválását. 1992 októberében Jihláván elvetették az unió illetve konföderáció létrehozására tett javaslatokat. November 25-én elfogadták a Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaság megszűnéséről szóló törvényt – népszavazásra –, amely döntött volna a közös állam szétválasztásáról, nem került sor. Pedig valós tényként állapították meg, hogy Szlovákia lakosságának 50 százaléka szavazott volna a szövetségi köztársaság szétválása ellen. A hatalmi elit ezt a tényt nem használta ki, a szétválás mellett döntött, s lassanként átlépett a szövetségi szervekből a nemzeti pozíciókba.

1993. január 1-én létrejött az önálló Szlovák és az önálló Cseh Köztársaság. 1989 novembere létrehozta a látszólagosan kedvező feltételeket ahhoz, hogy a szlovák és cseh társadalom közös állam keretén belül működjön, ez a közös állam viszont szétesett. Az önálló és független Szlovák Köztársaság létrejött a szlovákok nemzeti törekvéseinek bizonyítéka a 20. század végén. (Fordította: Pénzes Éva)

Hamberger Judit

Az 1939-es és az 1993-as szlovák állam létrejöttének összevetése

A szlovák nemzetnek két lehetősége volt önálló államának megteremtésére. Ezek körülményei egymástól eltértek mind külpolitikai-geopolitikai, mind belpolitikai tekintetben.

Külpolitikai és geopolitikai tekintetben az 1939-es állam létrejöttének végső lökést a hitleri Németország adott azzal, hogy saját érdekében kikényszerítette az önálló állam kikiáltását. Így 1939-ben szlovák bábállam jött létre, amelyet Németország a maga képére, a maga érdekében és a maga keleti politikája kiindulópontjául hozott létre. Erre az "önálló" államra Hitlernek volt szüksége Csehszlovákia szétveréséhez és a tervezett Szovjetunió elleni támadásához. Gazdaságilag a szlovák ipari háttérrel – némi fejlesztéssel – a német hadigépezet fegyverrel való ellátására, a szlovák mezőgazdaságot pedig Németország ellátására szemelte ki.

Az 1993-as önálló szlovák állam létrejöttének geopolitikai és külpolitikai körülményei nem voltak semmilyen jelleggel kény-

szerítőek. Az 1993-as állam külső nyomás, erőszakolás nélkül, belpolitikai elhatározásból jött létre. Az enyhének nevezhető nemzetközi nyomás az 1939-esnek ellenkezője volt: Csehszlovákia egybentartására irányult. Nagyhatalmak tényleges, vélt vagy titkos akarata – legalábbis az eddig nyilvánosnak mondható információk, következtetések és folyamatok alapján – nem húzódott meg mögötte. Geopolitikai szempontból 1939-ben az önálló Szlovákia közvetlenül és deklaráltan a német nagy hatalmi törekvést, az Európa fölötti német uralmat szolgálta, ennek volt alárendelve és kiszolgáltatva, ellentétes akaratnyilvánítás lehetősége nélkül. Csehszlovákia gyengítése majd megszüntetése német geopolitikai érdek volt, amit a nyugati demokráciák nem gátoltak meg.

1993-ban az európai stabilitás jegyében megfogalmazott nyugati érdek ellenében történt a szövetségi állam felbomlása. Ezügyben a keleti geopolitikai érdek világossá válása még a jövő kérdése. 1993-tól komoly geopoliti-

tikai változás ment végbe a közép-európai térségben: Csehszlovákia helyén két kisebb állam jött létre, melyek külön-külön területileg kisebbek, gazdaságilag és politikailag gyengébbek. A szomszédaik köre és külpolitikai érdekeik is részben megváltoztak. A két nemzeti külpolitika önállóan szeretne magának minél jobb kiindulási pozíciókat szerezni.

Belpolitikai tekintetben a két szlovák állam létrejöttének körülményeiben számos hasonlóság és azonosság figyelhető meg, de kiindulási alapjuk, létrejöttük alapelve egymástól homlokegyenest eltérő, amit a két állam létrejöttének dátuma, azaz a 39-es és 93-as évszám is szimbolizálhat.

Míg 1939-ben csak látszólagos volt a köztársasági forma, addig 1993-ban tényleges parlamentáris demokrácián alapuló köztársaság jött létre. 1939-ben nemzeti szocializmusra épülő, parlamentáris formát imitáló fasiszta államalakulat jött létre; 1993-ban a piacgazdaság és a nyugati demokrácia értékeit felvállaló, parlamentáris demokráciát gyakorló demokratikus jogállam alakult.

Az 1939-es alkotmány a hatalmat és jogot istentől eredeztette és korporatív, keresztény vezérelveket fogalmazott meg; az állam ténylegesen vazallusa volt a német birodalomnak és klérofasiszta gyakorlati politikát és rendszert tett lehetővé. A gyakorlatban egypárti hatalom és diktatúra valósult meg. Az 1993-as alkotmány ideológiáktól és eszméktől mentes jogállamot előlegez meg, és gyakorlatilag működik a parlamentáris demokrácia.

Mindkét állam létrehozását siettetette a csehszlovák nemzet, csehszlovák tudat kialakítására irányuló cseh szándék.

1939 előtt cseh politikusok megnyilatkozásai Szlovákiát saját zsákmánynak, saját tulajdonnak tekintették. 1993 előtt ez már csak enyhe formában, inkább a szövetségi állam megtartásának akarataként nyilvánult meg; idővel ugyanis a csehek tudomásul vették, hogy a szlovák külön nemzet, sajátos jegyekkel.

Az önállósulási törekvés mind a kétszer azon centralizált struktúra ellen lépett fel, amelyre a cseh túlsúly volt jellemző. Ezért támadtak fel mindkét esetben a csehellenes és centralizmus-ellenes jelszavak. A centralizmus mértékében azonban voltak eltérések, az 1993-as önállóságot megelőző helyzet javára.

Az önállóság kihirdetését mind a kétszer a cseh és szlovák nemzet közötti államjogi viszony rendezetlensége idézte elő. Akkor is és most is a Matica slovenská lépett fel határozottan az önálló szlovák nemzet érdekeinek képviselőjeként, miközben a szlovák kultúra önállóságát, sajátosságait, öntörvényűségét hangsúlyozta és szorgalmazta. Az első esetben a Hlinka-féle Szlovák Néppárt és a Szlovák Nemzeti Párt fogalmazta meg és képviselte az autonómia-harcot a legnyilvánvalóbban. A második esetben az újjáalakult Szlovák Nemzeti Párt és később a Mečiar vezette HZDS¹ tette ugyanezt egyrészt az önálló államiság, másrészt Szlovákia nemzetközi jogi szubjektumként való elismertetésének hangsúlyozásával. Akkor a HSLS,² most a HZDS kívánt a szlovák érdekek néppártja lenni.

Mindkét állam létrejöttét az önállósulás

* 1 HZDS: Hnutie za demokratické slovensko (Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom)

2 HSLS: Hlinkova Slovenská Ľudová strana

felé vivő folyamat hasonló politikai lépései előzték meg: az első esetben az elért tartományi jellegű autonómiát szeparatizmus követte; a külső nyomás és a belső társadalmi differenciálatlanság miatt e folyamat az önálló államiság mellett a retrográd szeparatizmus, a totalitás, a radikális nacionalizmus és rasszizmus, valamint a faszizmus jellegzetességeit hordozta magán.

A második esetben e folyamat a kompetencia-vita, a kompetencia-törvények, a két köztársaság folyamatosan kialakuló egymástól eltérő belpolitikai és (részben) külpolitikai tevékenysége, az államjogi vita során követelt alulról építkező föderáció, a két köztársaság közötti államszerződés követelése, a szuverenitási deklaráció és az önálló szlovák alkotmány létrehozása által megtett politikai lépésekből állt össze, alapvetően alkotmányos keretek között. Mind a kétszer késlekedett tehát az államjogi viszony és hatalmi decentralizáció megoldása, amiből az offenzív, radikalizálódó nacionalizmus tökéletessé vált. E folyamat során akkor is és most is felmerült a joghézag (vakuüm juris) veszélye.

1939-et és 1993-at is megelőzte a kötőjelháború: annak vitája, hogy a szlovák egyenjogúságot az állam megnevezésében kötőjellel fejezzék ki.

Az önállósodás végső fázisa egymástól eltérően zajlott le.

Az első esetben a csehek az utolsó pillanatban katonai diktatúrával akarták megakadályozni a végleges elszakadást, amivel még inkább a németek karjaiba taszították a szlovákokat; a második esetben ennek fordítottja történt: bár nehezen, de egy hónappal a végleges szakadás előtt közösen hozták meg és fo-

gadták el a szükséges szövetségi törvényt és kiegészítőit.

Az önállóság kikiáltásakor mindkét esetben hiányzott az egész társadalom által biztosított legitimitás. 1939-ben az önálló állam létrejötte egyértelmű német kényszer, erőszak folyománya volt, olyannyira, hogy még a meghatározó szlovák politikusok szabad akaratára is hiányzott; 1993-ban a legitimizálás nem külső erőszak miatt hiányzott, hanem belpolitikai "szükségyszerűség" miatt. Tény, hogy a meghatározó pártok (HSLŠ, HZDS) a sorsdöntő választásokon többségi szavazatot kaptak, de egyik esetben sem rendelkeztek még csak minősített többséggel sem. Mind a kétszer a szlovák társadalmat többé vagy kevésbé (de nem teljességében) képviselő politikusok döntöttek az önálló államról, az ilyenkor szükséges népszavazás megtartása nélkül.

Mindkét állam létrejöttét parlamenti válságok előzték meg: 1939 előtt a csehszlovák parlamentben a szlovák autonómia (önálló szlovák parlament, kormány, és igazságszolgáltatás) elérésére irányuló szlovák politikai tevékenység miatt alakultak ki. A második esetben 1990-től kezdve jelentek meg a szövetségi parlamentben az önállósulást szolgáló szlovák törvényjavaslatok. Az 1993-as önálló államot megelőző szövetségi parlamenti válságok abban is különböztek az előzőtől, hogy már olyan feltételek között zajlottak le, amikor működött szlovák kormány, parlament és minisztériumi szintű igazságszolgáltatás.

A nyomásgyakorlásnak mindkét esetben voltak parlamenti és parlamenten kívüli formái és eszközei is. A parlamentiek közé tartozott 1939-et megelőzően a HSLŠ ellenzéki szereplése és a kormányba való belépése, majd az autonómia kikövetelése; 1993 előtt

pedig a kompetencia-törvény és az alkotmányvita folyamán kialakult parlamenti helyzet, az önálló szlovák alkotmány létrehozásának kikényszerítése is.

A parlamenten kívüli eszközök közé tartozott az első esetben a számos tüntetés és a fasiszták általi szabotázsok, a HSLŠ fegyveres testületeinek létrehozása mint erőszakos formájú nyomásgyakorlás, a második esetben pedig azok a nacionalista nagygyűlések, tüntetések és éhségstrájkok, melyeket a nyelvtörvény, a Csehszlovák Köztársaság állami ünnepe, a köztársasági elnök látogatása alkalmából és bizonyos parlamenti ülések előtt szerveztek.

A nyomásgyakorlásnak mindkétyszer jellemző kelléke volt a Pittsburghi Egyezményre való hivatkozás, a nemzeti egység mindenek előtti hirdetése és követelése, a szlovák nemzet történelme egyes szakaszainak, személyiségeinek hangsúlyozása és felnagyítása és a csehek, a zsidók és a magyarok mint ellenségek képének kreálása.

Jelentősek voltak azok a gazdasági különbségek, amelyek az 1939-es és az 1993-as államiságot megelőzték és megalapozták. 1939-ben háborús gazdasági konjunktúrára épült és kirakatországgként gazdaságilag dinamikus fejlődött. 1993-ban és előtte is a gazdaság minden területén restriktív jellemző. 1939-ben a szlovák állam nagyipari fegyvergyártási konjunktúrájának örvendhetett német fejlesztési segítséggel; most, 1993-ban és azt megelőzően pedig a felduzzasztott nehézipar- és fegyvergyártási kapacitás leépítése folyt, annak minden negatív következményével.

Mindkét esetben kiderült, hogy a két nemzetnek és társadalomnak vannak egy-

mástól eltérő belpolitikai és külpolitikai érdekei, hogy bizonyos alapvető kérdésekben eltérőek az értékrendjeik, és az erre felépített társadalmi elsőbbségek nem hozhatók össze egy közös államba.

Mindkét államszervezési kísérlet előzményei azt bizonyítják, hogy a cseh-szlovák együttélés meghatározott szakaszában a társadalomszerveződés döntő kérdéseit illetően a két nemzet érdekei eltértek egymástól, és ez lehetetlenné tette az együttmaradást. 1993-at megelőzően az új közös államforma jellege volt az a probléma, melynek során értékrendbeli és alapfilozófiai eltérések jelentkeztek a két nemzet társadalmi között. Leegyszerűsítve: a csehek polgári államot, a szlovákok nemzetállamot kívántak felépíteni; 1993 előtt kiderült, hogy a szlovák gazdasági és társadalmi érdekek nem egyeztethetők össze a cseh értékrendre és formára szabott gazdasági reformmal. A csehek inkább voltak hívei a radikális gazdasági reformnak, az egyéni teljesítményekre épülő piacgazdaság gyorsított kiépítésének, míg a szlovák lakosság a kollektivistikus értékrendet vallotta és elutasította a reform tempóját és megvalósítási módját.

A cseheknek 1939-et megelőzően szüksége lett volna a szlovákokra a németekkel szembeni ellenállásban, 1993-at megelőzően azonban a cseheknek közvetlenül nem veszélyeztette semmilyen külső agresszió, sőt, a nemzetközi helyzet alapján a gyorsabb EK és NATO tagság reményében előnyösnek és reménykeltőbbnek látszott az önálló, bár kisebb és gyengébb cseh állam létrejötte.

Az évszázados szlovák önállósulási törekvés e két lehetősége közül csupán a második épült demokratikus alapra, így ennek esélye

lehet a pozitív kibontakozásra és hosszú életre, amennyiben a parlamentáris demokrácia stabilizálódik. A szlovák nemzetet eddig meggátolták abban, hogy megélje, megpasztalja az állami önállóságot, mint a tettekért való felelősséget és terhet. Most, mikor saját sorsukat kezükbe vették, kizárólag rajtuk múlik, milyen irányban fejlődik társadalmunk. El kell dönteniük, milyen értékrend szerint kívánnak élni, hogyan kívánják magukat megszervezni. A szlovákság mint mindenek fölötti érték helyett a nemzeti önállóság elérésével sokszínű, differenciált társadal-

mat és politikai életet kell létrehozniuk.

Felhasznált források

Kamenec, Ivan: Slovenský stát (1992); Lettrich, Jozef: Dejiny novodobého Slovenska (1993); Gaspar, Tido J.: Velký rok 1939 (1939); Szarka László: A szlovákok története (1993); A szövetségi és a szlovák televízió politikai és publicisztikai hírműsorai és elemzési műsorai (Denník; Události, komentáre; Aktuality; Co týden dal, stb.) 1990 és 1992 között.

Fancsikné Csaba Mária munkája

Horpácsi Sándor

Honnan hová?

Egy időben a Nagyvilág volt a legnívósabb magyar folyóirat. Tehette, hisz a (kortárs) világirodalomból válogatott. Később, a könyvkiadás liberalizálódásával, javulásával, elveszítette ezt a súlyát, előkelő helyét, a rendszerváltás után súlyos anyagi válságba került, a pusztá léte is kérdésessé vált. Kár lenne pedig, ha megszűnne, mert a lapra ma is szükség van. Elvégre még értelmiségi elitünk se tud több világnyelven olvasni, kis nyelveken még kevesen se. Ezt azért jegyzem meg, mert a lap őszi kettős száma (1994/8-9.) egy szomszédos, mégis sajnálatosan kevésbé ismert irodalmat, a szlovákokat szemlézi.

Csak helyeselni lehet ezt a törekvést, s csak reméljük, hogy folytatása lesz, s megismerhetjük a szlovén, román, ukrán, horvát stb. irodalmakat is. (Bár az elmúlt évtizedekből jól emlékszünk még a Nagyvilág ilyen irányú hiánypótló közléseire is...) Miért van erre szükség? Azért, hogy jobban megismerjük magunkat, hiszen történelmünk, sorsunk közös itt, Európa közepén.

Ha *Vladimír Minac* tanulmányával (Honnan hová, szlovákok?) kezdem a szemlézést, annak a szerző és a téma az oka. Valóban gö-

gősek lennénk mi, magyarok – ahogy a szerző írja –, akik lenézünk mindenkit? Bizonyára voltak, vannak köztünk ilyenek is, hisz a nacionalizmus, a "kultúrfölelénnyel" tudata nem ismeretlen fogalom történelmünkben. Hogyan látja ezt egy szlovák író, értelmiségi, aki maga állítja, hogy népének "nincs történelme", hiányos, megfogalmazatlan az identitástudata, hisz az államiságuk is kised-korú. Ha jól értem Minacot, ott tartanak, ahol mi a reformkorban, a Herder-jóslat idején.

Őseiket keresik, helyüket a világban, mert maga a nép már a rómaiak idején létezett, de minthogy sose tudtak állammá szerveződni, nem volt arisztokráciájuk, nemességük, sőt a XVIII. századig önálló nyelvük, nyelvtanuk sem, alig maradt írásbeli nyom történetükről. Illetve ami van, az a magyar, majd az Osztrák-Magyar Monarchia, később Csehszlovákia történelmének része. Emiatt van kisebbségi tudatuk, ettől frusztráltak.

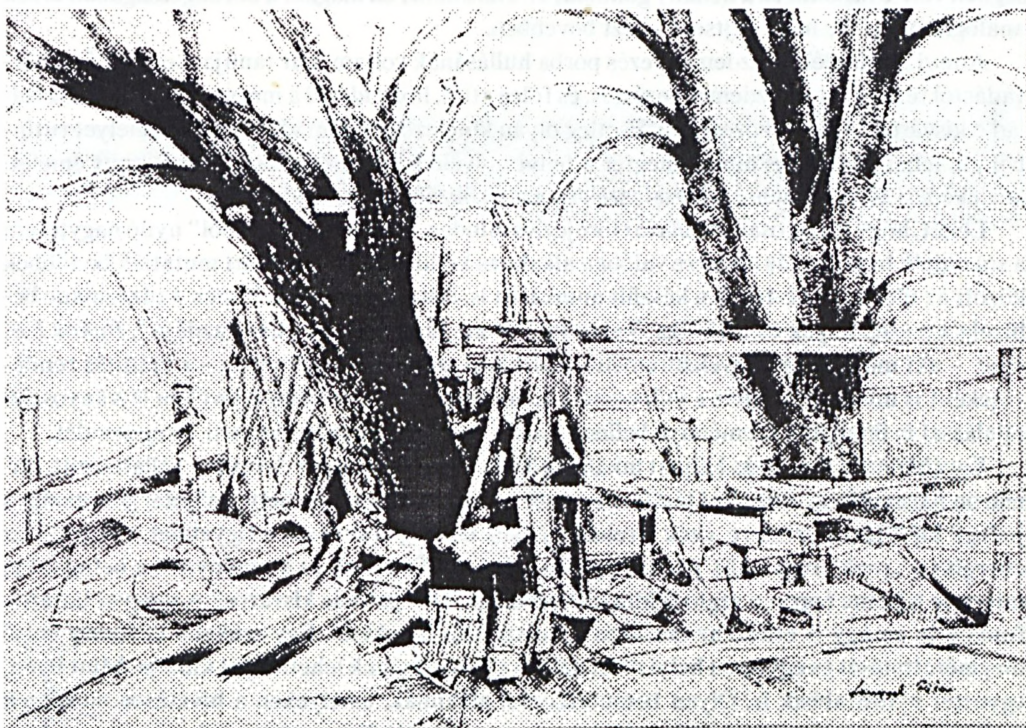
Meg kell ezt érteni, ha elfogadni nem is, hisz magunkról is tudjuk, hogy érzékenyek vagyunk, ha nagyobb, szerencsésebb népek lenéznek minket. Minél nagyobb ez a sebzettség, annál elemibb erővel tör fel a nacionaliz-

mus és sovinizmus. Velünk szemben is, hisz mi vagyunk a "gazdagabb, szerencsésebb" szomszéd. A múlt már nem változtathatna meg (átírni ugyan lehet), de a jelen és a jövő formálható. Türellemmel, tapintattal, egymás megismerésével.

Egy folyóiratszám csupán ízelítőt adhat egy nép irodalmából. Az azonban kiderül, hogy történelmünk, fájdalmaink közösek voltak a "létező szocializmusban". *Dominik Tatarka* (Betyárnóta a fűszálon) írása vagy a *L'udomir Felde* kkel készült interjú (Más az a föld, ahonnan a költők származnak) az írói létezés változatait mutatják be a diktatúra idején. Lehallgatásokat, levelek és írások cenzúrázását, megfélemlítést és meg-

vesztegetést jelentett ez, a gondolat gúzbakötését. Egyben (s ez ismerős itthonról is) azt a küldetéstudatot, hogy a nyelv és az irodalom a megmaradás és a szabadság biztosítója, záloga. Küzdelem a szabadságért és a polgárosodásért egy olyan korban, amelynek a végét nem hogy látni, de remélni se lehetett. Az 1968 utáni, brezsnyevi-husaki Csehszlovákiáról van szó.

A hirtelen jött szabadság ott is görcsöket oldott fel, s újabb görcsöket, kínzó dilemmákat okozott. Az államiságét, s hogy megtalálják a helyüket a posztmodernben, esetleg Európában. (Nagyvilág, 1994/8-9.)

Lengyel Péter rajza

Rideg Gábor

Őszi gondolatok a III. Szécsényi Tárlatról

A fent nevezett kiállítás valós nevén Őszi Tárlat, ám a jelzőt ezúttal a gondolataimhozpasszítottam, inkább odaillőnek érezvén.

Különös hangulatú jelző ez, kicsit borongós, kicsit szomorkás, de váratlanul felaranyló, akár az évszak; hol ködös, hol nyarat idéző, és ha szép volt a tavasz, az aszály sem pocskólt, gazdag termést takarító. Ennek az írásnak az olvastán majd eldönti a T. Olvasó, termékenységben volt-e hasonló ez a néhány gondolat az évszakhoz, én magam a borongósságában érzek analógiát vele. De hadd fejtssem ki ezt bővebben.

Annyi jószándékú kezdeményezés porba hullásának voltam már tanúja, hogy az őszi hervadástól féltem ezt a kezdeményezést is, és főleg attól, hogy idővel a megszokás unalmába fullad e kisváros szellemi közegében. Esetleg olyan kötelező penzum válik belőle, amelyet rutintól „le lehet tudni”, és amely megfér a helyi művelődési ház galériának elnevezett emeleti közlekedési terében néhány asztal, szék és az „örökzöldek” társaságában.

Lehet, hogy túlságosan borulátó előrejelzés mindez, hiszen a „galériából” nyíló nagyterem a sokoldalú hasznosítás ellenére valóban alkalmas kiállításra is – most itt mutatták be többek között az idei zománc-telepen készült munkákat is. Látványos képek, hiszen a tűzzománc behízelgően szép anyag és technika. Valamint tudom, hogy a tárlat „házigazdája”, *Bakos Ferenc* – aki maga is két figyelemreméltó grafikával szerepel a bemutatón – a kiállítás rendezőjeként is mindent megtett a művészeti esemény sikeréért, de talán a jövőben látványosabb találással is ünnepibb eseménnyé kellene avatni a megyei képzőművészeti seregszemlét.

Egyébként is, borongás helyett inkább örömrre adhat okot, hogy Szécsény vállalkozott, immáron harmadszor, a megyei tárlat megrendezésére. A megyeszékhely, Salgótarján országos jellegű kiállítások színtere, ezek a rendezvények esetleg elterelnék a figyelmet, elvonnák az energiát a „csak” regionális jelentőségű eseményről. És ennek az eseménynek a befogadója miért ne lehetne éppen e régió földrajzi központja, ez a patinás kisváros? A megyei tárlatok funkciója amúgy is eltérő az országos művészeti fórumokétól. Egy szűkebb közösség belső megmértetését és egyben a helyi mecenatúra gyakorlásának lehetőségét kínálja. Mint ilyen, egyúttal nyitottabbak is. Olyan bemutatkozó alkalmak, amelyeken a hivatásos művészek mellett az amatőrök, vagy a „félprofik” is megmutathatják önmagukat, akik számára az ilyen megmértetés különösen fontos. Egyrészt sikerélményben lehet részük – és ebben közösek az

„érdekeik” a hivatásos pályatársakéval – másrészt, ha kedvük, képességük, kitartásuk, és főleg szellemi muníciójuk van hozzá, a rendszeres és minősített szerepléssel maguk is professzionistákká válhatnak.

Ez a nyitottság örömmel üdvözölendő, ugyanakkor számtalan veszély forrása is lehet. A demokrácia nélkülözhetetlen a művészeti életben is, de ezzel együtt a művészet mégis arisztokratikus társadalmi „formáció”, amelyben a minőség hierarchiájának kell érvényesülnie. Egy „vegyes” kiállítás az érték-keveredésnek és ennek következtében a lassú értékvesztésnek is ki van téve. Ez tetten érhető, sajnos, a mostani bemutaton is. Az elismerések nivellálnak az amatőr és a profi teljesítmények között, holott mások az értékviszonyok egy naív festő teljesítményében, és mások egy amatőr zománcoló munkájában, vagy egy hivatásos művész alkotó tevékenységében.

A kiugrót – esetleg még a biztatót is el kell ismerni mindegyik kategóriában, de nyilvánvalóvá kell tenni a kategóriák közötti különbséget is. Esetleg úgy is, hogy az egyes díjak között, ha nem is hierarchikus, de funkcionális különbséget tesznek a szervezők és a díjzsűri. Az egyik díjat rendszeresen a legjobb naív alkotó, a másikat a hagyományos értelemben vett amatőr művészeti teljesítmény kapja. Megint másik díjjal jutalmazták a hivatásossá válás küszöbén lévőket, továbbá a már profi mércével mért alkotásokat. A különbséget kimondottan is nyilvánvalóvá és egyértelművé kell tenni, mert másképpen miféle összevetésre van lehetőség az egyaránt díjazott *Czinke Ferenc* és *Oláh Jolán* teljesítménye között. A között a *Czinke Ferenc* között, aki hallatlan szakmai biztonsággal tudta az utóbbi években is megújítani művészi kifejező erejét – erről tanúskodik egyetlen kiállított nagyméretű grafikája is, amely mind formaalakításában, mind technikájában szuverén módon lépi át a műfajhatárokat –, és aközött az *Oláh Jolán* között, aki korábbi, szívvel festett sikeres képeinek manierista utánzójaként jelentkezik ezen a tárlaton.

A továbbiakban engedjék meg, hogy néhány kevésbé „őszi” vagy ha úgy tetszik, éppen „indian nyári” gondolatot osszak meg Önökkel. Két párhuzamos szobrászati és két festészeti teljesítményre szeretném felhívni a figyelmüket. Mindkét párhuzam végső soron a kiállítás nyitottsága mellett érvel.

A ma már Munkácsy-díjas *Földi Péter* egykoron, rajztanárként, a félprofi státuszában létezett ebben a megyében. Azóta számtalanszor igazolta művészi teljesítményével, hogy hivatásosként is a legjobbak között van a helye. Most kiállított művei is ezt példázzák, bár a két kompozíció közül igazán csak az egy alakos *Kacsatömő* a meggyőző, a másik, emennek csupán kevésbé sikerült variációja. A tárlaton szereplő pásztoi *Fürjési Csaba*, aki Budapesten tanít rajzot, van most *Földi* korábbi helyzetében. Nem tudom, pályája a továbbiakban hasonló módon lesz-e sikeres, minden esetre expresszív színhatású képei azzal a reménnyel biztatnak, hogy ha kissé jobban megbecsüli majd saját alkotó munkáját, és szakmailag is átgondoltabb, felkészültebb lesz, a félprofi létből kilépve a hivatásosak és a valóban elhivatottak között is bizonyít majd.

Jó néhány évvel ezelőtt a kiállítás egy másik díjazottja, *Bobály Atila* is az amatőrök kenyerét ette. Úgy kezdte szobrászi pályafutását, mint ügyes kezű fafaragó. Ma a megye meg-

becsült alkotója, aki bronz-kő kispasztikájára ezúttal is méltán kapott díjat. A két kiállított munkája azonban az autódidaktákra olykor sajnós jellemző egyenetlenségre, érték- és minőségbeli bizonytalanságra utal. E kettősséget elsősorban nem az anyag, a bronz és a fa különbözősége, valamint az eltérő formarend hordozza, hanem a művészi vállalás, a művészi program közötti különbség.

Korántsem lehet autódidaktának nevezni, csupán kezdőnek, a főiskolát most végző *Párkányi Pétert*, aki elbótló bronz-pegazusát talán önmaga számára is figyelmeztető mementónak szánta, hogy oly síkos ez a művészi pálya, akár a fölpolírozott, ferde bronz felület, amelyen a legnemesebb szándékok, a legelhivatottabb gondolatok is félrecsúszhatnak. Szárnyaló Pegazust nemcsak optimistább, minden bizonnyal anatómiailag is könnyebb mintázni, mint elbótlót. Figyelmeztesse ez arra Párkányit, hogy a művészi feladatvállalás, az igényes és látványos szobrászi program mellett a szakmai ismereteket még a főiskola elvégzése után is szüntelenül gyarapítania kell.

Ezeket az őszi gondolatokat a szécsényi tárlatról hadd zárjam azzal a bizakodással, hogy a legközelebbi kiállítás krónikása e jelzót már valóban a kiállításához és nem az ahhoz fűzött reflexiókhoz kapcsolhatja. Bizom abban is – legalábbis reménykedem benne –, hogy Szécsény szellemi, kulturális életének valódi ünnepeivé válnak ezek a kiállítások, és a helybeliek a megye képzőművészeinek városuk iránti megbecsülését is kiérik majd ezekből a minden bizonnyal egyre népeesebb és egyre rangosabb művészeti bemutatókból.

Orbán György alkotása

Szokács László

A magyar kultúra tarnowi követénél...

A Tájak Korok Múzeumok salgótarjáni klubjának 45 tagja Vongrey Béla vezetésével Lengyelországban a lengyel-magyar történelmi emlékeket kutatták, emlékhelyeket kerestek. Jártak többek között *Bem József* szülővárosában, Tarnowban. Itt, a kerületi múzeumban *Alicja Majcher-Wegrzy* nek történész a Bem József életét és munkásságát bemutató kiállítás gondozója és *Lippóczy Norbert* a város díszpolgára fogadta és kalauzolta a vendégeket.

Lippóczy Norbert egész életében sokat tett a magyar kultúra lengyelországi megismertetéséért, a magyar-lengyel művelődési kapcsolatok ápolásáért. A jeles műgyűjtő és mecénás, aki alapítója is a Tarnowi Magyarbarátok Társaságának, 1974-78 között sok értékes berendezési tárgy mellett 2700 darabból álló ex libris gyűjteményét és 1000 kötet szőlészeti-borászati könyvet a jándékozott a Magyar Mezőgazdasági Múzeumnak. Lippóczy Norbertet 90. születésnapján, 1992-ben a Magyar Köztársaság elnöke a Magyar Köztársaság érdemrend kiskeresztjével tüntette ki, a művelődési miniszter "Pro Cultura Hungarica" emléklappal ismerte el fáradhatatlan munkásságát. Lippóczy Norberttel Tarnowban Miczkiewicz utcai lakásán beszélgettem.

– Édesapám földbirtokos-szőlőbirtokos volt Magyarországon, Tokajhegyalján, Tállyán. Huszonkét kataszteri holdunk akkor meglehetősen nagynak számított. Volt egy hétszázhusz holdas földbirtokunk is. A szüleink Kassán laktak. Nagyon jó termés volt 1917-ben, amikor 720 hektóliter bort adott el édesapám, s ebből nagy pénzre tett szert. A pénz a kassai bankban volt, s amikor bejöttek a csehek, minket kiutasítottak, s a pénzt természetesen nem kaptuk vissza. A mezőgazdasági akadémiát 1924-ben Debrecenben végeztem el, s ettől kezdve egyrészt a földbirtokot vezettem, majd amikor eladtuk, 1929-ben visszaköltöztünk Tállyára, a régi udvarházba. Édesapámnak támadt az a gondolata, hogy újítsuk fel a lengyel kapcsolatokat. Vásároltunk egy autót, s azzal kijöttünk ide Tarnowba, s itt alapítottuk meg borlerakatunkat.

A lengyel kapcsolat nem volt újkeletű, mert nagyapám, aki Podolin polgármestere volt 50 esztendőn keresztül, rendszeresen exportált bort Lengyelországba, s ezt a részleget örökölte édesapám Tállyán. Nagyapám 1892-ben halt meg. A bor szállítása és eladása egészen 1939-ig tartott.

– *A német lerohanás itt érte Tarnowban?*

– Magyarországon voltunk augusztus végén. Két vagon borral megpakolva állt az állomáson. A húgom a vagonokat vigyázta, én pedig az állomásfőnöknél hallgattam a rádiót. Olyan hírek jöttek, hogy azonnal kipakoltattam a vagonokat, majd pedig vonatra ültem és kijöttem Tarnowba. Augusztus vége volt és a városból szeptember 5-én elmenekültünk kelet felé. Amikor szeptember 17-én megszűnt a háború, vagyis a németek és a szovjetek elérték amit akartak, vissza szerettünk volna jönni, de már nem lehetett, lezárták a határt október végén. Ukrajnában egy parasztembernél éltünk Horupaj faluban. A következő év január első napjaiban elhatároztuk, hogy mi is, mint több tízezer lengyel, illegálisan átkelünk a határon. Nem sikerült. Feleségemet, gyermekemet és engem is feltartóztattak. Egy rögtönítélő bíróság elé kerültem, amely öt évre ítélte.

– *Holt töltötte a büntetést?*

– Lembergben kezdtem, ott voltam három hónapot, majd később engem is, mint rabot Kujbisev alá küldtek, hogy az erőművet építsük. Ebben a lágerben hatezer üzbég volt. Viszonylag jó körülmények közé kerültem, mint gépkonstruktőr dolgoztam, persze nem ez volt a szaktudományom. Jól rajzoltam, mert a kassai főreáliskolában érettségiztem. Kujbisevben nyolc hónapot dolgoztam, rajzolóként, a normát 150-180 százalékra teljesíttem. No nem azért, hogy sztahanovista legyek, hanem, hogy több kenyert vehessek. A száz százaléért ugyanis 600 gramm kenyér járt, a 160 százaléért 1200 gramot kaptam.

Innen Kujbisevből átvittek minket Szentpétervártól észak-keletre, a Komi köztársaságba, ahol a magyarok rokonai élnek. Ott mint kubikus és favágó dolgoztam, s mi rabok építettük az új vasutat, amely a Pecsorától Vorkutáig vezetett. Szerencsém volt, hogy a szüleimtől jó egészséget örököltem és diákkoromban sportoltam, atletizáltam is. Elkerültek a betegségek. A fizikai munkát mindig szerettem, otthon sokszor a munkásainkkal együtt arattam. Itt is teljesíteni tudtam a 150-160 százalékot. S hozzáteszem: az étkezés jobb volt.

A büntetés utolsó másfél évét egy ruhagyárban töltöttem, mint varrómunkás. Ennek a gyárnak 1500 dolgozója volt, akik közül 1200 volt a nő, a többi férfi. Mind rabok voltunk! Engem egy kórházból küldtek ebbe a gyárba. Az egyik napon megkérdezték, vannak itt szabók? Feleltem a kezem, pedig életemben nem szabtam. Arra gondoltam, ha valaki szabász, annak meleg helyiségben kell dolgoznia. Úgy is volt. Először kézzel varrott vatelinos kesztyűket készítettem, utána kézi varrógéppel rabruhákat, inget a nőknek, a férfiaknak alsónadrágot. A háború vége felé nagyon sok Singer varrógép érkezett, amit a hadsereg zsákmányolt. Ezeket motorokkal hajtották. No, itt is teljesíteni tudtam a 150 százalékot.

– *Mikor szabadult, s hol érte a háború vége?*

– Itt, ebben a gyárban éltem meg a háború végét és itt is szabadultam a büntetésből. Varrómunkásként visszamentem dolgozni már mint "szabad ember" ebbe a gyárba. Közben kiderítették, hogy magasabb végzettségű vagyok, és megtettek a szabászat vezetőjévé. Mentem felfelé a ranglétrán, mert ott, abban a gyárban kevés volt az intelligens ember. A gyár igazgatója lettem! Én az egykori rab, egykori rabtársaimnak, akik továbbra is büntetésből dolgoztak,

igyekeztem jobb körülményeket teremteni. A gyáram mintagyár lett. A láger, ahol a dolgozók laktak, mintaláger. Nem közvetlenül az én befolyásom volt a döntő, mert vigyázni kellett az embernek, nehogy ellenforradalmárrá minősítsék. A gyárból mintaszerű árut adtam, s ez óriási dolog volt. Megkaptam a támogatást is a vezérigazgatóság részéről, mert mintaszerűen varrtunk és nem loptunk. Nem hagytam lopni, ugyanakkor jó körülményeket teremtettem a munkásoknak.

– *Hogyan került haza a Szovjetúnióból?*

– Már 1953-at írtunk, amikor az év elején elhatározták, hogy a gyárat megszüntetik és a felszámoló én lettem. Az volt az elv, hogy ott építenek majd fel hasonló gyárat, ahol az alapanyag megterem, a Kaukázus vidékén. Amikor a gyárat felszámoltam, megkaptam az értesítést a moszkvai lengyel követségtől, hogy megvan a konzuli útlevelem. Ez óriási dolog volt! Erre vártam! Feleségem nyolc éven át kérvényezte és szerencséje volt, hogy barátnője a varsói külügyminisztériumban dolgozott. Itt jegyzem meg, hogy nejem az első sziléziai lengyel asszony volt, aki a krakkói Jagelló Egyetemen summa cum laude doktorátust nyert. Irodalomtörténész. Fiunk is tudományos munkát végez, egyik legújabb négykötetes nagy munkája az 1956-os magyar forradalom okmánygyűjteménye.

Vonatra ültem, Moszkvába mentem, ahol megkaptam a konzuli útlevelet. Egy hetet töltöttem a fővárosban, mert nagyon sok pénzem volt. Nyolc éven keresztül, mint szabad ember, minden évi fizetésemből kutya kötelességem volt háromheti fizetést állami kölcsönbe fektetni. Meg voltam arról győződve, hogy ha hazakerülök, az összegyűjtött pénzt nem engedik kivinni. Azt tettem tehát, hogy a kötelező háromszorosát adtam be állami kölcsönbe. Környezetemből sokan csodálkoztak, hogy miért vagyok ilyen "patrióta". Azért, mert úgy számítottam, hogy amit én kölcsönadok, azt nekem vissza kell hogy fizessék abban a pillanatban, amikor hazajöhetek. Jó gondolat volt, mert így történt.

Amikor Moszkvában voltam, több mint 30 ezer rubelem volt. Ez nagyon nagy pénznek számított. Elmentem egy kereskedelmi igazgatóhoz, s elmondtam, itt a pénz, nem tudom hogyan költsem el. Áruhiány volt, az emberek sorbaálltak. Feldiktáltam az igazgatónak egy papírra, mit szeretnék venni, ő aláírta, s ezzel a papírral mentem vásárolni. Bementem egy raktárba, ott az első ruha, amit kiválasztottam Magyarországról érkezett. Budapesten varrták. Nagyon nagy volt az örömöm. Ez a ruha ma is megvan, nagyszerűen áll. Ma is újnak számít az a télikabát, amit akkor vettem. Elvásároltam a 30 ezer rubelt és kilenc bőrönddel indultam útnak.

A bőröndök tartalmáról kimutatást készítettem három példányban. Egyet a bőröndbe ragasztottam, egy a zsebemben volt és a harmadikat a határon átadtam a szovjeteknek. Megkérdeztem a vámőröket, melyiket bontsuk ki. Rámutatott az egyikre és mindent kihajigált belőle. Akkor mondtam, vigyázzon, mert minden fel van írva pontosan, sorrendben és ez nekem nagyon nagy munkát jelentett. Most melyiket nyissam ki? – kérdeztem, s kinyitattott egy másikat, de már csak felületesen nézte meg. Most melyiket? – kérdeztem harmadszor is, s akkor intett és elhitte, hogy a többiben is az van, amit felírtam. Varsóba érkeztem, onnan jöttem Krakkóba, ott vámolták el a kilenc bőröndöt, onnan pedig hazajöttem Tarnowba.

– *Hogyan fogadták? Milyenek voltak a lengyel viszonyok 1953-ban?*

– Nézze, aki a Szovjetunióból jött haza, az semmin nem csodálkozott. Az ember mindent természetesnek vett. Csodálkoztam azon, hogy a hétszobás lakásból, amiben laktunk, a feleségemnek adtak két szobát. Csodálkoztam, mert gondoltam csak egy szoba jár. Sikerült mindent megőrizni a feleségemnek. Az egész könyvtárat! Így tehettem azt – ne vegye dicsekvésnek – hogy a Magyar Mezőgazdasági Múzeumnak sok mindent ajándékozhattam. A könyvek mellett odaadtam azt az ex libris gyűjteményemet is, amely kizárólag szőlészettel és borral volt kapcsolatos, és egy szőlőt ábrázoló gyűjteményt a világ különböző bélyegeivel. Sikerült összegyűjtenem egy olyan toka jhegyaljai borcímke gyűjteményt is – 800 darabot –, amelyben 1852-ből származó címke is volt.

A kommunista időkben az Oroszországban töltött tizenhárom évemet itt nagyrabecsülték. Én sosem voltam párttag, de valahogy mindig tudtam a másik oldal nyelvét, mert módomban volt megismerni a kommunisták gondolkodását. Itt Tarnowban a városi elnökökkel kivétel nélkül mindegyikkel jóban voltam. Imponált nekik, hogy én a városi múzeumnak sokmindent adtam. No, és a Magyarbarátok Társasága, ahol függetlenül attól, hogy valaki párttag vagy nem, ha a magyarok barátjának vallotta magát, tag lehetett. Megmondom őszintén, melepert és nagyon jólesett, amikor 1992-ben díszpolgári címet kaptam. Az egyetlen díszpolgár vagyok Tarnowban...

A munkát sohasem szégyelltem. Amikor hazatértem, egy ecetgyárnak lettem a vezetője. Képzelden el egy szőlészt, egy borászt ecetgyárban! Ez óriási degradáció volt számomra, ám megvolt az elégtétele: amikor átvettem a gyárat – Lengyelországban 31 ecetgyár volt és akkor a 29. helyen állt, amikor otthagytam, mert nyugdíjba mentem a 3. helyen szerepelt a rangsorban.

– *A gyűjtőszennvedély szinte egész életét végigkíséri...*

– Így igaz. Még Oroszországban is gyűjtöttem. Hazahoztam egy bélyeggyűjteményt a teljes szovjet sort három példányban és a cári időkből egy olyan gyűjteményt, amelyből két bélyeg hiányzott.

Sokmindent gyűjtöttem. Így 35 éven keresztül a Bemmel kapcsolatos irodalmat mindenféle nyelven. Itt a múzeumban, amit láttak, az egyike a legnagyobb gyűjteménynek. Több mint 600 kötet. A háború előtt és utána is mindig átjártam Magyarországra vásárolni. Megszereztem azokat a leveleket is, amelyeket a Franciaországban élő lengyelek küldtek Bemnek. Okmányokat, amelyek az 1848-as felkeléssel kapcsolatosak. Grafikákat, egy körözőlevelet, amelyet Kossuth Lajos és felesége írt alá. Láthattak egy tányért, amely Pécsről került ide, Bem arképeivel. Ezt is Budapesten sikerült megvásárolnom, és az említett relikviákat még 1935-ben vettem egy Váci utcai antikváriumban. Minden egyes darab annak idején amikor megszereztem, nagy örömet, nagy boldogságot okozott nekem. Bármilyen furcsán hangzik, nem volt lelkiismeretfurdalásom, hogy Magyarországról áthoztam ezeket, mert itt Tarnowban, Bem szülővárosában talán jobban tudják értékelni az idelátogató magyarok.

Itt mondom el, hogy annak idején, amikor Bem sírját megtalálták, akkor egy tarnowi ember, aki ismerte Bemnek az alakját, azonosította. Láta a litográfiákat, Bem halálát, az exhumálásnak a jelenetét. Bemet muzulmán vallás szerint temették el és hamvait Magyarországon keresztül 1929-ben hozták haza Tarnowba. Végig az utat fotókon is megörökítették. Pár évvel ezelőtt látható volt itt az a körkép, amelyet 1896-ban rendeltek meg Budapestről és amely a segesvári csatát és a nagyszebeni győzelmet ábrázolja. A körképet széjjeldarabolták és csak egy kis része látható most a múzeumban. Ám, mint említettem, pár éve a részleteket összegyűjtöttük és kiállítottuk a festményeket. Bemmél, a kiállítással foglalkozó történész hölgy, aki kalauzolta önöket, vezetőségi tagja a Magyarbarátok Társaságának.

– *Kérem Lippóczy úr, mutassa be a tarnowi Magyarbarátok Társaságát.*

– Tarnow városában már 40 esztendeje működik a társaság, amelynek egyik alapítója én voltam. Maga az elnevezés jelzi, hogy milyen céllal alakult. Az első tagok azok a lengyelek voltak, akik 1939-ben Magyarországra menekültek és az ország befogadta őket. Ma már nagyon kevesen vannak, ha jól emlékszem még 4-5 ember él közülük. A társaságnak mintegy 450 tagja van, s ez meglehetősen szép szám. Tagdíjat fizetünk és a tagok közül sokan magyarul tanulnak. Hetenként kedden és szombaton tartanak nyelvórát. Jőmagam is vezetek órákat, egy hölgy, aki Pécssett végezte az egyetemet és nagyszerűen beszél magyarul, ő a másik nyelvtanár. Az egyik igazgató is nagyszerűen beszél a magyar nyelvet és tanfolyamot vezet a Bem József nevét viselő általános iskolában. Minden esztendőben hivatalos vizsgáztatáson adnak számot tudásukról a gyerekek és kapnak bizonyítványt. Magas a kíváncsi, magyarul kell fogalmazni.

A társaság a Warynski utcában székel, a négy helyiséget a város önkormányzata ingyen bocsájtotta rendelkezésünkre. Minden támogatást megkapunk és mindenki tag lehet. Jó magyarországi kapcsolataink vannak, elsősorban Kiskőrössel és Kecskeméttel. Kölcsönösek a látogatások. Nemcsak Bem József emlékét ápoljuk, hanem a két nép, a két ország közös történelmét és a kultúráját is.

Ma már nagyon sok fiatal is tagja a társaságnak, s mint mondtam, egyre kevesebb azoknak a lengyel embereknek a száma, akik 1939-ben Magyarországra menekültek és ott élvezték idős *Antall József* támogatását, akinek hálából emléktáblát emeltetett a társaság a Warynski utcai székházban. A társaság több emléktáblát avatott már Tarnowban. Az egyik kultúrház falán Petőfi Sándornak állítottunk emléket, Debno várában pedig Balassi Bálintnak, ahol a nagy költő többször időzött...

...hirtelen olyan csend támadt, melyből azt lehetett hallani, hogy valaki már nincs... Telefonhoz szólítottan éppen kérdezni gondoltam volna valamit és akkor a vonal másik végén ott volt a részvétes hang.

Az ember gondolkodó része rögtön védekezően meg is mozdult, hogy elnyerte végső nyugalomát a test, az a hirtelen elkínzott darab, majd, hogy rendeltünk és hogy eleve, aztán befejeztetett és a megpróbáltatás végső szaggató órája is. Ránk köpött az alkony ama júliusi verőfényen...

És az ember gondolkodó része rögtön azt is mondatja, hogy ezek csak szavak. Gyarló szavak, melyek összemaszatolják az érzelmeket. Mit sem érnek...

A szerzői kézirat még ott feküdt a szerkesztőségi íróasztalon, rajta a rovatcím: Személyes történelem. Az is áthuzatott s helyébe a másképpen tisztelgő felirat került: Kronosz árnyéka. – Ez lett az utolsó személyesen postázott iromány, utolszor aláhullt forgács a Forgácsok közül.

Forgácsok: a szellem szikrázó szilánkjai, olykor vakuló üvegcserepei: mindannyiszor írástudói felelősséggel válogatott és egymás mellé sorakoztatott részletek. – A rend igen nagy szeretete, és fegyelmezetttség is szükségeltetik, korszerű szertelenségeink közepette, ahhoz, hogy a szüntelen szanaszét sodródó részek érdemük szerinti helyükre rakosgattassanak.

A partikularitás egyetemessége: a teljes Madách Imre, és a torzóban maradt József Attila életrajzi krónika (kronológia), valamint a most megszakadt Forgácsok-sorozat – bizonyosság rája. ... „és van még egy s más tarsolyomban” – írta egyik korábbi folyóiratszámunk búcsúzó soraiban. Példáan állta szavát: ezúttal jelen szellemi kötelezettségeinkről mond megszívlelendőket. – Mely mások következtek volna ezután? És, hogy éppen ki szólott volna hozzánk a költő, a műfordító, a filológus, a szerkesztő vagy az irodalom – magyar – és egyetemes irpdalom – utazó követe? Ezt már nem tudhatjuk.

Mi itt az élők oldalán ilyen alkalmakkor – gondolkodó felünk ellenére vagy éppen miatta – hajlamosak vagyunk, hogy jobb híján mindenfélével foglalatoskodjunk, amolyan önvizsgálódó kényszerrel kötelességeink és adósságainkat elősorolandó.

A Szerkesztőnek rossz lelkiismerete azért lehet, hogy hirtelen nem tudja miként hangzotta a legutolsó szavak, melyek telefonos beszélgetéseink bonyolítása közepette estek – az egymáshoz fűződők közül – egy volt közös város, Kolozsvár emlékezete során (szerelmeinkre és életeinkre, alkalmi halálainkra tekintő dolgainkat illetően).

Aztán becsületes büntudata lehet még ágaskodó felelőtlenkedései nyomán. Az esztendőről esztendőre halasztott, s immár végképp elmaradt tisztelgető látogatásai miatt, melyekre levélben és telefonon többször is felszólítottatott vendéglátója által. A meghívás pesti otthonába szólt, utóbb a szigligeti szanatóriumba.

– Mentsége? – Mentsége semmilyen mulasztásra nincsen, legfeljebb annyi: sohasem hitte, mi bekövetkezett. – Hisz néhányan annyira tiszteltük és szerettük, hogy nem szabadott volna neki betegnek lenni és így elmennie. – Sok másokat követően sem.

*

Másnap visszaérkezett szerkesztőségünkbe folyóiratunk szerzői tiszteletpéldánya. Rajta Radó György, a címzett neve áthúzva. Mellette egy piros szegélyű posta-ragasztotta bélyegnyi nyomtatványon ez állt: Meghalt. Alatta franciául is: Décédé. (a Szerk.)

Radó György

(1912-1994)

FORGÁCSOK

Ceterum censeo...

A római történetírás szerint az idősebbik Cato, bármiről esett is szó a gyűlésben, beszédét ezzel a mondattal fejezte be: "*Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*". Vagyis: "Egyébként úgy vélem, hogy Karthágót el kell pusztítani". Lévén: Karthágó volt az akadálya annak, hogy Róma legyen úr a Földközi tengeren.

Nekem is megvan a magam *Ceterum censeo*-ja.

Madách Imre nemcsak olvasásra, könyvdrámának szánta Az ember tragédiáját, hanem színházi előadásra is: tanúsítják ezt a szövegen kívüli színpadi utasításai, a didaszkáliák. És mégis (talán attól az egyetlen kísérlettől eltekintve, amelyről Hubay Miklós számolt be az Élet és Irodalomban – hogy ő olasz tanítványaival váltakozó színhelyeken Rómában egyszer előadatta a művet) tudtommal soha még csak kísérlet sem történt arra, hogy színre vigyék a Tragédiát úgy, ahogyan Madách megírta.

Mindig megrövidítve adták elő, kihagyva sorokat, részeket, egész színeket. Alapvető oka ennek a mű terjedelme: 4117 sor szöveg, plusz a szöveg nélküli történések, látványok, változások a színpadon annyi időt vennének igénybe, amennyi jóval meghaladja az európai szokást.

A kihagyások coupure-ök oka, jellege a legkülönbélebb volt: eltekintve a pusztán időkorlátozástól, lehetett merőben technikai (nem tudták az ür-színt megfelelően színpadra vinni), de voltak a kihagyásoknak politikai, világnézeti okai is. Akár ezért, akár amaz okból állapítsuk meg: a coupure mindig megcsonkította, s így *meghamisította* a magyar irodalomnak költőileg és filozófiailag egyik legnagyobb alkotását.

A legutóbbi időkig úgy látszott, bármily szép, sikeres Tragédia-előadásokat tart is nyilván a színháztörténet – a néző mindig *meghamisítva* kapta Madách mondanivalóját.

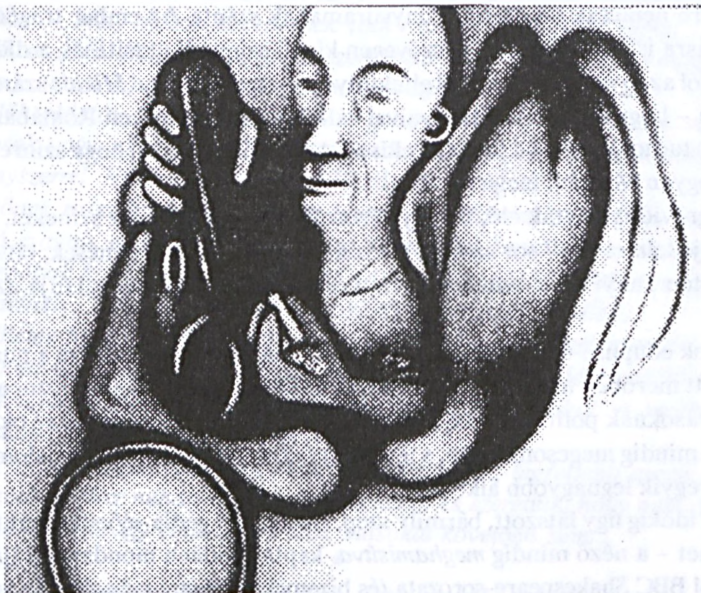
Ám az angol BBC Shakespeare-sorozata (és bizonyára néhány más előadás is) megtanít rá, hogy a modern technika kezünkbe ad egy olyan módszert, amely lehetővé teszi, hogy végre színre kerüljön a teljes, a hamisítatlan Tragédia, úgy ahogyan Madách megírta. Egy új műfajban.

Ez az új műfaj: a TV-sorozat. A BBC-Shakespeare-it látva, bármelyik darabban megismertem, megértettem olyan jellemeket és mondanivalókat – divatos szóval üzeneteket, amelyek eddigi színházi élményeimnél a kihagyások és hadarások folytán elsikkadtak számomra. A Tragédia egy-egy színéből álló, mindennemű kihagyástól, rövidítésektől mentes, a szövegből és a didaszkáliákból eredő látványokat teljesen megjelenítő, a szerzői hangsúlyokat hadarás nélkül kiemelő 15 részes sorozat végre a teljes művel ajándékozná meg a magyar – és jó fordítások szinkronizálásával a külföldi – közönséget.

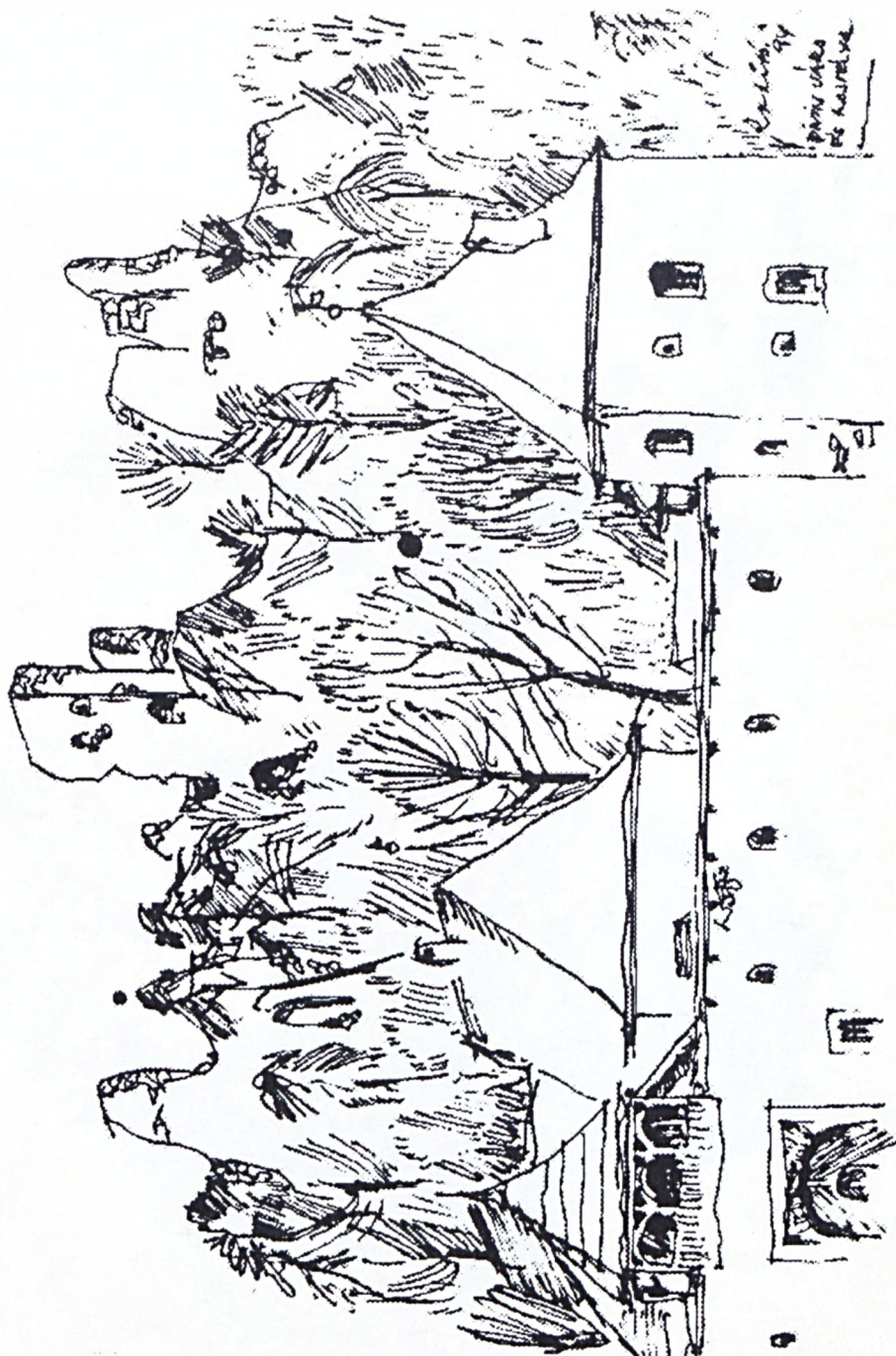
Nem kellene félni attól, hogy a hosszabb bölcseledő szövegrészek meghallgatása fárasztó, unalmas lenne, hiszen a mű szövege és a szerzői utasítások annyi látványosságot kínálnak, sőt követelnek, amennyi szinte „befonódva” az elhangzó szövegbe, egyszerű *monolitikus* élményt nyújtana a közönségnek.

Tehát: Az ember tragédiája egy-egy színének *teljes* előadásából álló, a művet úgy megjelenítő, ahogyan Madách Imre megírta: ez az én *Ceterum censeo*-m és – hivatkozva mindarra, amit eddig Madáchért és a Tragédiáért tettem, és, amennyire fogyatkozó erőm engedi, még tenni fogok – kérve, könyörögve kérem mindazokat, akik javaslatom megvalósításához hozzájárulhatnak, színházi és TV-s hatóságokat és szakembereket, kritikusokat és színháztörténészeket: vegyék fontolóra és valósítsák meg legjobb képességeikkel a fent elmondottakat.

Ceterum censeo... ezzel tartozunk a magyar kultúrának.

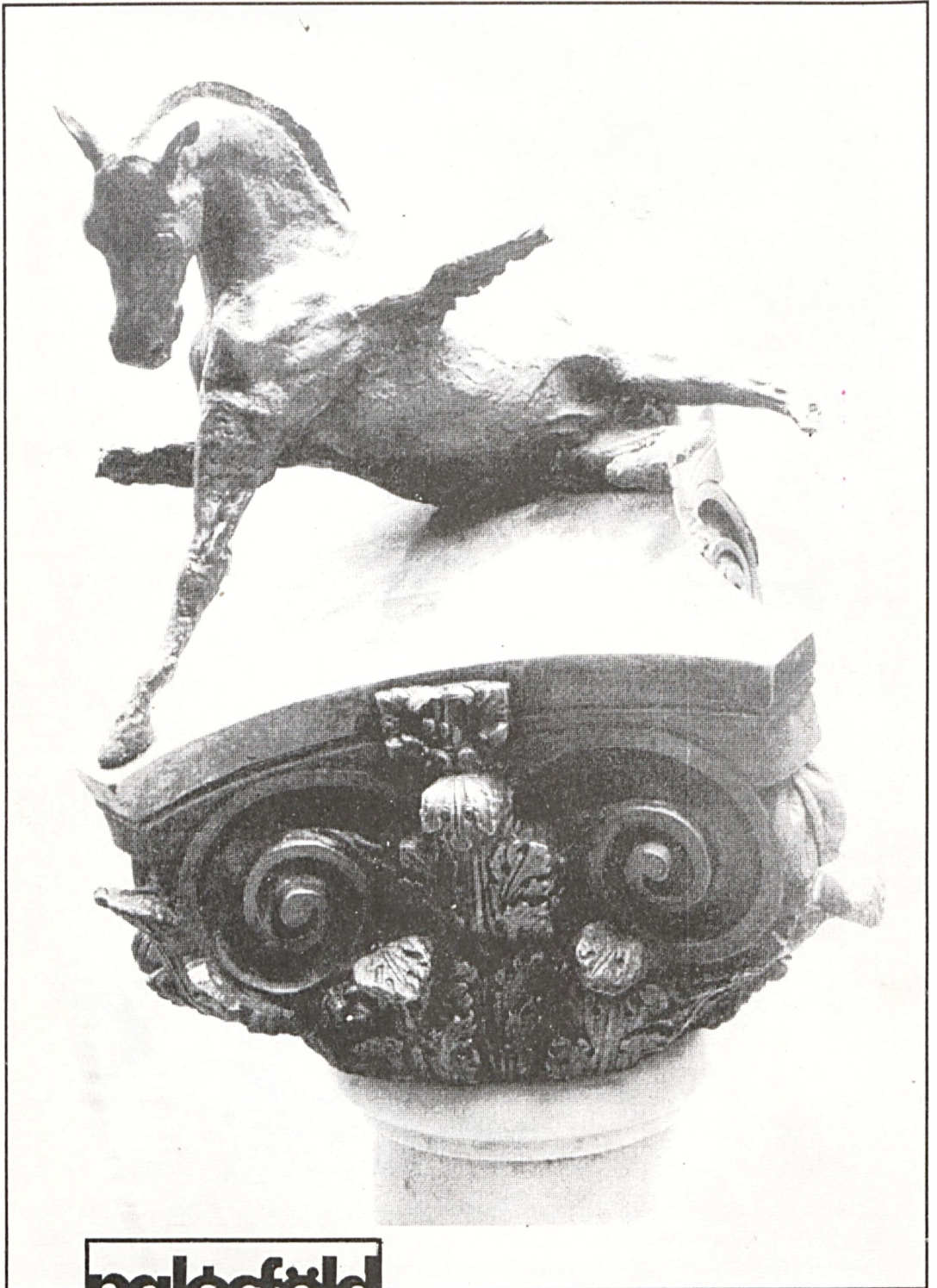

Földi Péter alkotása

A fenti rajzot ezévi 5. számunkban közöltük, amely szám teljes terjedelmét Balassi Bálint emlékének szenteltük. A szerkesztés ördöge mesterkedhetett velünk, amikor **Réti Zoltán** nevét tüntettük fel. Valójában **Radics István** alkotásáról van szó. Mindkét művész, és olvasóink szíves elnézését kérjük.

Képaláírás helyesen : *Radics István* : Divény vára és kastélya

palócföld
KÖZLETI, MODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

50 Ft.